

SZEMELVÉNYEK AZ ÓKORI KELET JOGFORRÁSAIBÓL

STUDIA ORIENTALIA

SZEMELVÉNYEK AZ ÓKORI KELET
JOGFORRÁSAIBÓL

STUDIA ORIENTALIA

Sorozatszerkesztő: Maróth Miklós

1. A QUMRÁNI SZÖVEGEK MAGYARUL
2. SZEMELVÉNYEK AZ ÓKORI KELET
JOGFORRÁSAIBÓL

SZEMELVÉNYEK AZ ÓKORI KELET JOGFORRÁSAIBÓL

VÁLOGATÁS AZ ÓKORI IRÁN, INDIA ÉS KÍNA JOGEMLEKEIBŐL

Szerkesztette:

Jany János

Fordította, a bevezető tanulmányokat és a jegyzeteket készítette:

Dezső Csaba

Jany János

Salát Gergely

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Piliscsaba, 2003

A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
ORIENTALISZTIKAI INTÉZETÉNEK
ÉS A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM JOG- ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI
KAR JOGTÖRTÉNETI INTÉZETÉNEK KÖZÖS KIADVÁNYA

A SZERKESZTŐ EZÚTON IS KIFEJEZI KÖSZÖNETÉT A SZÖVEGEK
KIADÓINAK A FORDÍTÁS ENGEDÉLYEZÉSE SORÁN NYÚJTOTT
TÁMOGATÁSUKÉRT:

CENTER FOR IRANIAN STUDIES
DEPARTMENT OF MIDDLE EAST AND ASIAN LANGUAGES AND CULTURES,
COLUMBIA UNIVERSITY

DET KONGELIGE DANSKE VIDENSKABERNES SELSKAB
THE ROYAL DANISH ACADEMY OF SCIENCES AND LETTERS

RUPRECHT-KARLS UNIVERSITÄT HEIDELBERG
SÜDASIEN-INSTITUT

© Dezső Csaba, Jany János, Salát Gergely, 2003

© Pázmány Péter Katolikus Egyetem, BTK, 2003

A borítón az egyik leghíresebb szászánida dombormű látható:
I. Sápúr legyőzi a római császárt (a szerkesztő saját felvétele)

HU ISSN 1418-2831
ISBN 963 9296 76 7

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcseztudományi Kar
Felelős Kiadó: Dr. Fröhlich Ida dékán

Készült a *mondAe Kft.* nyomdájában
Felelős vezető: Nagy László
Tel.: 06 30 944-9332

TARTALOM

BEVEZETÉS	7
AZ ÓKORI IRÁN	
BEVEZETÉS	11
BIBLIOGRÁFIA	15
VÁLOGATOTT BÍRÓI ÍTÉLETEK A <i>MĀDIGĀN I HAZĀR DĀDESTĀN</i> (MHD+A) CÍMŰ GYŰJTEMÉNYBŐL	19
SZEMELVÉNYEK A <i>ŠĀYIST-NĀ-ŠĀYIST</i> (Š _{NŠ}) CÍMŰ GYŰJTEMÉNYBŐL ...	39
SZEMELVÉNYEK A PAHLAVI RIVĀYATBÓL (PRD _D)	45
AZ ÓKORI INDIA	
ÚTMUTATÓ A SZANSZKRIT SZAVAK KIEJTÉSÉHEZ	51
BEVEZETÉS	53
BIBLIOGRÁFIA	58
MANU TÖRVÉNYKÖNYVE	
VIII. TANÍTÁS (RÉSZLET)	60
MANU TÖRVÉNYKÖNYVE	
IX. TANÍTÁS	64
MANU TÖRVÉNYKÖNYVE	
X. TANÍTÁS (RÉSZLET)	91
FÜGGELÉK: A KEVERT KASZTOK	98
A KÍNAI QIN ÁLLAM TÖRVÉNYEI	
BEVEZETÉS	101
BIBLIOGRÁFIA	104
A TIZENNYOLCFÉLE QIN-BELI TÖRVÉNY (<i>Qin lǜ shiba zhong</i>)	107
<i>Törvények a földekről (Tian lǜ)</i>	107
<i>Törvények az istállókról és a legelőkről (Jiu yuan lǜ)</i>	109
B TÖRVÉNYEK AZ ELLENŐRZÉSRL (Jiao lǜ)	112
C KÜLÖNFÉLE RENDELKEZÉSEK QIN TÖRVÉNYEIBŐL (<i>Qin lǜ zachao</i>) ..	116
D KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK QIN TÖRVÉNYEIRŐL (<i>Qin lǜ da wen</i>)	128
E MINTÁK PECSÉTELESHEZ ÉS NYOMOZÁSHOZ (<i>Feng zhen shi</i>)	140

BEVEZETÉS

Hosszú ideje foglalkoztatott az a gondolat, hogy az ókor, de különösen az ókori Kelet jogi hagyományát, gondolkodásmódját és mindennapjait valamilyen formában közelebb hozzam a mai kor egyetemi hallgatóságának köréhez. E szándékomat erősítette, hogy évek óta állandó érdeklődés mutatkozik az e témában meghirdetett kollégium iránt. A kisszámú, de lelkes hallgatóság láthatóan nagy élvezettel ismerkedik a számára teljesen újszerű és idegen szellemi környezettel és jogi kultúrával. Az előadások, a cikkek és a monográfiák tanulmányozása csak egy meghatározott szintig teszik lehetővé az anyag bemutatását, a mélyebb megismerést és a „testközeli élményeket” csak a források tanulmányozása biztosíthatja.

A jogtörténeti stúdiumok a források ismerete nélkül elképzelhetetlenek, különösen igaz ez olyan kultúrák esetében, melyek az európai jogi hagyományhoz képest gyökeresen más felépítéssel, gondolkodásmóddal és fogalmi apparátussal rendelkeznek. A szerkesztési különbségek könnyebben bemutathatóak, de a terminológiai, valamint a terminológia mögött meghúzódó tartalmi különbségek csak az eredeti kontextuson keresztül világíthatók meg. A szövegek bemutatása, a források feldolgozása nemcsak azzal a haszonnal járhat, hogy a hallgatók mélyebb bepillantást nyerhetnek abba a jogi kultúrába, amellyel foglalkoznak, hanem a forrásfeldolgozás és interpretáció metodikai alapelemeivel, elméleti és gyakorlati nehézségeivel is megismerkedhetnek.

Az ókori Kelet kiemelkedő jelentőségű dokumentumainak egy része már régóta hozzáférhető magyar fordításban. A szövegeket tartalmazó *Ókori keleti történeti chrestomathia* (Óktch) évtizedek óta fontos része a történelem hazai oktatásának, a jogtörténeti stúdiumokban azonban még nem foglalta el méltó helyét. Az Óktch-ban szereplő szövegek elsősorban Mezopotámiára koncentrálnak, így a szöveggyűjtemény a hettita törvénykönyv mellett a sumer–babiloni joghagyomány emlékeit tartalmazza. Mivel e mű már rengeteg kiadást megélt, s így könnyen hozzáférhető bárki számára, az abban szereplő jogi szövegek gyűjteményes kiadása, esetleges újrarendelése feleslegesnek és értelmetlennek tűnt fel előttem. Vannak azonban szép számmal olyan dokumentumok is, melyek kimaradtak az Óktch-ból, s amelyek semmilyen más forrásból nem ismerhetők meg a magyar nyelvű közönség által. Az egyes források egy ilyen gyűjteményes munkában az adott (jogi) kultúrát képviselik, ezért önmagukon túlmutató jelentőséggel bírnak. A kimaradt munkák ezért egyben az adott jogi kultúra reprezentációjának hiányát is jelentik. Jelen gyűjteményes munkával ezen a helyzeten szeretnénk változtatni. Nem arról van tehát szó, hogy néhány, esetleg kisebb jelentőségű jogforrás kiadását kívánnánk pótolni, hanem olyan (jogi) kultúrákat szeretnénk bemutatni, melyek jogforrásai mindeztidáig egyáltalán nem jelentek meg magyar nyelvű forráskiadásban. Az ókori Irán (Perzsia), India és Kína feltétlenül ehhez a körhöz tartozik.

Mivel jelen esetben a fordítás messze szélesebb és mélyebb ismeretet kíván meg a fordítóktól, mint általában, a közreműködő kollégákat igyekeztem úgy kiválasztani, hogy ne csak a nyelvet, hanem azt a kultúrát is ismerjék, melyben az adott szöveg született. Ezért

kértem fel Dezső Csabát és Salát Gergelyt, az ELTE BTK Indoeurópai Tanszékének és Kelet-ázsiai Tanszékének tanárait a fordítás és a kommentár elkészítésére.

A kulturális környezetéből kiragadott, nyelvileg és terminológiaiilag egyaránt nehéz szemelvények magyarázó szövegek nélkül követhetetlenek még a jogtörténetben jártas olvasók számára is, ezért nem elégedtünk meg egy-egy rövid bevezető tanulmánnyal, hanem igyekeztünk minden egyes szövegrészletet magyarázó lábjegyzetek segítségével érthetővé tenni. Az egyes fejezeteket szakirodalmi tájékoztató kíséri.

Reméljük, hogy jelen kötetünkkel a történészhallgatók és a joghallgatók mellett a szélesebb érdeklődő közönség számára is közelebb tudjuk hozni az ókori Kelet említett nagy kultúráinak jogi, vallási gondolkodását és mindennapi életét.

Budapest, 2003. április 10.

Szerkesztő

AZ ÓKORI IRÁN

BEVEZETÉS

Az ókori Irán története négy, egymástól jól elkülöníthető szakaszra bontható: az Akhaimenidák birodalmára (Kr. e. 559–333), a hellenizmust megtestesítő Szeleukidák korszakára (Kr. e. 301–164), a pártusok uralmára (kb. Kr. e. 250–Kr. u. 224), és végül a Szászánidák birodalmára (Kr. u. 224–643). Annak ellenére, hogy az ókor majdnem 1100 esztendő fog át Irán történetéből, forrásaink meglehetősen szűkösek, különösen a jogforrásoknak vagyunk híján.

Az Akhaimenida, a Szeleukida és a pártus korból írott jogforrással nem rendelkezünk, a Szászánida birodalom kora az egyetlen, melynek jogéletébe a források segítségével betekintést nyerhetünk. Jellemző azonban, hogy törvények, királyi rendeletek ebből a korszakból sem ismertek. A Szászánida birodalom utolsó harmadában, illetve az iszlám hódítását követően keletkezett források mind magánösszeállítások, melyek között van kifejezetten jogi tartalmú munka, de többségük vallási-rituális kérdésekkel foglalkozó, papi körökben íródott mű, mely a jogi kérdéseket vallási szempontból vizsgálja. Eltekintve a rituális kérdéseket szabályozó, meglehetősen nagy terjedelmű normáktól, a joganyagban a magánjogi kérdések dominálnak, elsősorban a házassági jog és a hozzá kapcsolódó vagyonyjog, az öröklési jog. A kötelmi jogi szabályok csak néhány alapvető szerződési típuson (ajándék, csere, adásvétel) keresztül ismerhetők meg. Az eljárási szabályok elsősorban a felek processzuális helyzetét, a bizonyítási eszközöket és a jogellenes perbeli magatartás szankcióit tartalmazzák.

E forrásgyűjteményben három különböző munkából származó szemelvények kaptak helyet. Az első és a legfontosabb a *Mādigān i Hazār Dādestān* (MHD+A), mely a Szászánida birodalom fennállásának utolsó évtizedeiben keletkezett, bírói ítéleteket (címe szerint szám szerint ezret) tartalmazó magánösszeállítás. E munka csak XVII. századi kéziratból ismert számunkra, s így is csak töredékesen: a teljes mű majd negyven százaléka elveszett. A kézirat késői mivolta (éppen ezer évvel az eredeti szöveg után keletkezett!) az elírások, az interpolációk és egyéb szövegtani problémák a feldolgozást nagyban nehezítik, de ugyanakkor világosan látszik az is, hogy e szöveget milyen hosszú ideig őrizték, másolták, s nagy becsben tartották. A kompilátor *Persis* tartomány bírása volt, *Farrokhmard i Wahrāmān*nak hívták. A gyűjtemény főképpen magánjogi eseteket tartalmaz, büntetőjogi tartalmú döntések alig kapnak benne helyet. Az egyes ítéletek ugyan fejezetekbe vannak rendezve, de a mai olvasó számára a rendezési elvek – ha voltak ilyenek egyáltalán – bizony igen nehezen, vagy egyáltalán nem ismerhetők fel. Inkább azt lehet mondani – néhány kisebb kivételtől eltekintve –, hogy csak technikai jellegű rendezettség figyelhető meg a kompilációban, logikai-tartalmi alig.

Az egyes ítéletek kiválasztásánál arra törekedtem, hogy azok reprezentatívan mutassák be a gyűjteményt, azaz olyan ítéleteket emeltem be e munkába, melyek az MHD+A szempontjából tipikusnak mondhatók mind témaválasztásuk, mind tartalmuk tekintetében. Ez az oka annak, hogy szinte kizárólag magánjogi, s ezen belül is főképpen családi és öröklésjogi kérdésekkel foglalkozó eseteket gyűjtöttem össze, hiszen a kompiláció is

ezen kérdésekre van kihegyezve. Az egyes bírói ítéletek önmagukban nem érthetőek, magyarázat nélkül feldolgozhatatlanok, ezért minden egyes ítélethez tartalmi kommentárt fűztem, melyek lábjegyzet formájában olvashatóak. A tartalmi megjegyzések mellé néhány esetben filológiai észrevételeket is tettem.

A gyűjteményben szereplő másik fontos forrásmunka a *Šāyast-nē-šāyast* (ŠnŠ), melynek címe magyarra fordítva: „Szabad, nem szabad”, vagy „Illik, nem illik”. A cím annyiban félrevezető, hogy szó sincsen arról, hogy ez valamiféle illemtankönyv lenne. Valójában a mű olyan szabályokat tartalmaz, melyek alapvetően a vallási élethez kötődnek, s a jog testéhez ezen keresztül tapadnak. A mű keletkezésének pontos idejét nem ismerjük, de az MHD+A-hoz hasonlóan a Szászánida birodalom fennállásának utolsó éveiben keletkezhetett. A munka magánjogi érdeklődést egyáltalán nem mutat, ugyanakkor a büntetőjogi kérdések túlsúlya miatt kitölti azt az űrt, melyet az MHD+A hagyott maga után e tekintetben. A büntetőjogot azonban nem önálló területként, hanem a vallásetikába mélyen beágyazottként kezeli, éppen ezért az egyes bűncselekmények leírásánál rengeteg vallási-rituális kérdéssel találjuk magunkat szemben.

A jelen gyűjteményben szereplő harmadik forrás E. W. Westtől a *Pahlavi Rivāyat* címet kapta. Ahogy a mű eredeti címe – ha volt neki ilyen egyáltalán –, úgy keletkezési ideje sem ismert. Feltehető, hogy a Kr. u. IX. század végén, X. század elején keletkezett, azaz elsősorban a jog továbbélése szempontjából bír jelentőséggel, de figyelemmel a tradíció megtartó erejére, okkal gondolhatjuk azt, hogy az e műben szereplő szabályok a Szászánida birodalom korában sem különböztek gyökeresen. Összességében azonban megállapítható, hogy e mű igen sajátos tartalmú és hangulatú, s ez megkülönbözteti az eddig említettektől. Míg azok részletkérdések precíz körülírásával, az egyes terminusok, kifejezések belső tartalmának pontos kifejtésével foglalkoztak, addig ez egy immár ellenséges környezetben élő közösség mindennapjait tükrözi vissza, s magában foglalja mindazon jogi-rituális-teológiai problémákat, melyek az adott korban az embereket foglalkoztatták. Ezért a mindenre kiterjedő részletesség hiánya ellenére átfogóbb képet nyújt számunkra, mint a többi munka. Ez indokolja, hogy néhány szöveghely erejéig e mű is szerepel jelen összeállításban.

Megjegyzések a fordításhoz

A bírói ítéletek fordítása az alábbi szövegkiadás alapján készült:

Farraxmart i Vahrāmān, The Book of a Thousand Judgements (A Sasanian Law-Book), translated and annotated by Anahit Perikhanian, translated from Russian by Nina Garsoian, Persian Heritage Series, No. 39, Columbia Lectures on Iranian Studies (No. 9), 1997.

A *Pahlavi Rivāyat*ból származó részletek fordítása a teljes szöveg alábbi kiadása alapján készült:

60 : 1 WILLIAMS, A. V.: *The Pahlavi Rivāyat Accompanying the Dādestān ī Dēnīg*. Part I Transliteration, Transcription and Glossary. Copenhagen 1990. 357 pp.

60 : 2 WILLIAMS, A. V.: *The Pahlavi Rivāyat Accompanying the Dādestān ī Dēnīg*. Part II: Translation, Commentary and Pahlavi Text. Copenhagen 1990. 381 pp.

Az idegen szavak, nevek átírásakor a legújabbban használt nemzetközi átírási rendszert alkalmaztam, kivételt pusztán az egyes uralkodói dinasztiák neveinél tettem.

A szöveg átírásakor alkalmazott jelek magyarázata (csak a magyar helyesírástól eltérő jeleket tüntetem fel):

ā; ē; ī; ō; ū: hosszú magánhangzók,

č: magyar cs,

š: magyar s,

s: magyar sz.

BIBLIOGRÁFIA

Források

ANKLESARIA, B. T:

- *Pahlavi Vendidād (Zand-î Jvît-Dêv-Dât)* Transliteration in English, Bombay 1949.
- *Rivâyat-î Hêmit-î Ašavahištân*. Vol. I Bombay, 1962.
- *Zand-î Vohûman Yasn and Two Pahlavi Fragments with Text*. Translation in English. Bombay, 1957.
- *The Pahlavi Rivayat of Aturfarnbag and Farnbagsroš*. Vol. I. Text and Translation, Bombay, 1969.

JAMASP, H.: *Vendidād. Avesta Text with Pahlavi Translation and Commentary and Glossarial Index* edited by Shams-ul-Ulma, Sirdar, Khan Bahadur, Dastoor Hoshang Jamasp. 2 Vols. Vol. I; The Texts, Bombay 1907; Vol. II: Glossarial Index, Bombay, 1907.

JAMASPASA, K. M./HUMBACH, H: *Pursišnîhâ. A Zoroastrian Catechism*. Part 1; Text, Translation, Notes. Wiesbaden, 1971.

KOTWAL, F. M./BOYD, J. W.:

- *A Guide to the Zoroastrian Religion. A nineteenth century catechism with modern commentary*. Chico, California, 1982.
- *Ērbadistân ud Nîrangistân. Facsimile edition of the manuscript TD*. Harvard, 1980. (Harvard Iranian Series 3)

MACUCH, M.:

- *Das Sasanidische Rechtsbuch: Mātakdān i Hazār Dātestān Teil II*. Wiesbaden, 1981.
- *Rechtskasuistik und Gerichtspraxis zu Beginn des siebenten Jahrhunderts in Iran. Die Rechtssammlung des Farrokhmard i Wahrāmān*. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 1993.

MAZDAPUR, K.: *Shāyist Nāshāyist. A Pahlawī Text transcribed and translated into Persian*. Cultural Studies and Research Institute, Tehran, 1990.

PERIKHANIAN, A.:

- *Sasanidskij Sudebnik*, Eriwan, 1973.
- *The Book of a Thousand Judgements* (A Sasanian Law-Book), translated from Russian by Nina Garsoian. Mazda Publishers, Costa Mesa California, New York, 1997.

SACHAU, E.:

- *Syrische Rechtsbücher*
 1. Band: Leges Constantini Theodosii Leonis. Berlin, 1907.
 2. Band: Richterliche Urteile des Patriarchen Chenanisho. Gesetzbuch des Patriarchen Timotheos. Gesetzbuch des Patriarchen Jesubamum. Berlin, 1908.
 3. Band: Corpus juris des persischen Erzbischofs Jesubocht. Erbrecht oder Canones des persischen Erzbischofs Simeon. Eherecht des Patriarchen Mār Abhā. Berlin, 1914.
- *Syrisch-römisches Rechtsbuch aus dem fünften Jahrhundert*. Leipzig, 1880. (utánnomás: Darmstadt 1985.)

SAFA-ISFEHANI, N.: *Rivāyat-i Hēmīt-i Ašawahistan. A Study in Zoroastrian Law*. Harvard 1980. (Harvard Iranian Series 2)

SANJANA, D. P.:

- *Nirangistan*. Bombay, 1894.
- *The Dīnkard*. Bd. I -XIX. Bombay, 1874–1928.

WEST, E. W.:

- *Contents of the Nasks*. Sacred Books of the East (SBE) XXXVII. Oxford, 1892. (Reprint 1965).
- *The Bundahis-Bahman Yast, and Shāyast lā-shāyast*. Oxford, 1880. (Reprint 1965).
- *The Dādistān-ī Dīnīk and the Epistles of Mānūškīhar*. SBE XVIII. Oxford, 1882. (Reprint 1965).

WILLIAMS, A. V.: *The Pahlavi Rivāyat Accompanying the Dādestān ī Dēnīg*. Part I Transliteration, Transcription and Glossary; Part II: Translation, Commentary and Pahlavi Text. Copenhagen, 1990.

Irodalom

BARTHOLOMAE, CHR.:

- *Über ein sasanidisches Rechtsbuch*. Heidelberg, 1910.
- *Zum sasanidischen Recht I–V*. Heidelberg, 1918–1923. (ZsR)
- *Die Frau im sasanidischen Recht*. Heidelberg, 1924.

CARLSEN, B. H.:

- The cakar Marriage Contract and the cakar Children's Status in the Mātiyān ī hazār Dāristān and Rivāyat ī Ēmēt ī Ašavahištān. *Orientalia Lovaniensia Analecta* 16 (1984), Leuven. 103–114.
- Who is the bayāspān daughter? *Middle Iranian Studies* (1984), Leuven. 115–121.
- Zoroastrian divorce. *Acta Iranica XII, Papers in honour of Jes P. Asmussen*, E. J. Brill, Leiden, 1988.

JANY, J.: *A Szaszanida birodalom magánjogának rendszere és továbbélése a Közel-Keleten*. Bibliotheca Facultatis Iuris Universitas Catholicae De Petro Pázmány Nominatae. Budapest, 2000.

MACKENZIE, D. N.

- *A Concise Pahlavi Dictionary*. London, 1971.
- A Zoroastrian Master of Ceremonies. *Henning Memorial Volume*, London, 1970, 264–271.
- The Model Marriage Contract in Pahlavi. *K. R. Cama Oriental Institute Golden Jubilee Volume*, Bombay, 1969, 103–112. Addendum: D. N. MacKenzie and A. G. Perikhanian.

MACUCH, M.:

- Der dastwar, „auctor“, im sasanidischen Zivilprozess. *Archeologische Mitteilungen aus Iran (AMI)* 21 (1988) 177–188.
- Die Erwähnung der Ordalzeremonie des Ādurbād i Māraspandān im Ardā Wirāz Nāmag *AMI* 20 (1987) 319–322.
- Die Zeitehe im sasanidischen Recht – ein Vorläufer der šīʿitischen Mutʿa Ehe in Iran? *AMI* 18 (1985) 187–203.
- Ein mittelpersischer terminus technicus im syrischen Rechtskodex des Išobokht und im sasanidischen Rechtsbuch. *Studia Semitica necnon Iranica Rudolpho Macuch septuagenario ab amicis et discipulis dedicata*. Wiesbaden, 1989, 149–160.
- Eine alte Bemesserungsgrundlage für die „tagesration“ in den Pahlavi-Schriften. *Res Orientales* II, ed. by Rika Gyselen, Paris, 1990, 139–142.
- Inzest im vorislamischen Iran. *AMI* 24 (1991) 141–154.

MODI, J. J.:

- The Evolution of Iranian Law. *Jackson Memorial Volume*, Bombay, 1954, 199–215.
- *The Religious Ceremonies and Customs of the Parsees*. Bombay, 1937.

PERIKHANIAN, A.:

- Iranian Society and Law. *Cambridge History of Iran* 3 (2). Cambridge, 1983, 627–680.
- Le contumace dans la procédure Iranienne et les termes Pehlevis hačašmānd et srādmānd. *Mém. J. de Menasce*, Louvain, 1974, 305–318.
- On some Pahlavi Legal Terms. *Henning Memorial Volume*. London, 1970, 349–357.

SHAKED, SH.:

- Some Legal and Administrative Terms of the Sasanian Period. *Monumentum H. S. Nyberg, Acta Iranica* 5 (1975), 213–225.
- *Wisdom of the Sasanian Sages (Dēnkard VI)*. Colorado, 1979. (Persian Heritage Series 34)

SACHAU, E.: Von den rechtlichen Verhältnissen der Christen im Sasanidenreich. *Mitteilungen des Seminars für orientalische Sprachen* 10, Berlin, 1907, 1–27.

SHAKI, M.:

- The Concept of Obligated Successorship in the Mādiyān i Hazār Dādistān. *Monumentum Nyberg, Aclr* 5 (1975), 227–242.
- Two Middle Persian Legal Terms for Private Property. *Mém. J. de Ménasce*. Louvain, 1974, 327–336.

SUNDERMANN, W.: On A Middle Persian Legal Term And Its Forgotten Origin, *Proceedings of the Third European Conference of Iranian Studies held in Cambridge, 11th to 15th September 1995, Part 1 Old and Middle Iranian Studies*. ed. by Nicholas Sims-Williams, Wiesbaden, 1998, 121–130.

SZEMERENYI, O.: Studies in the Kinship Terminology of the Indo-European Languages, with Special Reference to Indian, Iranian, Greek and Latin. *Acta Iranica* 16 (1977), 1–240.

TAFAZZOLI, A.: A List of Trades and Crafts in the Sassanian Period. *AMI* (1974), 191–196.

TARAPORE, J. C.:

- The Law of Contracts in Ancient Iran. *Modi Memorial Volume*. Bombay, 1930, 615–621.
- Trial by Ordeal in Ancient Iran. *Jackson Memorial Volume*. Bombay, 1954, 187–197.

TARAPOREWALA, I.: The Marriage Service of the Parsis. *Jackson Memorial Volume*, Bombay, 1954, 216–260.

WIESSNER, G.: *Zur Märtyrerüberlieferung aus der Christenverfolgung Schapurs II.* Göttingen, 1967.

VÁLOGATOTT BÍRÓI ÍTÉLETEK A *MĀDIGĀN I HAZĀR DĀDESTĀN* (MHD+A) CÍMŰ GYŰJTEMÉNYBŐL

MHD 1. 2-4

Azt mondják: „Wahrām uralkodásának idejéig¹ a rabszolgatartó tulajdonának az a gyermek minősült, aki az apától származott, s nem az anyától, mivel Sōšans² azt mondta: *A gyermek az apáé*. Most pedig azt mondják: *az anyától*”.³

MHD 1. 4-6

Amennyiben egy asszony vagy egy rabszolga az úr, ill. a hatalmat gyakorló személy jelenlétében és tétlen szemlélődése közepette testi erőszakot vagy bántalmazást követ el, minden esetben mindketten, vagyis az úr, ill. a hatalmat gyakorló személy és a bűncselekmény elkövetője vérdíjat köteles fizetni.⁴

MHD 1. 6-7

Ha egy ember a rabszolgáját egy tized arányban felszabadítja, annak gyermekei is egy tized arányban szabadnak minősülnek.⁵

¹ Sem a szövegből, sem máshonnan nem állapítható meg, hogy melyik királyról van szó, ilyen néven ugyanis öt király ült a Szászánidák trónján: I. Wahrām (274–276); II. Wahrām (276–293); III. Wahrām (293, néhány hónapig uralkodott); IV. Wahrām (388–399); V. Wahrām (421–438). Számottevő politikai és kulturális eredmények azonban csak az utóbbi nevéhez fűződnek.

² Egyike a legsűrűbben idézett jogtudósoknak, aki a vallási tartalmú munkákat is kommentálta, ennél fogva a papság körébe tartozhatott. Az ŠnŠ 1.3. szerint több „jogi-vallási iskola” létezett, s ezek közül egyik Sōšans iskolája volt, aki tanítását Ādur Farrobyára vezette vissza, hagyományát pedig Abarag vitte tovább.

³ A rabszolgaság keletkezésének egyik módja a rabszolgától való születés volt. Az apától való származtatás megfelel az iráni hagyomány erősen patriarchális szemléletének, éppen ezért meglepő a váratlan fordulat, mely legkésőbb az V. századig a szöveg tanúsága szerint bekövetkezett. Az anyától való származtatás szabálya bevezetésének háttéréről, történeti, jogi-gazdasági okairól semmit sem tudunk. Ebben a körben természetesen nem lehet kizárni az idegen hatást sem, de e tárgyban semmilyen konkrét adatunk nincsen.

⁴ Ebből az ítéletből az is következik, hogy a rabszolgának lehetett tulajdona, ellenkező esetben nem lett volna képes a vérdíj rá eső részét megfizetni. Az úr felelősségét nem pusztán jelenléte alapozza meg, mivel nem akadályozta meg a bűncselekmény elkövetését, hanem az, hogy a rabszolgatartó (gyám) felelősséggel tartozott a hatalom alatt állók cselekedeteiért.

⁵ A részleges felszabadítás a perzsa jogrendszer egyik sajátos intézménye, mely sok más ókori jogrendszer felfogásától idegen. A részleges felszabadításnak alapvetően két esetét különböztették meg: az egyik esetben a rabszolgának több tulajdonosa volt, s ezek közül csak az egyik szabadította fel, a többi pedig nem. Ilyen esetben a rabszolga olyan mértékben minősült szabadnak, amilyen mértékben felszabadítója társtulajdonos volt. A részleges felszabadítás másik esete az volt, amikor a rabszolgának ugyan csak egy ura volt, de ő nem kívánta teljesen felszabadítani. Ilyen esetben az úr megtehetette, hogy csak bizonyos részben szabadítsa fel rabszolgáját, aki az úr által megszabott

MHD 1. 10-13

Egy helyen írva van,⁶ hogy amennyiben egy rabszolga, aki egy keresztény ember tulajdonában van, áttér a Jó Hitre⁷ és a jó hitűekhez fordul (segítségért), a rabszolga árát az urának meg kell fizetni, a rabszolgát fel kell szabadítani, őt kártalanítani kell.⁸ Ha a rabszolga nem fordul segítségért, a vételárát saját magának kell urának megfizetnie.

MHD 1. 13-14

Rabszolgát nem lehet rossz hitűeknek eladni.⁹ Ha valaki eladja, mindketten, azaz a vevő és az eladó egyaránt tolvajnak minősül a *rad* bírósága¹⁰ előtt, s mindkettőt *drošsal*¹¹ kell megbüntetni.

mértékben volt szabad, ill. rabszolga. A részleges felszabadítás ugyan nem változtatott sokat a rabszolga társadalmi helyzetén, de anyagi szempontból jelentős előrelépés volt a számára, hiszen a felszabadítás mértékével arányosan saját tulajdonnal rendelkezhetett (lásd az MHDA 1. 1-2-t is). A részleges felszabadítás intézménye egyébként Iránon kívül ismert a hellenisztikus Egyiptomban, s a Talmudban is van rá utalás.

⁶ *Gyāk-ē nipišt*: nagyon gyakran előforduló bevezető szöveg, ami bizonyítja, hogy a kompilátor nagy részben írásos forrásokból dolgozott, de sajnos csak kivételes esetekben pontosítja azokat, így nem tudjuk, hogy hol is volt megírva az a szabály vagy döntés, melyet idéz.

⁷ *hudēn*, szó szerint jó hitet jelent. E szóval reflektálnak magukra, azaz a zoroasztriánus vallási közösséghez tartozókat azonosítják a jó hitűekkel, míg minden más vallás a rossz valláshoz/hithez (*agdēn*) tartozik. Ez néha megnehezíti a szöveg interpretációját, mert nem lehet minden esetben pontosan eldönteni, hogy mely közösségről lehet szó. Az iszlám hódítása után az *agdēn* szinte kivétel nélkül az iszlámra vonatkoztatható. Elméletileg a keresztények is az *agdēn* kategóriába tartoznak, de sok esetben nem így, hanem egy másik szóval (*tarsāg*) jelölik őket.

⁸ A szöveg tartalma komoly problémákat vet fel, ugyanis azt jelenti, hogy bárki, aki áttér a zoroasztriánus hitre, ezáltal szabaddá válik; ugyanakkor az ítélet ebben a kérdésben félreérthetetlen (*āzād*, azaz szabad). Kérdéses viszont, hogy a kártalanítás kire vonatkozik: az eredeti tulajdonosra (Macuch [1993], 34–35), vagy az új tulajdonosra, akinek a rabszolgával szemben lehet igénye vételára erejéig (Perikhanian [1997], 29–30). Végeredményben azonban ez nem befolyásolja az ügyletet: az eredeti tulajdonos megkapja a vételárát, az új tulajdonos kártalanítást kap a volt rabszolgától, akinek így a közösség meghitelezte a felszabadítás költségét. Az utolsó mondat ezzel ellentétes helyzetet fogalmaz meg. Nem szól azonban a szöveg semmit arról, hogy mi a teendő abban az esetben, ha az eredeti tulajdonos nem kívánta eladni rabszolgáját. A szerződés kikényszerítése „kisajátítás” útján vallási célokat követ, de forrásaink hiányában nem tudható, hogy az állam és a jog segítségével ez valóban megtörtént-e.

⁹ E mondat tulajdonképpen az előző szabály másik oldala, mindkét esetben a mögöttes gondolat az, hogy egy másik valláshoz tartozó ember („rossz hitű”) nem gyakorolhat hatalmat egy zoroasztriánus valláshoz tartozó felett.

¹⁰ Speciális bírói fórum, mely főképpen olyan ügyekben ítélezett, melyek a vallási jogi kérdésekkel szorosabban összefüggtek. A bíróság minden bizonnyal papi személyekből állt.

¹¹ A tolvajok megbélyegzését szolgáló büntetés megnevezése.

MHD 3. 10-11

Ha (egy férfi) azt mondja a feleségének: „te saját magad ura vagy ezentúl”,¹² ez nem jelenti a válás kimondását, hanem azt, hogy az asszony fel van jogosítva arra, hogy *čagar* házasságot¹³ kössön.

MHD 3. 11-14

Ha egy férfi azt mondja: „a *pādikhšāy* házasságból¹⁴ származó lány(om?)¹⁵ feleségként velem házasságra lépett, és én a lány egyetértésével a házasságból elbocsátottam”,

¹² A férj hatalom a perzsa jogfelfogásban a családi jog legfontosabb intézményének egyike. A hatalom (*sālārīh*) és a házasság az eredeti tanítás szerint el nem választható fogalmak, házasság férj hatalom nélkül elképzelhetetlen, éppen ezért az olyan házassági szerződés, mely ezt nem rendezi, érvénytelen. A helyzet azonban válás esetén is ugyanez: a válólevélben (*hišt-nāmag*) rendezni kell azt a kérdést, hogy a válás után ki gyakorolja a hatalmat a nő felett. A „saját magad ura vagy” fordulat arra az esetre vonatkozik, amikor a nő a tőle elváló volt férje hatalma alól kikerül. A kompilátor szerint azonban e formulát nem a válás deklarálásának kell értelmezni, hanem a férj engedélyének egy speciális kapcsolat létesítésére.

¹³ E házasság a Szászánida korban kialakult speciális házassági forma. Célja, hogy olyan férfiak számára, akik valamilyen oknál fogva nem rendelkeznek legitim fiú örökösökkel, fiú örököst biztosítson. Ennek oka a nyilvánvaló családi-gazdasági (esetleg politikai) megfontolásokon túl elsősorban vallási eredetű volt, mert a tanítás szerint a gyermek és így „név nélkül” (*abē-nām*) elhunytak lelki üdve veszélybe került. Eredetileg tehát ezen elhunyt férfiak számára kívántak segítséget nyújtani, később azonban lehetőség nyílt még élő személyek esetén is ezen intézmény igénybevételére. Az érintett valamely közeli rokona (általában felesége, lánya, lánytestvére) házasságra lépett egy (valószínűleg szintén a tágabb értelemben vett rokonsághoz tartozó) férfival, s az ebből a házasságból származó gyermekek az elhunyt gyermekeinek minősültek, természetes apjukkal semmilyen jogi szál nem fűzte őket össze. Ezt a házasságot nevezték *čagar* házasságnak. A szöveg azt az esetet tartalmazza, amikor a *čagar* házasságkötésre köteles személy már házasságban él (a szövegből nem derül ki, hogy az asszony a kedvezményezett férfival milyen rokonságban áll: testvére vagy leánya). Ilyen esetben a nőnek el kellett válnia, s új, *čagar* típusú házasságot kötnie, de arra is lehetőség nyílt, hogy korábbi házasságát *čagar* házasságként folytassa. Ebben az esetben azonban az asszony nem állt a továbbiakban férje hatalma alatt, s ebből folyóan a születendő gyermekek sem a férj (immáron *čagar* férj), hanem a kedvezményezett férfi gyermekeinek minősültek.

¹⁴ A patriarchális szemléletű, „manus”-os házasság megnevezése. Ebben a házasságban a férj igen széles körű hatalmat gyakorolt felesége felett, akinek jogi és erkölcsi kötelessége a parancsoknak való engedelmség volt. Örökösnek csak az ebből a házasságból származó gyermekek minősültek, s a halottkultusból folyó kötelességek is az ebből a házasságból származó fiúgyermeket terhelik. A kapcsolat szorosságát és vallási kötődését mutatja, hogy ezen örökösök egyetemleges jogutódoknak minősültek, akik teljes vagyonukkal feleltek a hagyatéki tartozásokért. *Čagar* házasságot tehát olyan férfi számára kellett kötni, aki nem élt *pādikhšāy* házasságban, vagy e házasságból fiúgyermek nem született.

¹⁵ A szövegből (*dukhtag i pādikhšāyīh*) nem állapítható meg egyértelműen, hogy egy *pādikhšāy* házasságból származó lányról, avagy a nyilatkozó saját lányáról van-e szó. Ez utóbbi interpretáció sem valószínűtlen, hiszen a perzsa jog – sok más ókori jogrendszerrel ellentétben – nem ismerte a

amennyiben nem ezt a formulát használja, a lány beleegyezése¹⁶ nem állapítható meg egyértelműen, (ezért) a házasság nem tekinthető felbontottnak, és a férfi és a lány (továbbra is) férj és feleség.

MHD 3.15-4.1

Egy helyen (a következő) van írva: Ha a férj feleségét a házasságból elbocsátotta, és nem adta át a hatalom gyakorlását másnak – kivéve, ha (az asszonyt) saját maga urává tette –, ha az asszony a férje életében újabb házasságot kötött, az ebből a házasságból származó gyermekek annak a férfinak a gyermekeinek minősülnek, aki a fenti módon vált el tőle.¹⁷

vérfertőzési tabut, sőt a Szászánida korban a közeli rokonok közötti kapcsolatot kifejezetten magasra értékelt kegyes cselekedetnek tekintették. A vérfertőző kapcsolatra a királyi családban már az Akhaimenida korból is van bizonyíték (II. Kambyses), sőt e szokás iráni közvetítéssel áterjedt az örményekhez is (IV. Tigranes). A Szászánida kortól kezdve vallási legitimációja folytán szélesebb körben is elterjedt a társadalom tagjai között. Az nem eldöntött kérdés, hogy a kapcsolatok valódi házasságok vagy csak papíron létesített viszonyok voltak-e. A Szászánida dinasztia bukása után a zoroasztriánus hagyományból a középkor során eltűnt e szokás, a mai párszik pedig azt is tagadják, hogy valaha is létezett volna körükben. A *khwēdōdāh* (a vérfertőző házasság terminusa) azonban túlságosan is jól van dokumentálva az ókori forrásokban ahhoz, hogy létét valóban kétségbe lehessen vonni. A *khwēdōdāh* különböző fokozatait is kidolgozták „rangjuk” szerint annak figyelembevételével, hogy mely kapcsolat éri a legtöbbet, s melyik a legkevesebbet. A legkegyesebb kapcsolat az anya és fia közötti viszony volt, mert az pusztította el a legtöbb démont. Volt olyan felfogás is, hogy a *khwēdōdāh* a halálos bünt is semmissé teszi, ugyanakkor egy ilyen kapcsolatot megszakítani vagy megszakításában közreműködni halálos vétek volt. Később az a gyakorlat is kialakult, hogy harmadik személy pénzt fizetett másoknak *khwēdōdāh* típusú kapcsolat létesítéséért. Ilyen esetben mindhárman részesültek e kapcsolat okozta előnyökben. A *khwēdōdāh* végső legitimációját az adta, hogy az első emberpár, az ősszülok szintén testvérek voltak, így e kapcsolat egészen az ősszülőkig vezethető vissza. Feltűnő ugyanakkor, hogy jogi forrásokban az ilyen kapcsolatok, ill. a belőlük származó (nyilván számtalan) jogi problémák alig fordulnak elő.

¹⁶ A válás elméletileg konszenzusos volt, a férj egyoldalú házasságbontása csak kivételes esetekben volt megengedett. Amennyiben a meghatározott válóokok hiányában vált el valaki, az súlyos bűnnek számított.

¹⁷ A fenti ítélet valójában annak a tételnek a megfogalmazása, hogy házasság és hatalom egymástól elválaszthatatlanok, a gyermek pedig azé, aki a hatalmat gyakorolja. A kivételként megfogalmazott tétel, miszerint az „asszonyt saját maga urává tette”, több jelentéssel bír: az egyik jelentésével az MHD 3. 10-11-ben találkoztunk. A másik jelentése az, hogy nem az elvált férj határozza meg a nő feletti hatalmat gyakorló személy kilétét, hanem a nő jogosult e személy kiválasztására. Később a bírói gyakorlat ezen utóbbi értelmezés alapján kivételesen azt is elismerte, hogy a nőnek ne kelljen a válást követően felette hatalmat gyakorló személyről gondoskodnia, s ezáltal közvetve az elvált nő önjogúságát mondta ki. A bírói gyakorlat azonban ezen a ponton a hivatalos tanítás el-
lenében foglalt állást.

MHD 4. 1-4

Ha egy férfi felesége beleegyezésével felbontja házasságukat és öt kiskorú gyermekéhez adja feleségül,¹⁸ és a kiskorú fiú a nagykorúság elérése előtt meghal, ez okból (ti. a gyermek halála miatt) a feleség nem veszti el férje *stürs*ágát¹⁹.

MHD 4. 9-10

A házasságból való elbocsátás tárgyában volt, aki úgy tartotta: „(a válás a nő felett) hatalmat gyakorló személy (kijelölése) nélkül érvénytelen”, de a bírói gyakorlat szerint az ilyen elbocsátás érvényes.²⁰

MHD 4. 11-13

A válás tárgyában volt, aki azt mondta: „a nő mindazon dolgokat, melyeket a házasság jogcímén vitt be (a férje vagyonába), mint a házassági ajándék vagy a hozomány, a váláskor magával viszi, de a keresmény, melyet a házasság fennállása alatt szerzett, a férjénél marad.”²¹ A bírói gyakorlat (azonban) úgy tartja: „menjen el jól (felszerelve)”.²²

¹⁸ A *pādikhṣāy* házasságon belüli korlátlan férji hatalomnak az is része volt, hogy feleségét a házasság tartama alatt máshoz – általában határozott időre – férjhez adja. Amennyiben az egy gyermektelen férfi irányában történt, a „kölcsonadás” kegyes cselekedetnek minősült. Ellentétben a házasság létrejöttével, mikor is a nő beleegyezése kellett a házasság megkötéséhez, a kölcsonadáshoz a nő beleegyezése nem volt szükséges, sőt akarata ellenére is kölcsonbba lehetett adni. A gyűjtemény tanúsága szerint szokásban volt – határozott vagy határozatlan időre – anyjának kiskorú gyermekéhez való hozzáadása, ami nyilván csak adminisztratív értelemben minősült házasságnak. E tény a *khwēdōdāh* fiktív mivoltát erősítő érvként is számításba vehető.

¹⁹ E terminus azon személyek összefoglaló elnevezése, akik az elhunyt férfi javára *čagar* házasságot voltak kötelesek létesíteni. A *stūr* három kategóriáját különböztették meg: a természetes *stūrt*, ebbe a kategóriába az özvegy, a lánygyermek és a lánytestvér tartozott; a végrendeletileg meghatározott *stūrt*, valamint a kijelölt *stūrt*. Ez utóbbi kategóriába tartozó személyeket a papok abban az esetben nevezték ki a *stūri* feladat ellátására, ha természetes *stūr* nem volt az élők sorában, s az elhunyt végrendeletileg sem bízott meg senkit ezzel a feladattal. Kijelölni elméletileg bárkit lehetett, de valószínűleg a legközelebbi vérrokonra esett általában a választás.

²⁰ E szöveghely a kánonikus jog és a bírói gyakorlat közötti ellentmondásra világít rá: a tanítás ragaszkodik az ősi elvhez, miszerint házasság és hatalom egymástól el nem választható, ezért a válólevélben szabályozni kell a hatalom kérdését is. A bírói jog azáltal, hogy a hatalom kérdését nem rendező válólevelet is érvényesnek ismerte el, a hatalmat elválasztotta a házasságtól, s e gyakorlat közvetve a női önjogúság elismerésének lehetőségét is magában foglalta (lásd MHD 4.15-5.3.).

²¹ A vagyonekülönítés elve alapján válás esetén a női ághoz tartozó vagyont vissza kellett adni a nőnek, de válójában annak apjának vagy a család más élő tagjának (pl. báty). A nő keresménye azért nem járt vissza, mert az nem tartozott a nőági vagyonhoz, hanem a házasság fennállása alatti szerzésnek minősült, s mint ilyen felett – főszabály szerint – a férfi volt jogosult dönteni, a vagyontárgy(ak) az ő tulajdonába került(ek). Lehetőség volt azonban olyan házassági szerződés kötésére is, mely a férjet megfosztotta e jog által neki biztosított előjogtól. Ebben az esetben a nő keresménye a házasság tartama alatt is a nőt illette meg, s természetesen válás esetén is magával vihetette. A magyar keresmény szó nem adja vissza helyesen az eredeti *windišn* terminus tartalmát,

MHD 4.15-5.3.

Ha a (férj) így nyilatkozik: „A feleségem a házasságból el van bocsátva, és Farrokh hatalmába és a vele való házasságba át van adva”, és Farrokh a nővel házasságot köt, de a (férj) hatalom tekintetében úgy nyilatkozik, hogy arra nincsen szüksége, volt (olyan jogtudós), aki azt mondta: „(ilyen esetben) a házasságból való elbocsátás érvénytelen.” Wahrām (ezt) úgy magyarázta, hogy a nyilatkozat, miszerint a (férj) hatalom gyakorlására nincsen szüksége, a házasságra is vonatkozik, mert a házasság a (férj) hatalom gyakorlásától elválasztva érvénytelen.²³ Ezért ez hasonlít ahhoz az esethez, amikor valaki ama dolog tárgyában, melyet neki ajándékoztak, úgy nyilatkozik, hogy neki nincsen rá szüksége. Ebben az esetben a dolog nem minősül ajándékozottnak.

MHD 12. 13-16

Ha a felperes azt mondja: „ez a nő az én feleségem, és te jogellenesen tartod őt birtokodban”, mindaddig, amíg három egymást követő alkalommal *azišmand*²⁴ be nem következik, az asszonyt nem kell átadni (a felperesnek), mert a birtok biztos, a tulajdonjog azonban bizonytalan.²⁵ És ha a felek egy tárgy tekintetében hasonlóan nyilatkoznak, az ítélet megegyezik (a fentebbelivel).

mert az nemcsak a nő munkájával keresett (?), hanem bármilyen más jogcímen őt megillető (pl. ajándék) vagyongyarapodást jelentette.

²² Azaz a nő keresménye is elvész a férj számára. A bírói gyakorlat ezen a ponton is ellene mond a kánonikus szabályoknak, s a nőt kedvezőbb helyzetbe hozza abban az esetben is, ha a házassági szerződésben nem kötötték ki előre a nőnek a keresménye feletti rendelkezési jogát.

²³ Ez az ítélet kifejezetten meg is fogalmazza azt az alapelvet, melyet a többi döntés nem mondott ki, csak annak háttérül szolgált, nevezetesen azt, hogy házasság és hatalom elválaszthatatlanok. A szöveg nem válási deklarációt, hanem a kölcsönházasság keletkezéséről szóló nyilatkozatot tartalmazza. Igen jellemző, hogy az idézett jogtudós analógiaként kötelmi jogi tárgyú, tárgyra vonatkozó nyilatkozatot ismertet.

²⁴ Homályos jelentésű kategória, általában olyan kisebb súlyú jogellenes magatartások tartoznak e körbe, melyeket a per során valamelyik fél követi el. Ilyennek minősült pl. a kimentés nélküli távolmaradás, ellentmondó nyilatkozatok tétele stb. Ezekről a bíró „pervezető végzések” formájában azonnal döntött, fellebbezni e döntések ellen általában nem lehetett. Három *azišmand* elkövetése általában pervesztességhöz vezetett, függetlenül attól, hogy a per mely szakaszában következett be, s hogy az elkövető egyébként milyen eséllyel rendelkezett a per megnyerésére.

²⁵ Az ítélet e mondatrésze a birtokvédelem egyik legfontosabb alapszabályát mondja ki, miszerint a birtokvédelem alapvetően tény, és nem (tulajdon)jogvédelem: először a birtokost kell jogvédelemben részesíteni, s utána a tulajdonjog tárgyában döntené. Ezen alapelv egyike azon számtalan bizonyítékoknak, melyek mutatják, hogy a birtokot a tulajdontól tudatosan és terminológiaiilag is megkülönböztették. Ugyanakkor jellemző a perzsa jogfelfogásra, hogy mindezt egy házassági jogvita kapcsán fejtik ki, ahol a nő (s annak hovatartozása) a per tárgya, csakúgy, mint bármely más vitatott dolog. E körülményre az utolsó mondat külön fel is hívja a figyelmet.

MHD 14. 7-12

Ha egy gyám az özvegygel közösen elismer egy tartozást harmadik személlyel szemben és ezt követően a tartozást ki (is) egyenlíti, ha ezt követően a fiúgyermek eléri a nagykorúságot²⁶ és a hitelező ellen pert indít, mondván, hogy nem is volt tartozás, amit ki kellett volna egyenlíteni, ebben az esetben a fiút illeti meg az az előny, hogy ő tegyen (saját állítása igazolásaképpen) esküt.²⁷ De ha a tartozás elismerésére a bírók előtt került sor, és a hitelező bírói ítélet útján került a dolog birtokába, az eskütétel jogára, mondván, hogy: „tartozás volt (fennállt)”, az, akinél a dolog van (a hitelező), jogosultabb, mint a fiú.²⁸

MHD. 16. 2-5

Egy helyen (a következő) van írva: az örökbe fogadott fiú családja, ha az (ti. a fiú) (még) az apja életében meghal – ahogy azt Pusānweh i Burzādurfarrbay mondta –, az atyai hagyatékából örököl, az örökösök pedig csak olyan mértékben felelnek a (hagyatéki tartozásokért), amennyi az apáé volt (amilyen mértékben abból örökölték).²⁹

²⁶ A nagykorú fiúgyermek hátrahagyása nélkül elhalt családfő családja számára gyámot kellett kirendelni, aki általában az özvegygel együtt járt el a család vagyoni ügyeit tekintve. Levírátusról szó sincsen, mert e gyám nem vette el feleségül az özvegyet. Amikor valamely fiú elérte a nagykorúságot, azaz betöltötte a 15. életévét, a gyám funkciója automatikusan megszűnt, s ha továbbra is ellátta e tisztséget, az komoly bűnnek számított. A család ügyeinek vitelét átvévő fiú a gyám gazdálkodását és rendelkezéseit (harmadik személlyel szemben is!) megváltoztathatta, peres úton érvényesíthette, s erre joga volt utólag, akár több év távlatából is.

²⁷ Az eskütétel a per bizonyítási szakaszának egyik legfontosabb momentumja volt. Az esküre nem a tárgyaláson, hanem külön napon, külön helyen, az eskütételre felvigyázó és azt lebonyolító apparátus segítségével került sor. Az eskütétel megtörténtéről külön jegyzőkönyvet készítettek, melyet átadtak a pervezető bírónak. Esküt nem annak a félnek kellett tennie, aki állított valamit, hanem annak, aki *wehdādestāntar* volt, azaz akinek szavában jobban meg lehetett bízni. Azt, hogy ki minősült ilyen személynek, társadalmi és vallási szempontok alapján döntötték el. Ha az alperes tett esküt, akkor nyilván a felperesi állítás tagadására tette esküjét. Az eskütétel jogát perjogi előnynek tekintették, mert ennek segítségével döntő mértékben lehetett a per kimenetelét befolyásolni, hiszen a dolog természeténél fogva az eskü ellen ellenbizonyításnak helye nem volt. A szöveg tehát a hatalom gyakorlását átvévő fiú kedvező perbeli pozíciójának rögzítése mellett azt is mutatja, hogy ezen személyeket általában magas társadalmi megbecsülés övezte, s helyzetükön perjogi eszközökkel is igyekeztek segíteni.

²⁸ Más volt a helyzet, ha a vitatott kérdésről már született bírói döntés, mert a fiú újbóli perindítása a bírói döntést vonta kétségbe. Éppen ezért az eskütételben megnyilvánuló perjogi előnyt az egyszer már győztes hitelezőhöz telepítették.

²⁹ Ezen ítélet az örökbe fogadott gyermek sajátos helyzetét írja le. Amennyiben örökbefogadója előtt hal meg, családja az ő helyén örököl, de felelősségük csak a hagyaték rájuk eső részéig terjed. Ez a szabály abból folyik, hogy az örökbe fogadott is csak a rá eső rész erejéig felelt a hagyatéki tartozásért. Nem így a természetes gyermekek, akik örökrészükön túlmenően, *ultra vires hereditatis* felelősséggel tartoztak a hagyatéki tartozásokért. E szabály (is) mutatja a perzsa jogi szemléletnek az örökbefogadás és az örökbefogadottak iránt érzett idegenkedését. Azáltal azonban, hogy nem ismerték el az örökbefogadottat teljes mértékben a családhoz tartozónak – vagyonjogiilag legalábbis –, kedvezőbb helyzetbe hozták a többi szükségképpen örökös rovására.

MHD 18. 9-10

Ha valaki azt mondja: „Ezt az ingatlant, és mindazt, ami rajta található, neked ajándékozom”, akkor az állatok és a rabszolga, amely azon a helyen dolgozik, szintén elajándékozottnak tekintendők.³⁰

MHD 19. 2-3

Ha valaki azt mondja: „Ezt a házat lakhelyül ajándékozom neked”, akkor az ingatlan örök időre a megajándékozott személyes tulajdonába kerül.³¹

MHD 19. 3-7

Ha azt mondja: „Egy házat adok neked”, akkor e formula alkalmazásával – Pusānweh i Āzādmardān (tanítása) nyomán –, ha csak egy rész(re vonatkozik), az alap tekintendő adottnak. Ha azt mondja: „Egy földet adok neked”, akkor az egy darabban száll át (a megajándékozottra). „Egy darabban” azt jelenti, hogy azon másnak tulajdonjoga, hasznélvezete nincsen, és nincs rajta olyan vízcsatorna, mely onnan más telkekre vezetné el a vizet, valamint nincsen rajta sem ház, sem (birtok)felügyelő, sem út.³²

MHD 19. 7-10

Ha egy dolgot egy kiskorúnak vagy egy asszonynak ajándékoznak, és a gyám, ill. a férj a

³⁰ A rabszolga mint az ingatlan tartozéka a rabszolga dolog mivoltát mutatja. Meg kell azonban jegyezni, hogy a rabszolgát nagyon sok esetben embernek tekintették, s meglehetősen széles jogokat biztosítottak számára (perképesség, házassági képesség, korlátozott vagyoni jogok).

³¹ Megkülönböztettek öröklés útján szerzett és más jogcímen szerzett vagyont. Az öröklés útján szerzett vagyon valójában nem került az örökös tulajdonába, ugyanis fontos tulajdonosi jogai hiányoztak, így nem idegeníthette el, nem terhelhette meg. E szabály indoka a (sokáig egységes és oszthatatlan) családi tulajdon megőrzése a következő generáció számára, az örökösök pedig csak „kezelték” a vagyont. A személyes tulajdonba azon vagyontárgyak tartoztak, melyek nem öröklés útján, hanem bármilyen más jogcímen kerültek a tulajdonoshoz, pl. ajándék, adásvétel, munkával szerzett javak stb. Az e körbe tartozó vagyontárgyak feletti rendelkezést nem korlátozta semmi, így végrendelet is csak e körben volt készíthető. Külön rendelkezés hiányában a személyes tulajdonba tartozó vagyontárgyak a családi vagyont, s ezáltal az öröklés útján megszerzett vagyont növelték, így a következő generáció számára már nem minősült személyes tulajdonnak.

³² A kívánt joghatás eléréséhez szükséges formulák megválasztása és azok helyes alkalmazása perdöntő jelentőségű volt a jog szempontjából. Mivel sem a szerződéseknél, sem pedig az egyoldalú jognyilatkozatoknál nem a szerződési akaratot, hanem kizárólag az elhangzott/leírt formulát vizsgálták, a formula rossz megválasztása vagy helytelen alkalmazása esetenként a felek szándékától teljesen eltérő joghatással járt, melyet utólag orvosolni csak nagyon nehezen lehetett. Éppen ezért a kompiláció nemcsak elszórtan tartalmaz szerződéses formulákat, hanem bizonyos fejezetei kizárólag formulagyűjteményeknek tekinthetők. Az első mondatot úgy értem, hogy az építmény tulajdona elválik a telek tulajdonjától, s az idézett formula alkalmazásával csak az alap (*bun*) tulajdona száll át. Azt, hogy „alap” alatt az építmény vagy a telek értendő, a szövegből nem derül ki. A második formulában szereplő „egy darabban” (*ēwkardagīhā*) a jogszavatosság gondolata fogalmazódik meg.

dolgot illetően úgy nyilatkoznak: „erre nincsen szükségünk”, ennek ellenére a dolog tulajdonát a kiskorú a nagykorúság elérésekor, az asszony pedig (azonnal) megszerzi.³³

MHD 21. 5-8

Írva van: egy férfinak nincsenek gyermekei, felesége, egyetlen, férjnél lévő lányán kívül nincsen senkije sem. Ha a lány férje elbocsátja őt a házasságból, de nem adja vissza az apja (atyai) hatalma alá, az apa számára *stūr* kirendelésére csak külön követelés útján van lehetőség. Ha az apa a lányát hatalma alá ismét felvette, akkor a *stūrság* öröklődik, és a követelés (csak) a tisztség ellátásához szükséges.³⁴

MHD 21. 10-15

Írva van: ha a később született gyermek egy lány, s ő az apja életében férjhez megy, majd a válást követően az atyai házba visszatér, a végrendeletileg kijelölt *stūr* halála után a *stūri* funkciót ő (a lány) öröklí. És ha a helyzet olyan, hogy az apának szüksége van egy *stūr*ra, akkor a lányt kell erre kinevezni. Van olyan jogtudós, aki így nyilatkozik: „ha a lány a végrendeletileg kijelölt *stūr* halála pillanatában házasságban élt, s a házasságból el nem bocsátották, akkor is örökösnek tekintendő.” Wahram azt mondta: „ha ő akkor házasságban élt, úgy kell tekinteni, mintha nem is élne.”³⁵

³³ Ezen döntés a hatalom alatt állók jogvédelmét szolgálja, s főként a felelőtlenül/rossz szándékkal eljáró gyámtól védi az asszonyt és a gyermeket. A bírói gyakorlat mellett a jogtudomány is a hatalom alattiak pártját fogta ebben a kérdésben, mivel Mardag vélelme szerint minden olyan esetben, amikor a kiskorú érdekei kerülnek előtérbe, azt kell vélelmezni, hogy abból a kiskorú részesedni kíván (MHD 19. 16.).

³⁴ Az ítélet azt a kimondatlan alapelvet rögzíti, hogy a családhoz tartozás alapja nem a vérségi kapcsolat, hanem a hatalom. Ha a lány férjhez ment, többé már nem apja, hanem férje hatalma alá tartozik. Válás után csak abban az esetben kerül vissza az apai hatalom alá, ha e kérdést a válólévélben így rendezték. Amennyiben a válást követően a lány visszakerül apja hatalma alá, azaz újból az ő családjához tartozik, természetes *stūr*ként számításba jöhet, s e minőségében *čagar* házasság útján atyja számára örökösöket biztosíthat. Perikhanian egy, a kéziratban nem szereplő *nē* (nem) szó beszúrásával megváltoztatja a mondat értelmét, s úgy fordítja az utolsó mondat végét, hogy „követelésre nincsen szükség” (Perikhanian [1997], 68–69.). A szöveg logikája ezt az értelmezést valószínűsíti, de mivel a kéziratban nem így szerepel, az eredeti változatot fordítottam le.

³⁵ Ezen ítélet mögött az a kérdés húzódik meg, hogy egy már férjhez ment (az apai hatalom alól kikerült) lány lehet-e *stūr*ja az atyjának? Több ítélet tanúsága szerint amennyiben más, e feladatra méltó személy is életben van, akkor inkább azok látták el e feladatot, de ha e lány volt az egyetlen, e célra alkalmas személy, a fennálló házasság nem volt automatikusan kizáró ok, de a *stūri* tisztség elvállalása miatt el kellett válnia. Arra azonban lehetőség volt, hogy házasságát – a formális elválást követően – *čagar* házasságként folytassa, amennyiben férje ehhez hozzájárult. Az idézett jogtudós véleménye, miszerint a férjnél lévő lányt úgy kell tekinteni, mintha nem is élne (azaz a *stūrság* szempontjából figyelmen kívül kell hagyni), nem a többségi nézőpontot tükrözi. A kezdő mondatban szereplő „később született” kifejezés értelmezést igényel: jelentheti a legkésőbb született, azaz a legfiatalabb leányt (Macuch [1993], 175.), de vonatkozhat az atyai végrendelet elkészítését követően született gyermekre (Perikhanian [1997], 69.) is.

MHD 21.15-22.1.

A később született lány, aki a *stürs*ágot örökli, öröksége a (következőképp alakul): ha *stür*, az atyai hagyatékából nem részesül. A *stürs*ágban elkülönített vagyonrész nem öröklődhet úgy, mint az örökös személyes tulajdonába átmenő hagyaték.³⁶

MHD 22. 3-6

Ha egy családban két fiútestvér és egy lánytestvér van, és a lány az egyik fiútestvér társtulajdonosa, de a másik gyakorolja felette a (gyámi) hatalmat, és mindkét fiútestvér egyszerre hal meg, Abarag tanítása szerint a hatalmat gyakorló fiútestvér, Mēdōmāh szerint a társtulajdonos fiú után, ha (hagyaték) van, ő (a lány) örököl.³⁷

MHD 22. 6-8

Ha a családban az anya is él, bátyjának *stürs*ága a lánytestvérhez nem kerül. Ennek az az oka, hogy az anya jogosult a lányt férjhez adni, és ezért a báty gyámsága a lánytestvére felett nem teljeskörű.³⁸

MHD 22. 13-14

Ha a családban két fiú és egy lány van, és ők megosztják egymás között az örökséget, s ennek következtében a lány az öccsének lesz társtulajdonosa, a lány feletti gyámság is az öccséhez kerül.³⁹

MHD 23. 1-4

Wāyayār írta: Ha egy lány az apja felhatalmazásával az alábbi szerződést köti valakivel: „én a feleséged vagyok tíz évre”, s az apja ezen tíz esztendő alatt meghal, a hátralévő idő-

³⁶ Az elhunyt személy után az örökséget a *stür* fiúgyermek örökli 15. életévének betöltésekor. Eddig az időpontig a *stür* kezeli e vagyont, de ő maga nem részesülhet belőle.

³⁷ Az ítélet mögött meghúzódó kérdés a következő: mi az erősebb: a hatalom, vagy a közös tulajdonosi pozíció. E példa egyben azt is mutatja, hogy a gyűjteményben nemcsak valódi jogi esetek, hanem fiktív ügyek is szerepelnek, s ennek alapján a kompiláció céljának leginkább a tanítás valószínűsíthető. Jó példa emellett az egyes jogi iskolák közötti elméleti vita bemutatására is, hiszen Abarag és Mēdōmāh személyében a két legfontosabb jogi-teológiai iskola alapítóját tisztelhetjük. A szövegből nem dönthető el, hogy a lány a testvérei vagyonát vagy azok *stürs*ágát örökli, de a jogrendszer belső logikája ez utóbbi lehetőséget valószínűsíti.

³⁸ Az ítélet arra keresi a választ, hogy mi a döntés akkor, ha több, a *stür*i funkció betöltésére alkalmas személy is él a családban. A döntés magyarázata sajátos: mivel az anyja életében a báty hatalma a lánytestvére felett korlátozott, ezért a lánytestvér nem is lehet az ő *stür*-ja, azaz hatalom és *stürs*ág szorosan összefügg egymással.

³⁹ Ez az eset annyiban különbözik az MHD 22. 3-6.-ban szereplő esettől, hogy a társtulajdonos báty mellett nincsen más olyan testvér, aki a lány felett hatalmat gyakorolna. Ilyen esetben a közös tulajdoni pozíció alapja lehet a *stür*i funkció ellátásának.

re *stūr*t kell az apa számára kijelölni.⁴⁰ A tíz év elteltével a lány házassága megszűnik, s apja *ayōkēnjévé*⁴¹ válik.

4-10

És ezt is írta ő (Wāyayār): A lánytestvér annak a bátyjának az *ayōkēnségét* örökli, akivel közös tulajdonos. Ha ezen testvére úgy hal meg, hogy felesége és gyermekei is vannak, lánytestvére nem lesz az ő *ayōkēnje*.⁴² És ha a testvérek a hagyatékot (egymás között) felosztották, a lánytestvér annak a fiútestvérének az *ayōkēnségét* örökli, akivel közösen részesedik a hagyatékból, vagy annak, aki a gyámságot az ő örökrésze felett ellátta. Ha a testvérek a hagyatékot felosztották,⁴³ s az a testvér, akivel közös tulajdonos, vagy az a testvér, aki az örökrésze feletti gyámságot ellátta, meghal, akkor a lánytestvér annak a testvérnek az *ayōkēnségét* örökli, aki a gyámságot ellátta. És ha a lány mindkét testvérével közös tulajdonos, akkor a döntés az előbbieket fényében világos.⁴⁴

MHD 23. 10-11

Ha egy családban két fiú és egy lánytestvér van, akkor a gyámságot az idősebbik fiú látja el.

MHD 26. 10-12

A tanítás szerint természetes gyámnak⁴⁵ az alábbi négy személy minősül: a *pādikhšāy* házasságból származó fiú, az örökbe fogadott fiú, a végrendeletileg kijelölt *stūr* és a hagyatékból részesedő fiútestvér.

⁴⁰ Az ítélet bizonyítja, hogy a Szászánida korban lehetőség volt határozott időre házasságot kötni, melynek elteltével a házasság automatikusan, a válás külön kimondása nélkül megszűnt. Több ítélet is tíz éves időtartamot tartalmaz, de az nem állapítható meg egyértelműen, hogy ez általános szokás volt-e, avagy e helyütt is fiktív példákkal állunk szemben. A hatalmat a házasság tartama alatt a nő felett férje gyakorolta, ezért ezen idő alatt a lány nem lehet apja *stūr*-ja, hiszen nincsen hatalma alatt. A határozott idő leteltével azonban visszakerül az atyai házba, *stūri* funkciója elől tehát elhárul az akadály.

⁴¹ A természetes *stūr* (özvegy, lánytestvér) összefoglaló elnevezése.

⁴² Az özvegy és a leszármazók tehát előbbre valók az oldalági rokonoknál.

⁴³ A hagyaték felosztására az örökösök között eredetileg nem volt lehetőség, hanem az egységes egészként szállt át, az örökösársak pedig eszmei hányaddal rendelkeztek. Ennek feltehetően az az oka, hogy örökségként általában föld, ill. állatállomány szállt át, s ezek felosztása a család gyors elszegényedéséhez vezetett volna. Később azonban lehetőség nyílt arra, hogy az örökösök egymás között megegyezve a hagyatékot megosszák.

⁴⁴ Az idézett nézetével Wāyayār Abarag véleményéhez kapcsolódik inkább (lásd MHD 22. 3-6.).

⁴⁵ A gyámságnak ugyanazt a három kategóriáját ismerték, mint a *stūrságnak* (természetes, végrendeletileg kijelölt, kinevezett).

MHD 26. 14-17

Ha valaki egy tűz(templomot) alapít, és annak irányítása felől nem rendelkezik, az (irányítás) az idősebbik fiú joga. Ha két hasonló tulajdonságú fiú van (a családban), az irányítás joga azt a fiút illeti meg, aki vallásosabb és erkölcsében jobb. És ha ők ketten ebben a tekintetben is egyformák, az irányítást közösen kell ellátniuk.⁴⁶

MHD 27. 14-15

Egy *čagar* házasságból származó fiú nem nevezhető ki egy kiskorú gyermeket is magában foglaló család gyámjává, mert ő nem rokona a családban lévő kiskorúnak.⁴⁷

MHD 28.17-29.3.

Ha a kinevezett gyám kárt okoz, a gyámi tisztségét elveszti.⁴⁸ És ha a kárt meg nem téríti és a családot továbbra is hatalmában tartja egy évig, Abarag véleménye szerint a család gyám nélkül hagyása miatt *margarzān*.⁴⁹ És ha az egy éven belül a kárt megtéríti, újból ki kell nevezni.

MHD 32. 12-14

A fiú a nagykorúság eléréséig, a lány a férjhez meneteléig, a *pādikhšāy* feleség élete végéig ellátásra és élelmezésre jogosult. Ha lehetséges, a költségeket az apa vagyona terhére kell elszámolni. Ha az apa vagyona terhére úgy számolható el, hogy az apa vagyonából visszajut, a fiú vagyonából (kell elszámolni).⁵⁰

⁴⁶ Tűztemplom alapítása egyike volt a legfontosabb és legkiemelkedőbb kegyes cselekedeteknek. Az alapító dokumentumban meghatározta a templom céljára elkülönített vagyon nagyságát és a templomalapítvány gazdálkodásával megbízott személyt is. Az alapítvány elnevezés azonban félrevezető, mert nem jött létre önálló jogi személyiséggel rendelkező szervezet, hanem a vagyon elkülönített formában ugyan, de továbbra is az alapító tulajdonában maradt, éppen ezért örökölhető is volt.

⁴⁷ Ezen ítélet háttere, hogy a *čagar* házasságból született gyermek semmilyen jogi kapcsolatban nem állt természetes apjával, ezért annak hatalma alatt sem állt. A jogi kapcsolat hiánya pedig megakadályozta, hogy a korábban természetes apja hatalma alatt álló személyek felett gyámságot gyakoroljon.

⁴⁸ A felelőtlen vagy rosszhiszemű gyám károkozásaitól a jogtudomány igyekezett a családot megvédeni. Ide tartozik Mardag vélelme (MHD 19. 7-10.), a nagykorúvá vált fiú perindítási joga (MHD 14. 7-12.) és a gyám közvetlen felelősségre vonásának lehetősége is. A gyámok működése felett a pápi testület gyakorolt felügyeletet.

⁴⁹ Szó szerint: „halálra méltó”. A legsúlyosabb bűncselekmények összefoglaló elnevezése.

⁵⁰ Az utolsó mondat igen nehezen érthető: valószínűleg arról lehet szó, hogy az apa külön jutásban részesítette a fiát élete során. Amennyiben az apa vagyona a későbbiek során nem lenne elegendő a család fenntartására, a fiú vagyona (vagyonrésze?) e célból felhasználható. Perikhanian úgy értelmezi, hogy a vagyonrész az apa vagyonából eltávozik, azaz a fiú részét abban az esetben lehet felhasználni, ha az apai vagyon elfogyott. (Perikhanian [1997], 93.). Macuch nézete szerint valamiféle (kár)pótlásról lehet szó (Macuch [1993], 243.).

MHD 33. 1-3

Ha valakinek a lánya az apja hibájából szeretőt fogad,⁵¹ akkor a lány élelmezése és ellátása, ha saját keresménnyel rendelkezik, saját keresménye terhére, ha saját keresménye nincsen, az apja költségére történik.

MHD 33. 6-9

Asszony, kiskorú gyermek, örökbe fogadott fiú és lány, *stūrság*, asszony felett gyakorolt hatalom kizárólag közvetlen fenyegető éhhalál esetén adható el. Az apa saját maga, a többi (gyermek) és azok anyja szükségleteinek (biztosítására), valamint maga és a jelen lévők (miatt) adhatja el (őket).⁵²

MHD 33. 9-11.

Az engedelmes⁵³ *pādikhṣāy* feleséget minden évben férje költségére (el kell látni), s ha a férj nem mondja, hogy ne költsön el belőle, föld, víz, növény, ház és két rabszolga kivételével költhet belőle.⁵⁴

⁵¹ *gādār kardan* szó szerint valóban szeretőt fogadni jelentéssel bír, valószínűbb azonban, hogy a „manus” nélküli *khwasrāyūn* házasságról van szó. A lány ugyanis jogosult volt saját választása szerint a felette hatalmat gyakorló személy beleegyezése nélkül, sőt kifejezett tiltása ellenére is férjhez menni, ha a hatalmat gyakorló személy neki felróható okból hosszú időn át nem adta őt férjhez. Az ilyen házasság nem eredményezett „manus”-t, ezért a férjnek nem is volt eltartási kötelezettsége felesége irányában, s önálló keresmény hiányában a lány eltartása továbbra is a hatalmat gyakorló kötelessége volt. Érdekes viszont a feltételszabás tartalma, miszerint a hatalmat gyakorló kötelessége csak akkor állapítható meg, ha a lány önálló jövedelemmel nem rendelkezik. Kérdéses, hogy egy, a nő örökös gyámság alatt tartásának elvét valló közösségben hogyan tudott egy nő olyan mértékben saját keresménnyel rendelkezni, hogy abból el tudta magát tartani. Feltehetően ebből a szempontból csak nagyobb összegű vagy értékű örökség jöhetett szóba.

⁵² Ez a szabály igen komoly korlátok közé szorítja a hatalommal rendelkező személy jogát a hatalom alattiak rabszolgasorba való eladását illetően. A családfő, bár komoly jogokkal rendelkezett, mégsem volt élet és halál ura. Az utolsó mondat nehezen érthető, Perikhanian értelmezése szerint a jelen lévők az apa közeli rokonaira utalnak, s így a szöveget úgy fordítja, hogy az apa csak közeli rokonainak adhatja el családtagjait (Perikhanian [1997], 95.).

⁵³ Nagyon fontos jelző a szövegben, a feleség legfontosabb kötelessége ugyanis az engedelmes-ség, szó szerint a „parancskövetés (*framān burdārīh*)” volt.

⁵⁴ E szöveghely többféleképpen is érthető: az egyik interpretáció szerint a felsorolt tárgyak az asszonyi költsékezés korlátait képezik (a család legalapvetőbb vagyontárgyait védi az elherdálástól), a másik értelmezés szerint a férj nem adhatja a felsorolt dolgokat a feleségének (e szabálynak ugyanaz a védelmi funkciója, mint az előzőnek). A PRDd 39b3 szerint, ha a férj előzetesen nem tiltotta meg feleségének, hogy költsön vagyonából, akkor évente 210 drachma állt rendelkezésére, melyet szabadon használhatott fel.

MHD 36. 2-5

A *Dādestān-nāmagban*⁵⁵ van leírva (az alábbi): Ha valakinek a lánytestvére vagy a lánya a hatalmat gyakorló személy beleegyezése nélkül testét házasságba adja, a házasság nem jó. És ha őt a hatalmat gyakorló személy tudta nélkül megtévesztik, elrabolják, volt olyan (jogtudós), aki szerint e tárgyban (büntető) ítéletet kell hozni, de a bírói gyakorlatban nem hoznak (ítéletet e tárgyban).⁵⁶

MHD 36. 12-16

Továbbá az is mondatott, hogy egy férfi jogosult a lányát annak beleegyezése nélkül is valaki más *stűrság*ába adni, (de) feleségül adni nem jogosult. *Stűrság*ba adni azért jogosult, mert a lánya keresménye az apját illeti,⁵⁷ de azért nem jogosult házasságba adni, mert a nemi kapcsolat a lány saját ügye. Figyelni (kell).⁵⁸

MHD 44. 6-8

Ha egy férfinak nincsen felesége, vagy a felesége nem tartozik a zoroasztrianus vallási közösségbe, vagy egy kiskorún kívül, aki rossz vallásra tért,⁵⁹ nincsen más gyermeke, e férfi számára *stűrt* kell kijelölni.

⁵⁵ Vitatott funkciójú mű, neve (Döntések könyve) nem ad pontos eligazítást: jelentheti az egyes ítéleteket is tartalmazó, a per lefolyását igazoló jegyzőkönyvet (Bartholomae: ZsR. IV. p. 12; M. Macuch [1981], 149.), de jelenthet több ítéletet összefoglalóan, egybeszerkesztetten tartalmazó összeállításokat is, melyből kompilátorunk néha merített (Perikhanian [1973], 560.). Ezen utóbbi értelmezés az angol jogrendszerből jól ismert Law Reports-okkal tenné nagyon hasonlatossá a művet.

⁵⁶ Ez az eset azon ritka kivételek közé tartozik, amikor a bírói gyakorlat úgy tért el a kanonikus jogtól, hogy a hatalom alatt állók hátrányára foglalt állást.

⁵⁷ A döntés indoklása figyelemre méltó: elméletileg ugyanis a *stűri* funkció ellátása kegyes cselekedet volt, melyből anyagi haszon nem származott (lásd MHDA 2. 6-7.). Idővel e jogintézmény elterjedésével megtalálták a jogi lehetőséget arra, hogy a túlvilági haszon mellett e világi haszonnal is járjon e tisztség ellátása. Az idézett ítélet indoklása már ezt a helyzetet tükrözi, amikor az apja azért kényszerít(het)i *stűrság*ba a lányát, hogy abból haszon származzék, mert a hatalom alatt állók által szerzett bármilyen vagyon a hatalmat gyakorló személyt illette meg.

⁵⁸ Ezen ítélet tartalmazza annak megfogalmazását, hogy a lány beleegyezése nélkül nem volt házasságba kényszeríthető. Megjegyzendő, hogy ez csak az első házasságra volt igaz, mert házassága fennállása alatt bármikor „kölcönbe” volt adható akár kifejezett tiltakozása ellenére is (lásd MHD 4.15-5.3.). Az utolsó mondat végén álló ige (*nigerīdan*=figyelni, megfigyelni, megjegyezni) érthető úgy is, hogy a mondathoz tartozik (saját ügyének kell tekinteni), vagy attól külön álló felszólítás (erre figyelni kell, meg kell jegyezni). Ehhez hasonló szerkezet többször fordul elő a gyűjteményben. Mivel az érintett mondat azon kevesek közé tartozik, mely alapelveit és annak indoklását is tartalmazza, a figyelmeztetés indokoltnak tűnik.

⁵⁹ Lásd a 7. számú lábjegyzetet.

MHD 44. 8-16

Ha egy férfinak két lányán kívül nincsen más hozzátartozója, és a házát és a vagyonát a nagyobbik lányának adja annak személyes tulajdonába, majd végrendelet (hátrahagyása) nélkül hal meg, volt (olyan jogtudós), aki azt mondta: „a nagyobbik lány a rá jutó lányrészen kívül a *stürs*ágra is jogosult a hagyatékából.” Ez nem különbözik attól az esettől, mintha először kiadta volna neki a lányrészt, majd ezután feleségül vette volna, mert a feleségrész is megilleti ebben az esetben. És volt olyan (jogtudós), aki azt mondta: „a *stürs*ág (céljára) elkülönített rész is őt illeti meg lány mivolta miatt.”⁶⁰ Ha ő (az örökhagyó) a lányt feleségül veszi,⁶¹ nem a feleségrész, hanem a lányrészt illeti meg, és más vagyonrészt nem örököl. A *Dādestān-nāmagban*⁶² úgy van megírva, hogy az idősebb lány a *stür*, és az örökhagyó halála után (megnyíló) hagyatékot a kisebbik lány örökli.

MHD 58.16-59.1

Leszámítva asszonyt, a rabszolgát, a kiskorú gyermeket és a többieket ugyanebből a kategóriából (vagyis a hatalom alattiakat), amíg nyilvánvalóvá válik, hogy fizetőképeseek, fizetéseképtelennek kell tekinteni. Kivéve, ha nyilvánvaló, hogy fizetéseképtelenek, fizetőképeseznek kell őket tekinteni.⁶³

MHD 60.16- 61.1.

A rossz hitűek⁶⁴ nem felelnek egyetemlegesen (a hagyatéki?) tartozásért. A rossz hitűek számára *stürt* kijelölni nem lehet,⁶⁵ de egyebekben ugyanúgy kell (ügyeiket) elbírálni, mint a jó hitűekét.⁶⁶

⁶⁰ Ellentmond ennek az MHD 21.15-22.1.

⁶¹ Lásd a 15. számú lábjegyzetet.

⁶² Lásd az 55. számú lábjegyzetet.

⁶³ A szöveg kissé bonyolult fogalmazással azt kívánja mondani, hogy a hatalom alatt állók ügyleti képességgel nem rendelkeznek. E megdönthető vélelem ellen ellenbizonyítás lehetséges, mely során nyilvánvalóvá válik, hogy fizetőképeseek. Mivel a két mondat ellentétben áll egymással, Macuch kiegészíti a második mondatot a „többi adós” szövegrésszel (Macuch [1993], 395.), s ezáltal nemcsak az ellentmondás oldódik fel, hanem a mondat is értelmet nyer. Az adósok általános fizetőképességének vétele mögött az a gondolat húzódhat meg, hogy az adós minden vagyonát felélvén végső soron családját vagy saját magát eladhatta rabszolgának, s ezáltal életében valóban nem volt fizetéseképtelen.

⁶⁴ Lásd a 7. számú lábjegyzetet.

⁶⁵ E helyen a szöveg sérült, a mondatba be nem illeszthető vagy önálló értelmet nem adó mondatrészeket elhagytam.

⁶⁶ A közösséghez nem tartozók azonos elbírálásban részesültek két kivétellel: nem tölthették be a *stür* funkcióját, és nem feleltek egyetemlegesen. Voltaképpen mindkét kivételnek vallási oka van: az első esetben világos, hogy egy vallási alapú intézményről van szó, a hithez nem tartozók természetes módon voltak kizárva belőle. Az egyetemleges felelősség kizárása pedig arra vezethető vissza, hogy a szükségképpen örökösök feleltek egyetemlegesen a hagyatéki tartozásokért, s egy, a közösséghez nem tartozó ember pedig nyilván nem lehetett szükségképpen örökös (akinek egyik

MHD 62. 12-15

Ha a lány a szülői házban él, és az örökség rá jutó részét átvette, és azt birtokában tartja, volt (olyan jogtudós), aki azt mondta: „Amíg férjhez nem megy, úgy kell tekinteni, mint a fiút. Miután férjhez ment, nincsen szabad rendelkezése a bevételek felett, de a hagyatékot terhelő tartozásokért örökrésze erejéig felelősséggel tartozik.”⁶⁷

MHD 62.16-63.1

Ha ott (a családban) fiú, lány és az özvegy él, a (hitelező) nem az özvegytől, hanem kívánsága szerint (akár) a lánytól, (akár) a fiútól követelheti a (hagyatékot terhelő) tartozás kiegyenlítését. És ha a lánytól vagy a fiútól (a hitelező) a tartozást követelte, a teljesítő (személy) az örököstárstól (a rá jutó) részt visszakapja.

MHD 63. 4-5

Egy helyen az (alábbi) van leírva: Ha a fiú, a lány és az özvegy társak, (az) jó. Ha külön-külön, az (is) jó, és a lány a rá jutó rész erejéig felel a (hagyatékot terhelő) tartozásért.⁶⁸

MHD 87. 3-10

Ha egy férfi felesége beleegyezésével tőle elválik, majd saját kiskorú fiához feleségül adja, és a fiú kiskorúsága alatt meghal, ez okból a nő a férfi (azaz az elvált férje) *stürs*ágát megszerzi.⁶⁹ Ez a döntés az alábbi (döntéssel) együtt említendő, miszerint: ha ő (a férj) a feleségét a hatalma alól nem szabadítja fel, az elbocsátás (válás) érvénytelen.⁷⁰ És a fenti döntéssel megegyező módon, ha ő (a férj) így nyilatkozik: „A feleségemet a házasságból elbocsátottam és Mihrēnnek adtam feleségül a férji hatalommal (együtt)”, és Mihrēn a nőt feleségül veszi, de a (férji) hatalom tekintetében úgy nyilatkozik, hogy arra nincsen szüksége, volt (olyan jogtudós), aki azt mondta: „A válás érvénytelen.” Mivel a válólevélben először a hatalomgyakorlásról és (csak) utána a válás kimondásáról kell rendelkezni.⁷¹

legfontosabb feladata a halottkultusz ápolása volt), következésképp egyetemlegesen sem felelt. A jognak e belső logikája Perikhanian kiegészítését igazolja, aki a szövegben szereplő *khwāstag* (dolog) szót *khwāstagdār*ra (örökös) változtatta, s ezáltal az egyetemleges felelősséget csak a hagyatéki tartozások esetén zárja ki. Egyéb esetekben az egyetemleges felelősség kizárása indokolatlan, sőt a közösséghez nem tartozók számára biztosítana jogelőnyt.

⁶⁷ Férjhezmenetele után a lány kikerült a családból, ennek ellenére örökrésze erejéig felelt a hagyatéki tartozásokért. A tényállás nem rögzíti, de nyilvánvaló, hogy rajta kívül más örökösök is élnek még (lásd MHD 63.4-5).

⁶⁸ A társ kifejezés értelmezése eltérő lehet: Macuch véleménye szerint pertársaknak kell őket értelmezni (Macuch [1993], 418.), ez azonban ellentmond az MHD 62.16-63.1-ben foglaltaknak. Ezért valószínűbb, hogy tulajdonközösségről van szó, a felelősség és a követelés peresítése pedig ebből folyik úgy, ahogy azt az MHD 62.16-63.1 tartalmazza.

⁶⁹ Lásd MHD 4. 1-4 és a hozzá fűzött kommentárt.

⁷⁰ Lásd MHD 3.15-4.1 és a hozzá fűzött kommentárt.

⁷¹ Lásd MHD 4.15-5.3. és a hozzá fűzött kommentárt.

MHDA 1. 2-6

Ha egy férfi mindkét *pādikḥṣāy* feleségével az (alábbi) szerződést kötötte: „Te és te a bevételemben társ(tulajdonos)ok vagytok”, akkor mindkét feleség külön-külön társtulajdonosa férjének a bevételben, és az asszonyok egymástól független bevétellel rendelkeznek (azaz egymással nem társtulajdonosok). A bevételben való részesedést megszüntetni nem az asszony, hanem a férj jogosult, és ha ő a részesedést megszünteti, a bevétel feletti döntés olyan, mint....volt.⁷²

MHDA 2. 1-2

Ha egy rabszolgának két tulajdonosa van, és az egyik tulajdonosa a (rabszolgának) keresménye (bevétele) felett rendelkezési jogot ad,⁷³ a bevétele felét a másik urának kell átadnia.

MHDA 2. 6-7

A *stūr* munkája nem hoz hasznót, és mint a rabszolga bevétele, kegyes cselekedetnek minősül. Munkabér, haszon és gyümölcs, valamint a vagyon (amely a *stūrság* céljára van elkülönítve) értéke a *stūrt* nem illeti meg.⁷⁴

MHDA 2. 14-15

Ha egy asszony a házasság (tartama) alatt saját keresményét férjének adja, majd ezt követően a férje elválik tőle, a nő a keresményét nem viszi magával (azaz nem kapja vissza).⁷⁵

MHDA 2. 16-17.

Ha a rabszolgatartó a rabszolga bevételét elkölti, majd ezt követően a rabszolgát felszabadítja, az (elköltött) bevételt nem köteles megtéríteni.

⁷² Lásd a 14. és 21. számú lábjegyzeteket. Az utolsó mondat hiányos, ezért nem dönthető el egyértelműen, hogy a döntés joga a fűre száll-e vissza („olyan, mint korábban volt”), vagy egy másik esetre vonatkozó analóg közlés szerepelt eredetileg a szövegben. A jogrendszer logikája szerint ilyen esetekben a fűre kellett visszaszállni a keresmény feletti rendelkezési jognak.

⁷³ Lásd az 5. számú lábjegyzetet.

⁷⁴ Itt fogalmazódik meg, hogy a *stūri* feladat ellátása kegyes cselekedet, melyért semmilyen jogcímen nem jár fizetség. A társadalmi gyakorlat azonban ezen alapelvtől láthatóan eltávolodott (lásd MHD 36. 12-13.). A mondat fordításának és értelmezésének kulcsa az, hogy a szövegben szereplő *stwl* alakot *stūrnak* vagy *stōrnak* olvassuk, mivel mindkét olvasat helyes: utóbbi esetben nem *stūrt*, hanem szarvasmarhát jelent a szó. Perikhanian ez utóbbi jelentést tulajdonítja neki (Perikhanian [1997], 249.).

⁷⁵ Ebben az esetben a házassági szerződést úgy kötötték meg, hogy a keresmény az asszonyt illeti meg, s ő tulajdonosként ajándékozta oda férjének. Ilyen esetben az ajándék természetesen nem járt vissza (bővebben lásd még ehhez a 21. lábjegyzetet).

MHDA 2.17-3.1.

Ha egy férfi elkölti a felesége bevételét, majd ezt követően elváltak tőle, az elköltött bevételt meg kell térítenie.⁷⁶

MHDA 5. 6-8

A feleség engedetlensége⁷⁷ abban mutatkozik meg, hogy mindazt a jó cselekedetet, amit neki a férje megtenni parancsolt, nem teszi meg, s mindazt a rosszat, melynek meg nem vételét mondta, megteszi, s e két (fajta magatartás) három alkalommal következik be.

MHDA 5. 8-12

A fiú engedetlenségének az minősül, hogy fiúi mivoltát nem ismeri el, és azt mondja: „nem vagyok a te fiad, és a fiúi kötelességemet nem teljesítem.” (Ebben az esetben) az ítélet olyan, mint a feleség által indított (engedetlenségi?) perben hozott ítélet, és ez egyformán vonatkozik a fiúra és a lányra. A rabszolgára vonatkozó ítélet pedig megegyezik a hitvesi ágyat meggyalázó feleség(re kiszabott ítélettel). A *pādikhšāy* házasságban élő feleségre vonatkozóan a *Mustbahr-nāmagban*⁷⁸ foglaltak szerint kell eljárni.

MHDA 6. 5-14

Ha Farrokhv *pādikhšāy* felesége, Zانبūt (terhére) engedetlenséget állapít meg, (de) nem írja le a végrendeletébe, hogy: „a vagyonomat nem szerezheti meg (örökölheti)”, akkor az özvegy az asszonyrészt örökli.⁷⁹ Ha Farrokhv a következőt írja (a végrendeletében): „Vagyonomból nem örökölhetsz”, ha egy másik személy is van ott (a családban), a (hagyaték őt megillető részét) nem szerzi meg. Ha nincsen, az özvegy „két személy útján”⁸⁰ szerzi meg a hagyaték rá jutó részét. De ha azt írja: „A vagyonom semmilyen körülmények között nem szállhat át rá”, akkor az özvegy két személy útján sem szerzi azt meg. És a vagyon Farrokhv családjában marad, és e tárgyban senki sem indíthat pert. És ha Zانبūt ezután gyermeket szül, a vagyon eme gyermekekre száll át. Volt egy jogtudós, aki azt mond-

⁷⁶ Ez a döntés összhangban áll az MHD 4. 11-13-ban foglaltakkal.

⁷⁷ Az engedetlenségre külön jogi terminust használtak (*ataragāyih*), s tulajdonképpen nem más, mint a férji parancsolási jog negatív oldala. A feleségen kívül a gyermekek és a rabszolgák is elkövethették (lásd MHDA 5. 8-12). Az engedetlenségről a férjnek egy írást kellett kiállítania, melyet a feleség a bíróság előtt megtámadhatott, de a bizonyítási teher rá hárult, azaz neki kellett bizonyítania, hogy nem volt engedetlen. Az idézett szöveg az engedetlenség „definícióját” tartalmazza.

⁷⁸ Vitatott jelentésű név, jelenthetett büntető törvénykönyvet (Macuch [1981], 115.), vagy eljárási szabályokat tartalmazó munkát (Perikhanian [1997], 15.).

⁷⁹ Jelen esetben egy kitalált jogesettel állunk szemben annak bemutatására, hogy a formulának milyen fontossága lehet bizonyos esetekben. Az első mondat tanúsága szerint az engedetlenség megállapítása nem jár ipso iure az örökség elvesztésével, ehhez külön végrendeleti nyilatkozat szükséges. A helyesen megválasztott formula alkalmazása teljesen kizárja az érintettet az örökségből (negyedik mondat).

⁸⁰ Vitatott értelmű kifejezés, jelenthet közös tulajdont (Perikhanian [1997], 257.), de jelentheti a *stūrsāg* útján való szerzést is (Macuch [1981], 119.).

ta: „A vagyon (ebben az esetben is) Farrokhv családjában marad, és nem száll át a gyermekre”, de nekem ez nem tűnik helyesnek.⁸¹

MHDA 11. 10-12

Pēšagšīr (tanítása alapján) azt mondják: „Ha valaki így nyilatkozik: „ezt a dolgot az egyik fiadnak adom”, akkor ezt úgy kell érteni, hogy a legidősebbnek adta.”⁸²

MHDA 14. 4-5

A házasságtörés miatt fizetendő pénzbüntetés tárgyában nem kell ítéletet hozni, ha akár a férj, akár a feleség, akár a szerető meghal, mielőtt a házasságtörő féllel szemben kártérítési követelést benyújtottak volna.

MHDA 14. 5-6

Ha a bíró nem olyan ítéletet hoz, mint amilyen megfelelő (jogszerű, törvényes), a döntésről ugyanezen bíró által kiállított dokumentumot nem lehet jónak (érvényesnek) tartani.

MHDA 25.16-26.4

A bíró (jogosult megállapítani) a tulajdonról, hogy „mi?”, „mennyi?”, „hogyan?”, „milyen formában?”. Továbbá jogosult a tanúk meghallgatására, a per vezetésére, a tárgyalás kitűzésére és megnyitására, a (vitatott) dolog bemutatására és megőrzésére, a tárgyalás elhalasztására, vagy annak megtiltására, (annak megállapítására, hogy a felek valamelyike) perben áll-e, vagy sem (azaz a megjelenés, ill. a távolmaradás megállapítására)..... A bíró jogosult (továbbá) az eltitkolás..., a hamis tanúzás és más bűn(cselekmények) tárgyában, melyet a törvény ellen elkövetnek (ítéletet hozni), valamint a haj feketeségének és fehérségének,⁸³ a férfiség és a nőség (a személy nemének), (a személy) azonosságának, nevének, pecsétjének megállapításában dönteni.

MHDA 27. 4-5

Ami a *mowbedān mowbed*⁸⁴ (személyét illeti): minden kijelentés, mely bármely mástól származik, kétségbe vonható (vitatható), (de) amit a *mowbedān mowbed* mond, (azt) igaz(nak kell tartani).⁸⁵

⁸¹ Azon kivételszámba menő esetek közé tartozik e szöveghely, ahol a kompilátor is megszólal, és kifejti véleményét. Aggodalma egyébként jogos, a nő engedetlensége nem zárja ki gyermekét az örökségből.

⁸² Ebben a korban a primogenitúra szabályát nem alkalmazták, de nem zárható ki, hogy e szöveghely az ősi primogenitúra szűk körű továbbélésének tekinthető.

⁸³ Vagyis a felek korának megállapítására.

⁸⁴ A legfőbb papi méltóság megnevezése.

⁸⁵ E szöveghelynek többféle értelmezése is lehetséges: utalhat arra, hogy minden tanú vallomása kétségbe vonható, kivéve a főpapé, de utalhat egy jogorvoslati hierarchiára is, melyben minden korábbi döntés kétségbe vonható (megfellebbezhető), kivéve a főpapé, azaz az ő döntése ellen további fellebbezésnek helye nincsen. A szövegben szereplő *mond*, *szól* kifejezés nem ad támpontot e kérdés eldöntéséhez.

Az Ardakhšēr-Khwarrah (tartomány) *mowbed*jeinek hivatalában (*dīwān*) megállapított és feljegyzett döntés figyelembevételével: Ha valaki *čagar* felesége és gyermekei irányában azt mondja: „én *pādikhšāy* feleségként és gyermekként örökbe fogadom őket”, ezt a nyilatkozatot érvénytelennek kell tekinteni.⁸⁶

⁸⁶ A tartományi *mowbed*ek a kánoni jog figyelembevételével hozták meg fenti elvi döntésüket, amikor megtiltották a *čagar* házasságból származó gyermekek örökbefogadását. E lépéssel valójában az egész intézményt mentették meg, ugyanis a *čagar* házasságból származó gyermekek örökbefogadása (a természetes apa által) azzal a következménnyel járna, hogy azon elhunyt férfi, akinek kedvéért a *čagar* házasságot kötötték, az adoptio után gyermek nélkül maradna, holott e kapcsolat okát és lényegét éppen az adta, hogy számára – jogi-teológiai értelemben legalábbis – (fiú) utódok(at) biztosítsanak. Az elvi állásfoglalás azonban nem véletlenül született: több jel mutat arra, hogy a társadalmi gyakorlatban a természetes apák örökbe fogadták (*čagar*) gyermekeiket, s ezzel az intézményt alapvetően veszélyeztették. Néhány évszázad múlva még mindig ádáz vita dúlt a jogtudományban a *čagar* gyermekek örökbefogadhatóságát illetően, de végül is a társadalom gyakorlata került ki győztesen: a középkorban elismerték e gyermekek örökbefogadhatóságát, s ezzel egy időben a *čagar* házasságot egy másodlagos jelentőségű házasság szintjére süllyesztették.

SZEMELVÉNYEK A ŠĀYAST-NĒ-ŠĀYAST (ŠnŠ) CÍMŰ GYŰJTEMÉNYBŐL*

ŠnŠ 1. 1-2.

Ahogy az *Avesta*-ból tudott, a Vīdēvdād⁸⁷ szerint a vallás szempontjából (az alábbi) nyolcfajta bűn ismert: *framān*, *āgrift*, *ōyrišt*, *arduš*, *khwar*, *bāzāy*, *yāt*, *tanāpuhl*.⁸⁸

A *framān* bűn (elkövetéséért) négy stēr⁸⁹ (kell fizetni), s minden stēr négy drachmát ér. *Āgrift* és *ōyrišt* az előbbinél kevesebb kompenzációt (igényelnek), értékük egyedi (speciális). Volt, aki egy drachmánál többet mondott (a büntetés értékének). *Arduš* (elkövetése esetén) harminc stēr, *khwar* (elkövetése esetén) hatvan stēr, *bāzāy* (elkövetése esetén) kilencven stēr, *yāt* (elkövetése esetén) száznyolcvan stēr, *tanāpuhl* (elkövetése esetén) háromszáz stēr (összegű kompenzációt kell fizetni).⁹⁰

ŠnŠ 1. 3.

A korábbi tudósok⁹¹ a jogi ügyek megítélésében külön véleményen voltak, mivel Nēw Gušnasp Ādur Ohrmazd tanítása, Sōšans Ādurfarroby Narsēh tanítása, Mēdōmāh Nēw Gušnasp tanítása, Abarag Sōšans tanítása alapján fogalmazta meg (véleményét, ítéletét).⁹²

* A fordítás a Šāyist Nāšāyist (Katayun Mazdapur, Tehran 1990.) című szövegkiadás alapján készült.

⁸⁷ A Szászánida kori *Avesta* egyik, legkésőbb keletkezett könyve, melyet a jogi tartalmú könyvek közé sorolnak be. Az összesen 22 fejezetből álló műnek azonban csak néhány fejezete foglalkozik valójában jogi kérdésekkel (bővebben lásd az „*Avesta*” címszót in.: Encyclopaedia Iranica Vol. III. Fasc. I. ed. by Ehsan Yarshater, New York 1987.).

⁸⁸ E felsorolásból kimaradt a legsúlyosabb bűn, a *margarzān*. Ennek megítélésem szerint az lehet a magyarázata, hogy *margarzān* bűn elkövetése esetén nem pénzbüntetést kellett fizetni, hanem következménye a teljes vagyonszerzés és – elméletileg – halálbüntetés volt. Ennélfogva a *margarzān* bűncselekmények katalógusát, valamint szankciójukat úgy kell összeszedni különböző helyekről. Jelen gyűjteményben igyekeztem a legtipikusabb ilyen cselekményeket összegyűjteni.

⁸⁹ A Dáriusz király által bevezetett *Daric* pénzegység az Akhaimenida dinasztia bukását követően egyre inkább kiszorult a forgalomból, s helyét a Szeleukida korban átadta a görög eredetű *Staterek*, mely iranizálódva a Szászánida birodalom hivatalos fizetőeszközévé vált.

⁹⁰ A felsorolás az egyes bűnöket súlyuk szerint rendezve tartalmazza. A jelen gyűjteményben szereplő szöveghelyeket igyekeztem úgy összeválogatni, hogy minden egyes bűn bemutatására kerüljön be néhány példa.

⁹¹ *Poryōtkēšān* (av. *paoiryō. tkaēša*) a zoroasztrianus hit és jog legkorábbi tudósainak és tanítóinak megnevezése.

⁹² Az egyetlen, általam ismert olyan szöveghely, mely a különböző jogi-teológiai iskolákat kifejezetten nevükön említi, s az egyes tudósok szellemi hovatartozását és kronológiai sorrendjét megadja. Az iskolák létéről más szöveghelyek tartalmából csak következtetni lehet.

ŠnŠ 2. 40.

A tüzet a halotthoz⁹³ három lépés távolságra vinni *tanāpuhl* bűn(nek minősül), és ha a láng a halotthoz ér, (az elkövető) *margarzān*.

ŠnŠ 2. 53.

Ha valaki oda (ti. a halottas házba) jogosulatlanul belép, minden alkalommal a testét, a ruháját meg kell mosni, és (a belépés) *tanāpuhl* bűnnek (számít), de ha ott dolga van, a belépés nem erény és nem bűn.

ŠnŠ 2. 63.

Az, aki holttestet egyedül visz, *margarzān*, s abban a pillanatban válik *margarzāmná*, amikor a kutya által (még) nem látott holttestet⁹⁴ hatalommal (erővel) és (megfelelő) eszközökkel feleslegesen megmozdítja, vagy arrébb teszi, és tudja, hogy (ez) *margarzān* bűn. És azt, hogy a kutya által látott, és a kutya által nem látott holttest között különbség van, tudni kell! És a gyenge hatalommal (erővel) rendelkező embert (eléri) a betegség és halál.

ŠnŠ 2. 69.

És ha valaki egy kutya által nem látott holttestet más ember kezével megmozdít, mindketten, vagyis az, aki a másik ember kezével megmozdítottatja, és az, aki saját kezének erejét rendelkezésre bocsátotta, tisztátalanok, és neki (ti. a felbujtónak) egy *tanāpuhl* bűn saját tette, és még egy *tanāpuhl* a másik ember (vétké miatt) (felrovandó), mert saját testét, és a másik ember testét is, mindkettőt bűnös módon beszennyezte.

ŠnŠ 2. 76.

Aki bűnös módon egy holttestet vízbe dob, abban a pillanatban *margarzān*. Ha egy testet dob be, egyszeresen *margarzān*, és ha egyszerre tíz holttestet dob be, (akkor is) egyszeresen *margarzān*, és ha külön-külön (alkalommal, azaz nem egyszerre) dobja be a holttesteket, minden egyes testért egyszeres *margarzān* (terheli).⁹⁵

⁹³ A tűz az *Arta*, vagyis a kozmikus és társadalmi rend összetartó erejének jelképe, a zoroasztriánusok számára a legfontosabb elem és szimbólum. Ezzel szemben a holttest a halál világához, s mint ilyen, az Ördög (Ahriman) birodalmához tartozó tisztátalan dolog. Önmagában az, hogy a tisztátalan testet a tűz irányába mozdítják, már súlyos bűnnek számít, de a két dolog érintkezése okkal minősül a legsúlyosabb bűnnek.

⁹⁴ A temetési szertartás része, hogy a halottat meg kell mutatni a kutyának (*sagdīd*), s amíg az meg nem történt, a holttestet nem lehet eltemetni. A nagyvárosokban e szokást ma már természetesen nem lehet betartani. A teheráni közösség vezetőivel 2000 őszén folytatott beszélgetés során feltejt kérdésemre, hogy vajon a *sagdīd* kimaradása nem jelenti-e a rítus sérülését, nemleges választ kaptam, mondván, hogy ezen ősi szokás célja a halál biztos beálltának megállapítása, melyet a modern orvostudomány nyilvánvalóan pótolni képes.

⁹⁵ Azaz összesen tízszeres. Mivel a víz szintén szent elemnek minősült, a tisztátalan holttest vízbe dobása szintén a legsúlyosabb bűncselekmény kategóriájába tartozott.

⁹⁶ A 2. 80., 81., 82. azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy mit kell tenni abban az esetben, ha valaki vízbe dobott holttestet lát. E kérdés igen jellemző, s ezért kiváló példa annak bemutatására, hogy a kor jogtudósai milyen kérdéseken vitatkoztak, s az egyes jogi iskolák között milyen megközelítésszerű különbségek voltak megfigyelhetők. Söšans véleménye a legengedékenyebb, mert ő kár elszenvetésére nem kötelezi az arra járó, a holttest kihúzását csak abban az esetben látja kötelezőnek, ha abból kár nem származik. A másik két jogtudós megegyezik abban, hogy kárszenvedés ellenére is kötelező a holttestet kihúzni (azaz a rituális tisztaság előbbre való az anyagi érdekeknél), csak a bűnök súlyozásában nem értenek egyet.

⁹⁷ A holttestet egyedül vinni nem szabad, mert az *margarzān* bűnnek minősül (lásd a 2. 63-ban mondottakat).

ŠnŠ 2. 79.

Ha egy ember elhaladtában a vízben egy holttestet (lát), ha onnan ki tudja venni, és kára nem származik (belőle), nem jogosult ott hagyni (a holttestet), ki kell húznia.

ŠnŠ 2. 80.

Sōšans mondta: ha kár keletkezik, jogosult nem kihúzni (a vízből), és ha kár nem keletkezik, és (mégsem) húzza ki, egy *tanāpuhl* bűnnek (számít).

ŠnŠ 2. 81.

Kay Ādurbōzīd mondta: Ha kár keletkezik (is), nem jogosult otthagyni, hanem ki kell húznia, ha nem húzza ki, *margarzān*.

ŠnŠ 2. 82.

Nēw Gušnasp mondta: ha kár keletkezik is, nem jogosult (ott hagyni), ki kell húznia. Ha kárszenvedés útján nem húzza ki, egy *tanāpuhl* bünt (követ el), ha (pedig) kár nem keletkezik, és nem húzza ki, *margarzān*.⁹⁶

ŠnŠ 2. 85.

A vízből úgy kell kiemelni (a holttestet), hogy amikor a földre helyezik, a víz, amely a holttestből kifolyik, ne juthasson vissza a vízbe (ahonnan kihúzták), mert ha a holttestből kifolyó víz nyomban visszafolyik a vízbe, *margarzān*. És azután a holttestet meg kell mutatni a kutyának, és két embernek el kell vinnie.⁹⁷

ŠnŠ 2. 91.

És ha a holttest (olyan) nehéz, hogy azt egyedül kiemelni nem tudja, s (ezért) azzal a szándékkal távozik, hogy: „eszközt készíték, s (annak segítségével) húzom ki a vízből”, s ha neki felróhatóan nem tér vissza, tisztátalan és *margarzān*. De ha a visszatérésre képtelen, nem tisztátalan.

ŠnŠ 2. 108.

⁹⁸ Minden, az élő testet elhagyó dolog (köröm, haj, nyál, vér stb.) tisztátalannak minősül, mert megszakad a kapcsolat közte és az élő szervezet között, s ezért halott anyaggá válik. A nőkre nagyon szigorú rituális tisztasági szabályokat írtak elő, melyek pontos betartása nem kevés türelmet és alázatot kívánt.

⁹⁹ A marhahúgy megnevezése, melyet rituális tisztálkodási szertartásokon alkalmaztak.

¹⁰⁰ A férgeket, csúszómászókat, s általában a kártékony vagy undort keltő állatokat (kígyó, béka, skorpió stb.) az Ördög teremtményeinek tekintették, ezért ezek megölése kegyes cselekedetnek számított.

¹⁰¹ E szabály szintén a tisztátalan (vérző nő) és a szent elem találkozását szankcionálja.

¹⁰² A szent vesszőnyalábok megnevezése, mely a szertartások fontos kelléke. Néhány sziklareliefen (pl. I. Ardakhšēr, II. Ardakhšēr megkoronázását ábrázoló műveken) maga az istenség tartja kezében.

A *margarzān* (bűnben lévő) ember sosem lesz (rituális értelemben) tiszta. A tisztátalant a tisztától három lépés távolságra távol kell tartani.

ŠnŠ 3.1.

A havi vérzésben szenvedő nő ruhája, melyet a vérzés megkezdése után vesz fel, tisztátalan, és az, mely abban a pillanatban volt rajta, amikor (a vérzés) kezdődött, nem tisztátalan.⁹⁸

ŠnŠ 3.14.

A havi vérzésben szenvedő nőt, aki három (egymást követő) éjszaka alatt tiszta (marad), az ötödik napig nem szabad megmosni, majd az ötödik naptól a kilencedikig, hogy teljesen megtisztuljon, három napig tiszta helyre kell ültetni, majd ezt követően meg kell mosni. Kilenc éjszaka elmúltával külön dolog nincsen (vele).

ŠnŠ 3.21.

(A havi vérzésben szenvedő nő) különösen hideg idő esetén tűz mellé telepedhet, s mosdás után hálaadást mondhat. A kezét *gomezben*⁹⁹ kell megmosni, s ha nem lehetséges a mosdás, a bűnért való vezeklés céljából kétszáz *khrafstrat*¹⁰⁰ meg kell ölnie.

ŠnŠ 3. 28.

Ha (a havi vérzésben szenvedő) nő vízre néz, *framān* bűnt követ el, s ha vízbe ül, tizenöt *tanāpuhl* bűn (terheli), s ha (a vallási előírásokat) megvető módon az esőben sétál, minden egyes esőcseppért (mely rá hull) tizenöt *tanāpuhl* bűn (terheli).¹⁰¹

ŠnŠ 3. 29.

A (havi vérzésben szenvedő) nő nem tekinthet a Napra vagy más fénylő testre, borjúra, növényre, s vallásos emberrel beszélgetést nem folytathat, mert a havi vérzés démona oly erős, hogy amit a többi démon nem ölt meg, azt ő megöli.

ŠnŠ 3. 33.

A havi vérzés alatt úgy kell leülni, hogy a saját teste és a víz között tizenöt lépés és három láb, a tűz és teste között tizenöt lépés, a *barsom*¹⁰² és a teste között tizenöt lépés, egy vallásos ember és ő között három lépés (távolság) legyen.

ŠnŠ 4. 9.

Ha a fiúk és a lányok a tizenötödik életévük betöltéséig¹⁰³ nyitott ruhával járnak, nem követnek el bűnt. A tizenötödik életév betöltése után az étkezés közben való beszéd bűnnek számít.

¹⁰³ Vagyis a nagykorúság eléréséig.

¹⁰⁴ Kb. 5 km.

¹⁰⁵ Egy cipővel azért tilos járni, mert ez a bűn elapasztja valamennyi asszony tejét a világban (PRDd 11.2.)

¹⁰⁶ Lásd a 15. lábjegyzetet.

ŠnŠ 4. 10.

Nyitott ruhával való járás három lépésig lépésenként egy *framān* bűnnek számít, a negyedik lépés után egy *tanāpuhl*.

ŠnŠ 4. 12.

Ha valaki egy cipővel (a lábán) gyalogol, négy lépés után egy *tanāpuhl* bűnnek számít, ha folyamatosan megy; a negyedik lépés után amennyivel többet megy, annyi *tanāpuhl* (terheli), s ha közben leül, majd újból elindul, bűnének mértéke annyi, mintha előlről indult volna (azaz a leülést nem kell figyelembe venni); volt, aki úgy nyilatkozott, hogy minden *farsang*¹⁰⁴ (távolság megtétele) egy *tanāpuhl* bűnnek számít.¹⁰⁵

ŠnŠ 8. 2.

Az, aki *margarzān* bűnt követett el, a *rad* (bírósa) előtt meg kell bánja tettét, majd testét át kell adni (halálra kell ítélni). A *radon* kívül más a test átadására nem jogosult.

ŠnŠ 8. 5.

A *margarzān* bűnt elkövető személy, ha testét és teljes vagyonát átadta a *rad*nak, és az elkövetett bűnt őszintén megbánja, amennyiben a *radok* (bírósa) jó és kegyes cselekedetekre felhatalmazást ad neki, a korábban elkövetett jó és kegyes tettek visszaszállnak (rá), s ha három napon keresztül büntetést hajtanak végre rajta, a pokolba nem kerül.

ŠnŠ 8. 18.

Narsēh Burz-Mihr... mondta, hogy a *khwēdōdāh*¹⁰⁶ a *margarzān* (bűnt) semmissé (meg nem történtté) teszi...

ŠnŠ 8. 21.

Ha *margarzān* bűnt követnek el, s őszintén megbánják, (de) a *rad* (bírósa) tudja, hogy ezért halálbüntetés jár, a halálbüntetést ki kell szabni, a *rad* jogosult őt megöl(et)ni. Hah, mert Ohrmazd dicsőségére vagy!

¹⁰⁷ Az Aveszta egy, mára jórészt elveszett, jogi tartalmú könyvének címe.

¹⁰⁸ Lásd ehhez az MHDA 40. 9-11 és a hozzá tartozó kommentárban foglaltakat.

ŠnŠ 10. 19.

Ha a férfi nem nősül meg, nem minősül *margarzān* (bűnelkövetőnek), (de) ha a nő nem megy férjhez, *margarzān* (bűnelkövetőnek) minősül, mert a nő a férfival való egyesülést kivéve más módon gyermeket nem szül, s leszármazói nem lesznek, de a férfi nő nélkül is, ha az Avesztát recitálja – ahogy a Vīdēvdād is említi – a feltámadott testével egyesülni fog.

ŠnŠ 10.21.

A *čagar* gyermekek örökbefogadására figyelmet kell fordítani, mert a Huspārām Nask¹⁰⁷ tizennegyedik fejezetében a (vallás és jog)tudósok azt tanítják, hogy az én fiam a te fiad is lehet, de az én lányom a te lányod nem lehet.¹⁰⁸

ŠnŠ 20. 6.

Az embernek a következő három fő kötelessége van: az egyik: az ellenséget szeretni; a másik: a bűnöst a hit útjára vezetni; a harmadik: a tudatlant tanítani.

ŠnŠ 20. 7.

Az ellenséget szeretni azt jelenti, hogy neki a világi javakat átadja (ajándékozza), s gondolatban szereti; a bűnöst a hitre vezetni azt jelenti, hogy a vétket, amely miatt bűnössé vált, tőle eltávolítja; a tudatlant tanítani annyit jelent, hogy saját magát úgy felékesíti (tudással), hogy a tudatlan tőle (az ő példájából) tanuljon.

¹⁰⁹ Ebben a korban a más vallásra való áttérés szinte minden esetben az iszlámot jelentette. Az sem tűnik valószínűnek, hogy a *margarzān* bűnt elkövetőt valóban halálra ítélték volna, hiszen hiányzott hozzá az állami hatalom, továbbá a muszlim kormányzat aligha tűrte el, hogy a meghódított területen saját tagjait kivégezzék muzulmán hitük miatt. A legsúlyosabb minősítés ezért inkább csak erkölcsi elítélést jelentett.

¹¹⁰ Lásd a 15. számú lábjegyzetet.

¹¹¹ A ŠnŠ-ből megismert bűn(cselekmények) megnevezése, tipológiája és piramisa a jog továbbélésének első korszakában változatlanul fennmaradt.

¹¹² Észak a sötétség, a gonosz birodalma, ezért abba az irányba a szent elemnek számító vizet locsolni (különösen éjszaka) rituális szennyezettséget jelent, ezért bűnnek számít.

¹¹³ Ez a szöveghely egyike a legszebb bizonyítékoknak arra, hogy a különböző normafajták (jog, vallás, erkölcs) mennyire összetartoztak: a tényállást először egy erkölcsi rosszállás követi, s csak ez után olvasható a konkrét (jogi tartalmú) kompenzáció.

¹¹⁴ A szöveg kissé körülményes, de világos: különbséget kell tenni rablás és lopás között, melyek közül a fizikai erőszak alkalmazása miatt az előző a súlyosabb.

SZEMELVÉNYEK A PAHLAVI RIVĀYATBÓL (PRDd)

PRDd 7.2.

Ha valaki áttér abból a jogból, amelyhez tartozik, egy másik jogba, *margarzān*(nak minősül), mert a jó hit törvényét elhagyja, és a rossz hit(űek) törvényét követi; s a rossz törvény elfogadása miatt mindig (folyamatosan) *margarzān*(nak minősülnek).¹⁰⁹

PRDd 8d1.

Ismert, hogy ha egy férfi az anyjával és a lányával gyakorol *khwēdōdāh*ot,¹¹⁰ az anyával (létesített kapcsolat) magasabb rendű a másíknál. A *radok* szerint azért, mert aki a testből származik, közelebb (álló rokon).

PRDd 8d3.

A saját lányával létesített *khwēdōdāh* magasabb rendű a másíknál, (mintha) valaki a nő-vérével létesített kapcsolatot, aki nem az ő gyermeke.

PRDd 11. 5.

Ha valaki ételt vagy (más) ehető dolgot tönkretesz, ez egy *tanāpuhl* bűnnek számít neki.¹¹¹

PRDd 11. 6.

Ha valaki éjszaka vizet permetez észak¹¹² felé, ez egy *tanāpuhl* bűnnek számít neki.

PRDd 11.7.

Ha valaki egy drachmát elvesz vagy ellop egy másik embertől, ez szégyenfolt (a becsületén),¹¹³ és az (e) világi (oldalról megközelítve) négy drachmát kell visszaadnia minden egyes drachmáért annak, akitől erőszakkal elvette, és kettőt minden egyes ellopott drachmáért.¹¹⁴

PRDd 11.10.

Ha valaki egy rabszolgát¹¹⁵ lop el, ez *tanāpuhl* bűnnek számít a spirituális világban, e világban (pedig) négyszeresen, ill. kétszeresen kell visszaadnia.

PRDd 15a8.

Egy (előljáró)¹¹⁶ azt mondta: „Aki egy *margarzān* bűnt követett el, megmenekül,¹¹⁷ (de)

¹¹⁵ Ez a szöveghely inkább a hagyomány fenntartását mutatja, mintsem a valós társadalmi gyakorlatot, aligha valószínű ugyanis, hogy az üldözött, számában vérszesen fogyó zoroasztriánus közösség ténylegesen rendelkezett volna rabszolgákkal.

¹¹⁶ *dastwar*: a Szászánida korban bírót, később vallási vezetőt jelent.

¹¹⁷ Nem a büntetéstől, hanem a lelke a pokoltól.

¹¹⁸ Lásd ehhez az MHDA 14. 4-5-ben foglaltakat is.

¹¹⁹ Lásd MHD 1. 10-13, 13-14.

¹²⁰ Lásd MHD 1. 13-14.

az, aki kettőt követett el, nem, mert ő megölt egy embert a fizikai létben, s hacsak őt is meg nem ölik fizikai létében, nem fog vezekelni (lakolni) bűnéért.”

PRDd 15a9.

Az (előljáró) (azt is) mondta: „Egy *margarzān* bűn elkövetése után (a tettes) megmenekül, a második után (viszont) nem”, magyarázatként a következőt mondta: „azt az embert (ti. a tettest) a fizikai világban csak egy alkalommal lehet lefejezni.”

PRDd 15.b5.

Az ellenfél ellen elkövetett bűnt jóvá kell tenni és meg kell bánni az ellenfél jelenlétében, de a házasságtörésért kompenzációt kell fizetni, s neki (a szeretőnek) be kell vallania tettet saját *radja* előtt, s amikor megtudta a férj kívánságát, kompenzációt kell neki fizetnie azokból, hogy a neki (ti. a férjnek) felsége és gyerekei (iránti) szeretete ne tűnjön el¹¹⁸.

PRDd 30.1.

Az is tudott, hogy rabszolgát hitetlennek eladni nem szabad.¹¹⁹

PRDd 30.2.

Az, aki eladja, és az, aki megveszi, a jó hithez tartozó rabszolga tekintetében mindketten tolvajok a *rad* (bírósa) előtt.¹²⁰

PRDd 30.4.

És ha ők hitlenné tették őt (a rabszolgát), minden bűn, amit ezután elkövet, beleértve magát az áttérést is, olyannak minősül, mintha az eladó és a vevő a saját kezükkel követnék volna el.

¹²¹ Lásd MHDA 5. 6-8.

¹²² Lásd MHDA 5. 8-12.

PRDd 34b1.

Ha egy lány még nem érte el a kilencedik életévét, nem szabad őt férjhez adni, s nem megengedett számára, hogy házasságot kössön.

PRDd 34b3.

Ha egy férfi megkíván egy tizenkettedik életévét betöltött lányt, aki egyesül vele, majd a férfi nem adja ki neki az őt megillető (vagyon)részt, (a férfi) *margarzān* (bűnelkövetőnek minősül).

PRDd 34c4.

Ha egy asszony háromszor azt mondja a férjének: „én nem teljesítem asszonyi kötelességemet irányodban”, a nő *margarzān* (bűnelkövetőnek minősül).¹²¹

PRDd 34c5.

Ha a fiú azt mondja apjának: „én nem teljesítem fiúi kötelességemet irányodban”, a fiú *margarzān* (bűnelkövetőnek minősül).¹²²

PRDd 34c6.

Ha az apa háromszor azt mondja a fiának: „te nem vagy a fiam”, az apa *margarzān* (bűnelkövetőnek minősül), és az apaság neki elvész.

PRDd 34d1.

Egy férfi feleségétől elválni csak akkor jogosult, ha a testét vagy a lelkét fenyegető veszély bizonyos.

PRDd 34d2.

Ha felesége csak egyetlen alkalommal közöszült (vele), a férfi testét fenyegető veszély biztos; ha felesége egyszer eltitkolta menstruációját, a férfi lelkét fenyegető veszély biztos, s így jogosult elválni tőle.

PRDd 34d4.

Ha a férfi olyan esetben válik el feleségétől, amikor a jog őt arra nem hatalmazta fel, ez súlyos bűn.

PRDd 34d5.

Volt olyan előljáró, aki azt mondta: „(a jogellenes válás) *margarzān* (bűnnek minősül)”.

¹²³ A felsorolás nem teljes, bár azt is meg kell jegyezni, hogy e bűn(cselekmények) átfogó, taxatív katalógusát egyetlen munka sem adja meg.

AZ ÓKORI INDIA

ÚTMUTATÓ A SZANSZKRIT SZAVAK KIEJTÉSÉHEZ

Magánhangzók:

$a = a, \bar{a} = \acute{a}, i = i, \bar{i} = \acute{i}, u = u, \bar{u} = \acute{u}, r = ri, \bar{r} = r\acute{i}, l = li$
 $e = \acute{e}, o = \acute{o}$
 $au = au, ai = ai$

Mássalhangzók:

$k, g, t, d, p, b, n, m, r, l, v$: megegyezik a magyarral

$c = cs$

$j = dzs$

$\dot{n}$ = mint az ‘n’ a harang szóban

$\tilde{n}$ = ny

$\dot{t}, \dot{d}, \dot{n}$ = cerebrális (visszagörbített nyelvheggyel a szájpadról képzett) hangok

$kh, gh, ch, jh, \dot{t}h, \dot{d}h, th, dh, ph, bh$: aspirált, vagyis hehezetes hangok (az adott zöngés vagy zöngétlen zárhanggal (k, g stb.) együtt ejtett zöngés vagy zöngétlen ‘h’)

$y = j$

$\acute{s}$ = palatális (selypítve ejtett) ‘s’

$\dot{s}$ = cerebrális (begörbített nyelvheggyel ejtett) ‘s’

h = zöngés ‘h’

$\dot{h}$ = zöngétlen (magyar) ‘h’

$\dot{m}$ = az utána következő mássalhangzónak megfelelő orrhang, vagy az előtte lévő magánhangzó nazalizációja

A szanszkrit nyelv hangtanáról (és nyelvtanáról általában) jól használható, alapos összefoglalást tartalmaz Körtvélyesi Tibor: Szanszkrit nyelvtan c. könyve (A Tan Kapuja Buddhista Főiskola, Budapest, 1998).

BEVEZETÉS

1. A *MANUSMṚTI* KELETKEZÉSÉNEK TÖRTÉNETI HÁTTERE

A Maurya birodalom hanyatlása után (melynek legjelentősebb uralkodója a buddhizmust támogató és terjesztő Aśoka volt) a Gupta dinasztia felemelkedéséig, vagyis a Kr. e. II. század elejétől a Kr. u. IV. század elejéig számos birodalom terjesztette ki a hatalmát Észak-India kisebb-nagyobb részére. Közülük az elsőt, a Śuṅga dinasztíát az utolsó Maurya király *brāhmaṇa* hadvezére alapította, valószínűleg Kr. e. 185 körül. Ez az uralkodócsalád inkább az ortodox védikus hagyományokat patronálta, mint az ezekkel szemben fellépő „eretnek” buddhizmust. A Śuṅga birodalom korántsem volt olyan centralizált, mint a Maurya, és központját, Vidišát többé-kevésbé önálló vazallus államok vették körül.

Ebben az időszakban vették kezdetüket az évszázadokon át ismétlődő idegen inváziók a szubkontinens északnyugati határvidéke felől. Az első hódítók a baktriai görögök voltak, akik a Kr. e. III. században szakadtak el a Szeleukidák birodalmától, majd terjeszkedni kezdtek a Hindukuson túl. A Kr. e. II. században elfoglalták az Indus-völgy és Pandzsáb nagy részét, és több, kisebb-nagyobb önálló királyságot alapítottak. A görög (szanszkrit néven *yavana*, „ión”) seregek egészen a Gangesz völgyéig eljutottak zsákmányszerző hadjárataik során.

A Kr. e. II. században különböző klimatikus és politikai tényezők oda vezettek, hogy Közép-Ázsiából több népcsoport indult el délebbi területek felé. A szkíták, akiket Indiában *śakákként* ismertek, először Baktriát foglalták el, majd más nomád népektől kiszorítva tovább vándoroltak India felé, és a Kr. e. I. századra hatalmuk egészen Mathurāig terjedt. Ugyanakkor a Kr. e. I. század vége felé egy iráni neveket viselő dinasztia került hatalomra Északnyugat-Indiában: a *pahlavák*, akiket viszont a nomád *jüe-csik* (Yüeh-chih, talán egy iráni nyelvet beszélő türk nép) hódítottak meg. A Kr. u. I. századra ezen nomádoknak Indiában *kuṣāṇa* néven ismert törzse ragadta magához a hatalmat, és jelentős hódításokba kezdett. Kaniška *kuṣāṇa* király már Észak-Indiának egészen Benáreszig terjedő nyugati része felett uralkodott, és Közép-Ázsiában is nagy befolyással bírt. Kaniškára az utókor elsősorban mint a buddhizmus nagy patrónusára emlékszik, és valóban ez volt az a kor, amikor a buddhizmus megkezdte terjeszkedését Közép-Ázsia és a Távol-Kelet felé. Kaniška uralkodásának idejét meglehetősen bizonytalanság övezi, trónra lépését datálták Kr. e. 58-ra és Kr. u. 78-ra is (a legújabb kutatások mindinkább egy II. századi időpontra valószínűsítene). Az egyik legelterjedtebb indiai időszámítási rendszer, a Śaka-időszámítás Kr. u. 78-tól számíthat. Kaniška utódai tovább uralkodtak Északnyugat-Indiában, bár egyre kisebb területen, míg végül a Kr. u. III. század közepén az iráni Szászánida uralkodó legyőzte a *kuṣāṇa* királyt, és az északnyugati területek erős iráni befolyás alá kerültek. Később a kb. Kr. u. 320-ban alapított Gupta birodalomnak sikerült hosszú idő után egész Észak-Indiára és Közép-India nagy részére kiterjesztenie a hatalmát.

Ugyanakkor a Krisztus születése körüli évszázadokban a szubkontinens déli részein is több fontos királyság jött létre, mint például a Sātavāhanák vagy más néven Āndhrák bi-

rodalma a Dekkán északnyugati részén a Kr. e. I. században, amely több mint háromszáz éven át fennállt, és fénykorában az egyik óceántól a másikig ért. A *dravida* (vagyis nem indoeurópai, vagy más néven indoárja) nyelveket beszélő déli népek három nagy királyságot alkottak: a Cola (Coromandel-part), a Cera (Kerala, Malabár-part), és a Pāṇḍya (a szubkontinens legdélebbi része) birodalmakat. A tamil irodalom első alkotásaiban (Kr. u. első századok) ezeknek a királyságoknak a folytonos háborúiról olvashatunk. Az itt élő népek szokásrendszere számos nem indoárja jellegzetességet mutat, és több évszázadot vett igénybe, míg az északi kultúra és társadalmi/jogi rendszer fokozatosan meghatározóvá vált a déli területeken is.

2. A DHARMA FOGALMA

Az időszámításunk kezdete körüli évszázadokban az ortodox írástudók egy olyan rendszert alakítottak ki, amely képes volt leírni a számos külső hatás és belső változás következményeképpen megváltozott vallási és társadalmi körülményeket, valamint az idegen hódítások és a heterodox mozgalmak (pl. a buddhizmus) kihívásaira válaszolva, azokkal szemben sikeresen állított fel új normákat. A *dharma* fogalmának és a hozzá kapcsolódó gondolkörnek meghatározó szerepe lett ebben a rendszerben.

A *dharma* eszméje talán a leginkább elterjedt az egész indiai civilizációt tekintve, és nemcsak az ortodox hagyományokban, hanem a buddhizmusban és a jainizmusban is. Éppen ennek a központi szerepnek köszönhetően jelentése számtalan módosuláson ment keresztül, és a különféle hagyományokban és korszakokban rendkívül sokféle értelmezése született. A korai védikus irodalomban leginkább a társadalmi és kozmikus rend *fenntartását* jelentette, melyet az *āryák*¹²⁴ védikus szertartások és egyéb hagyományos feladataik elvégzésével biztosítanak.¹²⁵ Hasonlóan a *karmához*, a *dharma* fogalma is kezdetben a védikus rítusok helyes procedúrájával volt kapcsolatos, és ahogyan a *karma* jelentésköre kiterjedt az erkölcsös, illetve erkölcstelen cselekedetekre, úgy foglalta magába egy idő után a *dharma* a rituális mellett a társadalmi és morális szférára vonatkozó előírásokat is.¹²⁶

Az indiai jogrend forrásaiban a *dharma* utalhat a viselkedés elfogadott normáira, rituális szabályokra, erkölcsi/vallási köteleességekre vagy attitűdre („igazságosság”), vallási érdemre, magánjogra és büntetőjogra egyaránt. A *dharma* legfontosabb forrása az or-

¹²⁴ A Kr. e. II. évezredben Indiába vándorló, indoeurópai nyelvet beszélő törzsek, akikhez a Rgveda himnuszait is kötik, magukat *āryáknak*, „nemeseknek” nevezve különböztették meg a *dāsáktól*, vagyis az őslakosoktól. (Az *ārya* hódítás elméletét számos támadás érte az utóbbi évtizedekben, és lehetségesnek tűnik, hogy a „hódítók” és „bennszülöttek” vagy „leigázottak” dualitásán alapuló képet némileg módosítani kell.) Később *āryák* alatt a felső három társadalmi osztályba tartozókat értették, szemben a szolgák negyedik osztályával és a társadalmon kívül rekedtekkel. Területileg az *āryāvarta*, vagyis Észak-India volt az *āryák* lakhelye.

¹²⁵ Vö. Halbfass, i. m., 315sk. o.

¹²⁶ Vö. Olivelle, i. m. xxxviii. o.

todox gondolkodók számára a Véda,¹²⁷ követése mindenki számára kötelező, a *dharma* előírásainak megszegése pedig bűn (*adharm*a, *pāpa*). Ugyanakkor az abszolút Törvény mellett kisebb területi vagy társadalmi csoportoknak saját *dharmájuk* volt, ami lehetővé tette, hogy az igazságszolgáltatás mindig alkalmazkodhasson az adott körülményekhez.

A *dharma* szó gyakran szerepel a *varṇāśrama-dharma* kifejezés részeként, mely anynyit tesz: „a társadalmi osztályokra és az életszakaszokra vonatkozó törvények”, s melynek csorbitatlanságát tekintették a társadalmi rend egyik legfontosabb zálogának. A négy *varṇa* keletkezéséről már a Rgveda egyik himnusza (10.90) is beszél, a későbbiekben pedig ezek lettek az indiai társadalom rétegződésének alapegységei. Legfelül helyezkednek el a *brāhmaṇák*, akik általában papi vagy tanítói feladatot töltenek be, de lehetnek pl. miniszterek, hadvezérek is. A következő osztályba a *kṣatriyák* tartoznak, feladatuk a hadviselés és a kormányzás (a király a *par excellence kṣatriya*). Alattuk helyezkednek el a termelőtevékenységgel és kereskedelemmel foglalkozó *vaiśyák*, a rangsor legalján pedig a szolgál *śūdrák*.

Ezt a négy társadalmi osztályt, vagy legalábbis a felső hármat, korántsem választották el egymástól kezdetben olyan éles határvonalak, mint amilyeneket a kasztok rendszerével hozunk kapcsolatba, és valóban, a portugál eredetű kaszt szót sokkal inkább lehet alkalmazni egy másfajta kategóriára: a *jāti*a. Évszázadok alatt a *jāti* alakult azzá a kifelé szorosán zárt „kasztta”, melynek tagjait az endogámia (vagyis a csoporton belüli házasodás), a kommenzalitás (vagyis hogy ételt csak egy másik csoporttagtól vagy egy magasabb csoportba tartozótól szabad elfogadni, illetve csak egy ilyen személy jelenlétében szabad elfogyasztani) és a foglalkozáshoz kötöttség szigorú szabályai kapcsolták össze. A *jāti*k létrejöttében nem kis szerepe volt az Indiába vándorló különböző népcsoportoknak, törzseknek, melyeket a jogi irodalom egy zseniális fogással a *varṇák* keveredéséből származtatott, így hozva összhangba az ideális rendet a valóságos körülményekkel.

Az egyén helyét a társadalomban nemcsak a *varṇa*-rendszerben elfoglalt státusa, hanem az életkora alapján őt megillető jogok és rá háruló köteleességek is meghatározták. Ez utóbbit hivatott szabályozni az *āśramák*, vagyis „életszakaszok”¹²⁸ és (többek között) az ezek határait jelölő szertartások, *saṃskārák* rendszere. A felső három *varṇa* tagjai számára a legfontosabb szertartás a szent zsinór felövezése, az *upanayana*, mely révén a felavatott tagja lesz a „kétszer születettek” (*dvija*) közösségének, és elkezdheti tanulmányozni a Védát mestere, *guruja* tanításai alapján. Mind a *śūdrák*, mind a nők ki voltak zárva ebből a szertartásból és a védikus tanulmányokból egyaránt. A *saṃskārák* a fogantatásától kezdve egészen a haláláig kísérik az embert, a tanulmányokat követő házasságon át a halotti szertartással bezárólag.

¹²⁷ A védikus *corpus*ba a Rgveda, a Sāmaveda, az Atharvaveda, a Yajurveda, a Brāhmaṇák, az Āraṇyakák és az Upaniṣadok tartoznak, összefoglaló nevük *śruti*, „kinyilatkoztatás”. (Az ortodox filozófiai iskolák megoszoltak abban a kérdésben, hogy a Véda öröktől fogva létezik, vagy pedig a teremő isten kinyilatkoztatása. Mindenesetre a Véda feltétlen igazságában egyetértettek.)

¹²⁸ Az *āśramák* rendszere sikeresen építette be a heterodox hagyományok (buddhizmus, jainizmus) által különösen támogatott, világtól elvonult remete életmódot, mint *utolsó* életszakaszt, amely egy aktív életet élt és fiú utódokat nemzett férfi számára élete végén nyitva állt.

A családi kötelékek azonban a halállal sem szakadnak meg: az utódok egyik legfontosabb kötelessége volt az elhunyt ősök számára rendszeresen bemutatni a *śrāddha* szertartását, mely során rizslabdacsokat és egyéb ételt ajánlottak fel a vendégül hívott *brāhmaṇá*knak, akik mintegy az áldozati tűz szerepét töltötték be. Ennek a rítusnak kulcsszerepe volt a generációk összetartásában, és a részvétel joga egyben egy számos más jogi kérdésben is szerephez jutó rokonsági fokot is jelölt.

3. AZ ÓKORI INDIA JOGTÖRTÉNETÉNEK FORRÁSAI

A Kr. e. VI. század tájékán felmerült az igény a Védákban található szertartásokat magyarázó, a rítusokat részletező szövegekre. Ezt az igényt elégítették ki a nagyobb szabású rituálékkal foglalkozó Śrauta Sūtrák, és az egyszerűbb, házi szertartásokat leíró Gṛhya Sūtrák. Ezekkel párhuzamosan, vagyis a Kr. e. VI. és II. század között keletkeztek a legkorábbi indiai jogforrásnak számító Dharma Sūtrák, melyeket a másik két *sūtra*-típushoz hasonlóan egy-egy védikus iskolához köt a hagyomány.¹²⁹ Az első Dharma Sūtrák a korai buddhista szent szövegekkel egy időben, India nyugati részén születtek.

A keresztény időszámítás kezdete körüli időkben ezeket a régi Dharma Sūtrákat kibővítették és versebe szedték. Az így megalkotott Dharma Śāstrák már nem kötődtek egy-egy védikus hagyományhoz, hanem a társadalom minden tagja számára érvényes szabályokat fogalmaztak meg. A legkorábbi Dharma Śāstra, Manu Törvénykönyve (Mānavadharmaśāstra vagy Manusmṛti), amely jelenlegi formáját valószínűleg a Kr. u. II. századra nyerte el, a Dharma Sūtrákkal szemben nem egy híres, védikus iskolát alapító bölcs műve. Tárgya maga a *dharma*, ahogyan azt Brahmā, a teremő istenség az első embernek, Manunak előadta, aki pedig továbbadta Bhṛgunak, az ősbölcsék egyikének. Manu Törvénykönyve után még számos Dharma Śāstra íródott, a leghíresebb közülük a valószínűleg a korai Gupta-korból származó Yājñavalkya Smṛti. Ugyanakkor a szintén ezekben az évszázadokban keletkezett eposzok és az enciklopédikus méretű ismeretanyagot tartalmazó *purāṇák* is számos jogi témájú részt tartalmaznak.

Nagyon vázlatosan a következőkben lehet összefoglalni a Manusmṛti tartalmát: a bevezetésében Manu a bölcsék kérésére leírja a világ teremőését és saját születését. A második részben az életszakaszokhoz kapcsolódó rítusokról beszél a tanulóévek végéig, harmadiktól az ötödik részig a családfenntartó kötelességeiről, a hatodikban pedig az élet két utolsó szakaszáról tanít. A hetedikről a kilencedik fejezetig az uralkodó kötelességeit írja le, aki a *dharma* legfőbb védelmezője. Ez a rész tér el leginkább a korábbi Dharma Sūtráktól, és sok hasonlóságot mutat az első indiai államelméleti művekkel. Mivel a király feladatai közé tartozik az igazságszolgáltatás is, ez a rész fontos magán- és büntetőjogi előírásokat tartalmaz. A tizedik fejezet a kasztokkal foglalkozik, a tizenegyedik különféle bűnökkel, penitenciákkal és egyéb büntetésekkel, az utolsó fejezet pedig az e világi cselekedeteknek a földi élet utáni következményeivel.

¹²⁹ Így például van Āpastamba Śrauta, Gṛhya, és Dharma Sūtra is.

Manu Törvénykönyvéhez a későbbi évszázadokban a *dharma* kiváló tudósai számos kommentárt írtak, melyek betekintést nyújtanak a korai középkor Indiájának jogfejlődésébe is. A legkorábbi ismert kommentár, Bhārucié (valószínűleg a Kr. u. VII. századból), sajnos csak töredékesen maradt fenn. A legbővebb, legtudósabb kommentár Medhātithié (IX. század), de Kullūka rövid kommentárja (XIII. század) is haszonnal forgatható.

4. MEGJEGYZÉSEK A FORDÍTÁSHOZ

A fordítást az alábbi szövegkiadás alapján készítettem:

Bhāruci's Commentary on the Manusmṛti (The Manu-Śāstra-Vivaraṇa, Books 6–12).

Text, translation and notes, ed. by J. Duncan M. Derrett, vols. I–II, Wiesbaden, 1975.

Schriftenreihe des Südasien-Instituts der Universität Heidelberg, Bd. 18.

Az alábbi kiadást is figyelembe vettem:

Manu-Smṛti with the 'Manubhāṣya' of Medhātithi, edited with the help of several manuscripts by Gaṅgānātha Jhā, vol. II, Bibliotheca Indica 256, Calcutta, 1939.

A lábjegyzetekben Medhātithi és Bhāruci kommentárjaiból a fenti két kiadás alapján idéztem, a többi kommentár esetében elsősorban Bühler jegyzeteire támaszkodtam. A Manusmṛti verseit prózafordításban adtam vissza, a versek sorszámát zárójelben megadtam. Mivel a szöveg gyakran rendkívül tömören fogalmaz, szögletes zárójelben a könnyebb megértést segítő kiegészítéseket tettem. Az volt a célom, hogy a szögletes zárójeleken belüli kiegészítésekkel *együtt* olvasva legyenek nyelvtanilag kerek a mondatok, ezért néhány esetben pl. az eredeti szövegben szereplő ragot a szögletes zárójelben lévő szóhoz kellett illesztenem (pl. „az egészre” helyett „az egész [vagyonra]”).

BIBLIOGRÁFIA

A *Manusmṛiti*t több modern nyelvre lefordították. A kitűnő indológus, Bühler angol fordítása mind a mai napig jól használható, és kiváló útmutató a kommentárok erdejében is, melyekből a jegyzetekben idéz:

BÜHLER, G.: *The Laws of Manu*. Sacred Books of the East, Oxford, 1886 (utánnyomta a Motilal Banarsidass, Delhi, 1964).

Doniger célja egy folyamatosan is jól olvasható, a szöveget gyakran a kommentárokkal szemben értelmező fordítás volt. Szintén haszonnal forgatható, különösen, ha valaki kíváncsi a különböző kasztok szanszkrit neveinek „fordítására” (pl. „sápadt kölyökkutyafőzők”). A kötet végén terjedelmes bibliográfia található.

DONIGER, W. – SMITH, B. K.: *The Laws of Manu*. Penguin Books, London, 1991.

Kane a klasszikus indiai jogról és társadalomról írt monumentális, a kutató számára megkerülhetetlen művet:

KANE, P. V.: *History of Dharmasāstra*, 5 vols. Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, 1962–75.

Derrett könyve a jog tárgykörében írt klasszikus indiai műveket veszi számba:

DERRETT, J. D. M.: *Dharmasāstra and Juridical Literature*. Wiesbaden, 1973.

Olivelle a Manu Törvénykönyvét korban megelőző négy *dharmasūtr*ának készítette el kitűnő, jól követhető fordítását:

OLIVELLE, P.: *Dharmasūtras. The Law Codes of Ancient India*. Oxford, 1999.

A teljesség igénye nélkül néhány fontosabb, a klasszikus indiai társadalmi és jogrendszerrel kapcsolatban írt munka:

CHATTERJEE, H.: *The Social Background of the Forms of Marriage in Ancient India*. Calcutta, 1972–74.

DUMONT, L.: *Homo Hierarchicus: The Caste System and Its Implications* (franciából ford. M. Sainsbury, L. Dumont, és B. Gulati). Chicago, 1966.

HALBFASS, W.: *India and Europe: An Essay in Understanding*. Albany, 1988.

JAMISON, S. W.:

– *Sacrificed Wife / Sacrificer's Wife: Women, Ritual, and Hospitality in Ancient India*. New York, 1996.

– ‘Rhinoceros Toes: Manu 5.17–18 and the Development of the Dharma System’, in: *Journal of the American Oriental Society*, 118: 249–56.

LINGAT, R.: *Les sources de droit dans le système traditionnel de l'Inde*. Paris, 1967. (angol fordítása: Derrett, J. D. M.: *The Classical Law of India*. Berkeley, 1973.)

PANDEY, R. B.: *Hindu saṃskāras: Socio-Religious Study of the Hindu Sacraments*. Delhi, 1969.

SMITH, B. K.: *Classifying the Universe: The Ancient Indian Varṇa System and the Origins of Caste*. New York, 1994.

Végül mindenkinek, aki érdeklődik a klasszikus India civilizációja iránt, jó szívvel ajánlhatók az alábbi kitűnő összefoglaló munkák:

RENOU, L.: *La civilisation de l'Inde ancienne d'après les textes sanskrits*. Paris, 1981.

BASHAM, A. L.: *The Wonder that was India*. Calcutta stb., 1987 (a harmadik, 1966-os kiadás újranyomása, számtalan más kiadása is létezik).

MANU TÖRVÉNYKÖNYVE VIII. TANÍTÁS (RÉSZLET)

(1) Ha az uralkodó peres ügyeket akar kivizsgálni, *brāhmaṇákkal* és tanácsadásban jár-tas¹³⁰ tanácsadókkal együtt, tisztelettudón lépjen be a tárgyalóterembe.¹³¹ (2–3) Ott helyet foglalva vagy állva,¹³² szerény öltözetet és ékszereket viselve, emelje fel jobb karját,¹³³ majd vizsgálja meg a peres felek ügyeit, nap mint nap, [minden egyes ügyet] külön-külön, a helyi szokásoknak megfelelő, illetve a törvénykönyvekben található elvek alapján, a tizennyolc tárgykörbe illeszkedően.

(4–7) Ezek pedig a következők. Az első:¹³⁴ ha valaki nem fizeti vissza adósságát; [az-után] a letét[el kapcsolatos ügyek]; ha valamit nem a tulajdonosa ad el; közös vállalko-zás; ha valaki nem szolgáltatja vissza, amit neki adtak; ha nem fizetik ki valaki járandó-ságát; megegyezés megsértése; visszakozás az adásvételtől; a gazda és a pásztor közötti vita; határvita; bottal vagy szóval elkövetett inzultus; lopás; erőszak; növel való erősza-koskodás; házastársak jogai és kötelességei; az örökség felosztása; szerencsejáték és álla-tokra kötött fogadás. Ebben a tizennyolc tárgyban szokott folyni peres eljárás. (8) A több-nyire¹³⁵ ezekben az ügyekben vitában állók számára [az uralkodó] az örök Törvényre támaszkodva¹³⁶ hozzon döntést.

(9) Ha a király nem személyesen vizsgálná meg [a peres felek] ügyeit, jelöljön ki egy tudós *brāhmaṇát*,¹³⁷ hogy ő vizsgálja meg az ügyeket. (10) [Ez a *brāhmaṇa*] három¹³⁸ ül-nök kíséretében lépjen be a fő ítélkezési terembe,¹³⁹ és ülve vagy állva alaposan vizsgálja meg [a király távollétében] az ő ügyeit. (11) Ahol három, a Védákban szakértő pap és egy,

¹³⁰ Akik nem csupán vallási ügyekhez értenek, hanem világi, gyakorlati dolgokban is jártasak. Ez vonatkozik a királyt segítő mindkét csoportra, vagyis a *brāhmaṇákra* és a tanácsadókra is (Bhārucci).

¹³¹ Bár a *dharma* értelmezése és tanítása végső soron a *brāhmaṇák* feladata, mégis a *par excellence kṣatriya*, vagyis a király szerepe a meghatározó a peres ügyek tárgyalásában, mivel ő rendelkezik az alattvalók megvédéséhez, illetve a vétkesek megbüntetéséhez szükséges anyagi és ha-talmi eszközökkel (Bhārucci).

¹³² Az aszkéták, illetve *brāhmaṇák* ügyeiben (Bhārucci), vagy a jelentősebb ügyek esetében (Medhātithi) állva.

¹³³ Több kommentátor Manu 4.58-ra utal, amely vers megszabja, mikor kell a jobb kart fedetle-nül hagyni (pl. *brāhmaṇák* jelenlétében, Veda-recitáció alatt stb.).

¹³⁴ Bhārucci szerint ez egyben a legfontosabb is, mivel az adóssággal kapcsolatos viták még a vi-lágtól elvonult, erdőlakó remeték is érinthetik.

¹³⁵ Mivel még számtalan más ügyben is lehet pereskedni (komm.).

¹³⁶ Vagyis az uralkodó ne kövesse az apja vagy a nagyapja helytelen döntéseit mint precedense-ket (Bhārucci).

¹³⁷ Nem pedig egy alacsonyabb *varṇába* tartozót (Bhārucci).

¹³⁸ Legalább három (Medhātithi).

¹³⁹ Csak abban az esetben, ha a király beteg, vagy más ügyekkel van elfoglalva, és ekkor se ül-jön bele a király székébe a teremben (Bhārucci).

a király által kijelölt tudós [bíró] foglal helyet, azt Brahmā bíróságaként ismerik. (12) Ám ahol a törvény törvénytenségtől átdöfve jelenik meg a bíróságon, és nem húzzák ki belőle a dárdát, ott a bírakat is átdöfte [a törvénytenség dárdája].¹⁴⁰ (13) Vagy nem szabad belépni a tárgyalóterembe, vagy az igazat kell mondani. Akár hallgat, akár valótlant állít valaki, bűnössé válik.

(14) Ahol [a bírák] szeme láttára pusztítja el a törvényességet a törvénytenség, az igazságot pedig a hazugság,¹⁴¹ ott a bírák pusztulnak el. (15) „Az elpusztított törvényesség pusztít, a megvédett törvényesség megvéd. Ezért nem szabad elpusztítani a törvényességet, nehogy az elpusztított törvényesség öljön meg minket.”¹⁴² (16) A magasztos törvény egy bika (*vr̥ṣa*). Aki végez (*alam*) vele, azt az istenek alávalónak (*vr̥ṣala*)¹⁴³ tekintik. Ezért ne tegyen kárt a törvényességben. (17) A törvény az egyetlen barát, amely halálunk után is követ minket, hiszen minden más elpusztul a testtel együtt. (18) A törvénytenség egynegyede azé, aki elköveti, egynegyede a szemtanúé, egynegyede az összes bírác, egynegyede pedig a királyé. (19) [De] ahol elítélik azt, aki rászolgált az ítéletre, [ott] a király büntelen lesz, a bírák is megszabadulnak [a büntől], a bűn [egyedül] az elkövetőre száll. (20) Egy magát *brāhmaṇā*nak nevező ember, aki pusztán kaszt[jánál fogva őt megillető kiváltságok]ból él,¹⁴⁴ legyen a király törvénymagyarázója, ha [a királynak] úgy tetszik, de semmiképpen se egy *sūdra*.¹⁴⁵ (21) Ha egy király számára egy *sūdra* végzi a törvény értelmezését, miközben [a király tétlenül] nézi: annak [a királynak] mélyre sülyed a királysága, akár egy tehén a sárba. (22) Ahol a *sūdrák* vannak többségben,¹⁴⁶ amelyet elleptek az eretnekek, ahol nincsenek „kétszer született” emberek [vagyis a felső három *varṇā*ba tartozók]: az ilyen ország éhínségtől és betegségektől gyötörve rövid idő alatt teljesen elpusztul.

(23) [A király] az igazságszolgáltatás trónusát elfoglalva, testét beburkolva, gondolatait összeszedve hódolattal hajoljon meg a Világ Védelmezői előtt,¹⁴⁷ majd kezdje meg a

¹⁴⁰ Ezért az ülnökök ne hagyják jóvá, ha egy király vagy az általa megbízott *brāhmaṇa* igazságtalanul jár el. (Bhārucci)

¹⁴¹ Vagyis hamis tanúk (Bhārucci).

¹⁴² Ezt a figyelmeztetést a király megbízottjához intézik (csakúgy, mint a következő verset) (Bhārucci), több kommentátor szerint az ülnökök.

¹⁴³ A *vr̥ṣala* lehet egyszerűen a *sūdra* szinonimája, vagy jelölhet olyan valakit, aki bűne folytán veszítette el a *varṇa*-rendszerben elfoglalt státusát.

¹⁴⁴ Más értelmezésben: „egy pusztán a kasztj[ának kiváltságai]ból élő [*brāhmaṇa*], vagy aki [pusztán] *brāhmaṇā*nak nevezi magát [de származása bizonytalan]...” Bhārucci megpróbálja úgy értelmezni a verset, hogy az *kizārja* a tudatlan *brāhmaṇák* alkalmazását, vagyis hogy a vers a következőt jelentse: „egy névleges *brāhmaṇa*, aki pusztán a kasztj[ánál fogva őt megillető kiváltságok]ból él, *ne legyen* a király törvénymagyarázója”. Ezt pedig azzal a zseniális fogással éri el, hogy a „ha [a királynak] úgy tetszik” kifejezést szintén tiltásként értelmezi, az olyan mondatok analógiájára, mint „Ha neked úgy tetszik, egyél akár mérget is, de ne egyél ennek a házában”. (Ezt a gondolatmenetet Medhātithi is átvette.)

¹⁴⁵ A kommentátorok rámutatnak, hogy a kifejezett tiltás csak a *sūdrák*ra vonatkozik, vagyis egy *kṣatriya* vagy *vaiśya* megbízható ilyen feladattal.

¹⁴⁶ Vagyis ahol többnyire *sūdrák* döntenek peres ügyekben (Bhārucci, Medhātithi).

¹⁴⁷ Akik pl. a terem falára festve vannak jelen (Bhārucci).

peres ügyek kivizsgálását. (24) Úgy vizsgálja meg *varnájuk* sorrendjében a peres felek minden ügyét, hogy tisztában van vele: mi előnyös és mi hátrányos,¹⁴⁸ és mi az abszolút¹⁴⁹ törvényesség és törvénytelenység.¹⁵⁰ (25) Hogy mit éreznek belül az emberek, [olyan] külső jelek alapján következtesse ki, [mint] a hanghordozás, arcszín, mozdulatok, küllem, tekintet és gesztusok. (26) A bent rejtőző gondolatokat és érzéseket a külső jegyek, mozdulatok, járás, gesztikuláció, beszédmodor, valamint a szem és az arc változásai révén lehet megragadni.

(27) Az olyan örökséget, melynek gyermek a tulajdonosa, a király vegye gondjaiba egészen addig, amíg [a gyermek] haza nem tér [tanulmányai befejeztével], illetve amíg ki nem lép a gyermekkorból.¹⁵¹ (28) Szintén vegye védelmébe az olyan nőt, akik meddők, gyermektelenek [vagy nincs fiúgyermekük],¹⁵² illetve nincs családjuk,¹⁵³ a [távollévő] férjükhöz hűséges nőt, az özvegyeket, valamint a beteg nőt. (29) Az olyan rokonokra, akik a fent említett nőktől még életükben elvonnék vagyonukat, az igazságos uralkodó a tolvajokat megillető büntetéssel sújtson.

(30) A király három évig őrizze meg¹⁵⁴ azon vagyontárgyakat, melyek tulajdonosa eltűnt.¹⁵⁵ [Ezeket] e három év alatt a tulajdonosuk elveheti, azután pedig az uralkodó magához veheti. (31) Aki azt állítja [valamiről]: „Ez az enyém”, azt a szabályoknak megfelelően ki kell kérdezni. Ha helyesen szól annak színéről [vagy alakjáról], mennyiségéről stb., akkor az adott dolog őt illeti, mint tulajdonost. (32) Ha azonban nem mondja meg, hogy hol és mikor vesztett el az adott dolog, milyen a színe, formája, mérete, akkor annak [a vagyontárgynak az értékével] arányos büntetés illeti meg. (33) A király elveheti az elvesztett majd megkerült vagyon egyhatodát, egytizedét vagy [csupán] az egytizenketted részét is,¹⁵⁶ nem feledkezve meg a becsületes embereknek járó törvényességről. (34) Az elvesztett majd megkerült vagyon álljon megbízható emberek felügyelete alatt. Ha tolvajokat fogna el [akik megpróbálták azt elloponi], a király elefánttal végeztesse ki őket.

¹⁴⁸ Tí. az államra nézve (Bhārucci).

¹⁴⁹ Vagyis a gyakorlati megfontolásoktól független (Bhārucci).

¹⁵⁰ Medhātithi értelmezésében: „tudva, hogy csupán az előnyös, ami törvényes, és csupán az hátrányos, ami törvénytelen (nem pedig az az előnyös, ha teheneket, aranyat stb. szerez magának)”. Más kommentátorok szerint: „tudva, mi előnyös és mi hátrányos, de kizárólag az igazságot és igazságtalanságot véve figyelembe”.

¹⁵¹ Bhārucci szerint kifejezetten az árvákról van szó.

¹⁵² Mindkét esetben özvegyekről van szó (Bhārucci).

¹⁵³ Hajadonok (Bhārucci és mások), vagy akik prostituáltak lettek (Medhātithi által említett nézet).

¹⁵⁴ A király használhatja az ilyen vagyont, de nem lehet a tulajdonosa, Bhārucci szerint még a három év letelte után sem, vagyis azonnal vissza kell adnia, amint az igazi tulajdonos jelentkezik. (Medhātithi is említi ezt a véleményét.)

¹⁵⁵ Olyan dolgokról van szó, amit tulajdonosuk pl. út közben elvesztett, és a király emberei ráakadtak (Medhātithi).

¹⁵⁶ Amikor visszaszolgáltatja jogos tulajdonosának. A levont hányad függ pl. a megőrzésre fordított fáradságtól (Bhārucci), vagy attól, hogy mennyi ideig őrizte a király (az első év után egytizenketted rész, a második év után egytized, a harmadik után egyhatod) (Medhātithi).

(35) Ha egy ember valóban állítja egy talált kincsről, hogy „ez az enyém”, a király elveheti tőle annak egyhatodát, vagy akár csupán tizenketted részét. (36) Aki azonban valótlanul állít, azt meg kell bírságotlani saját vagyona egynolcadával, vagy a szóban forgó kincs számbavételével [annak] egy kisebb részével. (37) Ám ha egy tudós *brāhmaṇa* megpillant egy korábban¹⁵⁷ elrejtett kincset, maradéktalanul magához veheti azt, hiszen ő mindennek a legfelső ura. (38) Ha viszont a király venne észre egy ősi, földbe rejtett kincset, adja felét a „kétszer születetteknek” [itt: *brāhmaṇáknak*], felét pedig rakja a kincstárba. (39) A földben lévő ősi kincseknek és érceknek a fele¹⁵⁸ a királyt illeti a védelem miatt, hiszen ő a föld legfelső ura. (40) A királynak oda kell adnia mindenkinek, bármely *varṇā*-ba is tarozzon, azokat a vagyontárgyat, amelyeket tolvajok loptak el.¹⁵⁹ Az a király, aki magának tartja meg [az ilyen vagyontárgyakat], magára vonja a tolvaj bűnét.

(41) A törvénytudó [király] a kasztok, országrészek,¹⁶⁰ céhek és családok szokásait megvizsgálva állapítsa meg azok sajátos törvényeit.¹⁶¹ (42) Azokat, akik saját foglalkozásukat űzik, legyenek bár távol [otthonuktól], mégis kedvelik az emberek, [mert / ha] mindegyikük a saját feladatával van elfoglalva.

(43) Se a király maga, se az ő embere ne indítson peres ügyet¹⁶², és semmiképpen se tussolja el az ügyet, amit valaki más hozott elébe. (44) Ahogy a vadász követi a szarvas nyomát a vércseppek alapján, úgy járjon az igazság nyomában logikus következtetések segítségével az uralkodó. (45) Mikor egy peres ügyet tárgyal, vizsgálja meg alaposan az igazságot, a per tárgyát, saját magát, a tanút, a helyet és az alkalmat, valamint [az ügy] milyenségét. (46) Ami a tisztességes emberek és a törvénytudó „kétszer születettek”¹⁶³ szokása, és nem ellentétes az országok, családok, kasztok [szokásaival], azt rögzítse [mint törvényt].¹⁶⁴

¹⁵⁷ Vagy: „ősei által” (Medhātithi).

¹⁵⁸ Bhārucci szerint „a fele” annyit jelent, hogy „egy része”, amely rész nagyságáról a király dönthet.

¹⁵⁹ Más olvasat szerint: „amelyeket tolvajoktól vettek el”.

¹⁶⁰ Helyi testületek által hozott szabályokat, pl. a tehenek legeltetéséről vagy a vízelosztás ellenőrzéséről (Bhārucci).

¹⁶¹ Ha a király nem tartja tiszteletben a helyi szokásokat és a kisebb közösségek szabályait, „a nagy hal megeszi a kis halat” elve fog uralkodni (Bhārucci).

¹⁶² Ti. haragból vagy kapzsiságból (Bhārucci).

¹⁶³ Más szövegvariáns szerint: „a legmagasabb rendű kétszer születettek”, vagyis a *brāhmaṇák*.

¹⁶⁴ Bhārucci és Medhātithi is némileg másként értelmezi a vers második felét: „azt rögzítse [mint törvényt] az országok, családok, kasztok számára, ha [az adott szokás] nem ellentétes [a *śruti* és *smṛti* szövegekkel (ezekről lásd a bevezetést)].

MANU TÖRVÉNYKÖNYVE

IX. TANÍTÁS

(1) [Most pedig] elő fogom adni a törvényes úton járó férfi és nő örökkévaló jogait és kötelességeit, együttélésben és különválásban.¹⁶⁵

(2) Férfi hozzátartozója éjjel és nappal tartsa függésben a nőt, [és ha a nő] rabja lesz az érzéktárgyaknak, helyezze saját felügyelete alá. (3) Apja lánykorában óvja, férje óvja, míg fiatal, idős korában fiai óvják. A nőt nem illeti meg a függetlenség. (4) Az apa, aki nem adja őt férjhez időben, megrovást érdemel. Megrovást érdemel a férj, aki nem szeretkezik vele. Ha férje meghalt, megrovást érdemel az a fiú, aki nem oltalmazza anyját. (5) A nőt különösképpen óvni kell még a jelentéktelen szenvedélyektől is, hiszen mindkét családnak bánatot okoznak a nem oltalmazott nők. (6) Ezt tekintve az összes osztály legfontosabb kötelességének, még az erőtlén férjek is törekednek arra, hogy megóvják feleségüket, (7) hiszen azáltal, hogy fáradhatatlanul óvja feleségét, [a férj] saját utódait, életvitelét, családját,¹⁶⁶ saját magát is¹⁶⁷, valamint saját [vallásos] kötelességét¹⁶⁸ is megvédi.

(8) A férj feleségébe behatolva magzattá lesz és megszületik erre a világra. Azért hívják a feleséget feleségnek (*jāyā*), mert őbenne születik (*jāyate*) újra [a férfi]. (9) Amilyen [férfival] szeretkezik a nő, ahhoz hasonló fiút szül. Ezért hát óvja feleségét fáradhatatlanul, hogy így biztosítsa utódai tisztaságát.

(10) Senki sem képes erőszakkal megóvni a nőt, de az alábbi módszerekkel élve meg lehet óvni őket: (11) Foglalja le [feleségét] a pénz összegyűjtésével és elköltetésével, takarítással, vallásos teendőkkal, főzéssel és a háztartási eszközök, bútorok rendben tartásával. (12) A megbízható szolgák felügyelete alatt otthon bezárva tartott nők nincsenek megvédve, ám azok a nők, akik képesek maguk vigyázni saját magukra, megfelelően meg vannak védve. (13) Hat dolog van, ami megronthat egy nőt: az ivás, a rossz emberekkel való érintkezés, távollét a férjtől, az ide-oda mászkálás, az álmodozás, valamint a más házában lakás. (14) Nem vizsgálják a jó külsőt, nem számít nekik az életkor: legyen bár szép vagy csúnya, csak férfi legyen, és máris szerelmeskednek vele. (15) Világunkban [a nő] vele született férfiéhsége, szeszélyessége és szeretetre való képtelensége miatt még akkor is megcsalja férjét, ha fáradságot nem kímélve óvják őt. (16) Ily módon megismerve a nők

¹⁶⁵ Több kommentátor szerint a házastársak jogai és kötelességei azért kerültek a magán- és büntetőjogról szóló részbe, mert a király jogosult, sőt köteles ezeket betartatni, akár büntetésekkel is, ha valamelyik fél panasszal fordul hozzá.

¹⁶⁶ Vagyis az őseit, mivel csak a törvényes utódok jogosultak áldozni az elhunyt ősöknek a *śrāddha* szertartás során (Bhārucci, Medhātithi), vagy a rokonait, mivel a házasságtörés szegényt hoz rájuk is (Medhātithi).

¹⁶⁷ Szintén azért, mert halála után csak törvényes utódai végezhetik el számára a *śrāddha* szertartást (Bhārucci), illetve mert felesége és annak szeretője az életére törhet (Medhātithi).

¹⁶⁸ Bhārucci szerint ez arra tett utalás, hogy csak a törvényes utódokkal rendelkező férfi jogosult a védikus szertartások végzésére.

természetét, mely akkor alakult ki, mikor a Teremtmények Ura létrehozta a világot, a férfi vesse latba minden erejét a megóvásuk érdekében.

(17) Fekvés és üldögélés, ékszerek, szerelmi vágy, düh, becstelenség, rosszindulat, helytelen viselkedés: ezeket tulajdonította Manu a nőknek. (18) A nők nem végezhetnek rítusokat [védikus] versek kíséretében: így rendelkezik a Törvény, hiszen tény, hogy a nők erőtlenekek¹⁶⁹ és nem ismerhetik a [Védák] verseit, [és ezért] ők a hamisság.

(19) Hasonlóképpen számos kinyilatkoztatott vers hangzott el a Védákban is azért, hogy sajátos jellemzőiket megvilágítsa. Ezek közül hallgass meg egy példát: (20) „Ha az anyám eltévelyedett, hűtlen lett férjéhez, [és így] mohó vágyait követte, azt a magvat az apám tartsa távol [tőlem].”¹⁷⁰ Ez ennek [vagyis a női hűtlenségnek, illetve a következőknyeitől való rituális megtisztulásnak] az illusztrációja. (21) Ha [a nő] valami olyat forgat a fejében, ami férjére nézve ártalmas: úgy tartják, hogy az ilyen hűtlenséget ezen a módon [vagyis a fenti vers elmondásával] lehet teljesen eltörölni.

(22) Amilyen tulajdonságokkal rendelkező férjhez köti életét a nő az előírásoknak megfelelő módon, olyan tulajdonságai lesznek neki is, mint [egy folyónak, amely] elvegyül az óceánnal.¹⁷¹ (23) A legalantasabb anyaméhből született Akşamālā, aki Vasiṣṭhával kelt egybe, [akárcsak] Sāraṅgī, aki Mandapālával, nagy megbecsülésre tett szert.¹⁷² (24) Ők és más asszonyok világunkban, akik alacsony származásúak voltak, férjeik jó tulajdonságai révén felemelkedtek.

(25) Ezzel elhangzott a nő és a férfi örökké áldásos életviteléről [szóló tanítás]. [Most pedig] ismerjétek meg az utódokkal kapcsolatos törvényeket, melyek boldogságot hoznak a halál után és a földi létben is.

(26) Az utódok révén szerencsét hoznak,¹⁷³ imádatra méltók, beragyogják a házat: a vagyon istennői (*śriyaḥ*) és a nők (*striyaḥ*) között az otthonokban nincs semmi különbség. (27) Az utód világra hozása, a megszületett [gyermek] gondozása, az emberi életvitel mindennapos tevékenységei¹⁷⁴ szemmel láthatóan a nőktől függenek. (28) Az utódok, a vallási kötelességek, az engedelmes szolgálat, a legnagyobb szerelmi élvezet a feleségén múlnak, csakúgy, mint a mennyország az ősök és [a férfi] saját maga számára is. (29) Az a nő, aki elméjét, szavait és testét megfegyelmezve nem vét a férje ellen, [halála után]

¹⁶⁹ Nemcsak fizikumukat, hanem ítélőképességüket és kitartásukat tekintve is (Bhārucci, Medhātithi).

¹⁷⁰ Több védikus szövegben is megtalálható vers. Egyes változatok szerint egy házasságtörésből született fiúnak kell recitálnia, mások úgy magyarázzák, hogy mindenkinek, aki egy bizonyos fajta áldozatot mutat be.

¹⁷¹ Bhārucci rámutat, hogy e vers alapján a férj úgy is megóvhatja feleségét a félrelépéstől, hogy saját magát megfegyelmezi.

¹⁷² Akşamālā, vagy ismertebb nevén Arundhatī, a legalacsonyabb kasztba született, mégis a bölcs Vasiṣṭha hűségéről (és feltékenységéről) híres felesége lett. A bölcs Mandapāla, hogy biztosítsa nemzetsége fennmaradását, madárrá lett, és egy *sāraṅgī* madárban nemzett utódokat (Mahābhārata, 1.220.5 skk).

¹⁷³ Vagy „az utódok miatt nagyon áldottak”.

¹⁷⁴ Más szövegváltozat szerint: „az emberi életvitel minden területe”.

eljut a férj [mennyei] világába, és az igaz emberek derék asszonynak nevezik. (30) Ám ha egy nő bünt követ el a férjével szemben, gyalázatra jut ebben a világban, majd egy sakál méhéből születik újra, és a vétkéből eredő betegségek gyötrik.

(31) Hallgassátok meg a következő áldásos, minden ember számára hasznos intelmeket, melyeket a fiú utódról mondtak az igazak és a régen élt nagy bölcssek. (32) Úgy tartják, a fiú utód az [asszony] uráé. Ám a szent szövegek megoszlának, hogy ki az [asszony] ura: van, aki a nemzőapát mondja annak, mások „a föld tulajdonosát”¹⁷⁵ vélik annak. (33) A nőről azt tartja a hagyomány, hogy ő a föld, a férfiről pedig azt, hogy ő a mag. Minden testtel bíró élőlény a föld és a mag egyesüléséből születik. (34) Néha a mag a külön [és ezért meghatározó], néha viszont éppen a nő méhe. Ám amikor mindkettő egyenlő,¹⁷⁶ az ilyen [egyesülésből származó] utód az [igazán] kiváló.¹⁷⁷

(35) A mag és az anyaméh közül a magot mondják jelentősebbnek, mivel minden élőlény utódának jellemzőit a mag milyensége határozza meg. (36) Amilyen magot elvet az ember az időben előkészített földbe, az a mag olyanként nő ki abból [a földből], saját jellegzetességeivel megjelölve. (37) Ezt a földet mondják az élőlények örökkévaló méhének, és a mag az anyaméh egyetlen tulajdonságát sem fejleszti ki fejlődése során. (38) A földnek akár egyetlen szeletén is, ha a földművesek időben elvetik a magvakat, azok különböző formákban jönnek a világra, saját természetüknek megfelelően. (39) Rizs, vörös rizs, *mudga* bab [*Phaseolus mungo*], szezám, *māṣa* bab [*Phaseolus radiatus*], árpa: a magvuknak megfelelően nőnek, csakúgy, mint a fokhagyma, cukornád. (40) Lehetetlen, hogy valamit elvetnek és valami más jön a világra, hiszen amilyen magot elvetnek, pontosan ugyanaz nő ki.¹⁷⁸

(41) Ezért egy előrelátó, tanult ember, aki jártas a vallásos és világi tudományokban, és sokáig akar élni, soha ne vesse el [magját] más feleségébe. (42) Ezzel kapcsolatban a régmúltat ismerők emlegetnek [bizonyos] Szél-énekelte¹⁷⁹ dalokat, melyek szerint a férfi ne vessen el magot más birtokán: (43) „Ahogy veszendőbe megy a belefürödött nyílveszsző, ha valaki egy [már korábban, valaki más által] megsebesített [állatot] újra megsebesít [ugyanabban] a sebben, bizony éppen így megy veszendőbe a más birtokán elvetett mag.” (44) Azután a régi idők tudói ezt a Földet (*pr̥thivī*) *Pr̥thu* feleségének tudják.¹⁸⁰ Azt mondják, a szántóföld azé, aki [előbb] kivágta [rajta] a fákat, a vad pedig azé, akinél a nyilak vannak. (45) „A férfi ennyi és nem több: felesége, önmaga és utódja”, mondják a papok, valamint ezt is: „Aki a férj, a hagyomány szerint az az asszony.” (46) A feleséget sem eladással, sem eltaszítással nem lehet férjétől elválasztani.¹⁸¹ Így vegyük tudomásul a tör-

¹⁷⁵ Vagyis a feleség törvényes férjét.

¹⁷⁶ Vagyis mindkettőnek ugyanaz a tulajdonosa, és egy *varṇā*-ba tartoznak (Medhātithi).

¹⁷⁷ Bhārucci szerint ez az elfogadott, helyes nézet, míg a következő versek egy alternatív álláspontot képviselnek.

¹⁷⁸ Bhārucci szerint a következő versek a „föld” elsődlegességét hirdető álláspontot képviselik.

¹⁷⁹ Más szövegváltozat szerint: „Yama, a halottak istene által énekelt dalt”.

¹⁸⁰ *Pr̥thu* volt az első nagy király, a Föld ura. Hiába követte őt számos más király, a Földet továbbra is *Pr̥thu* tulajdonának tekintik.

¹⁸¹ Ez azt is jelenti, hogy senki sem vásárolhatja meg a maga számára valaki másnak a feleséget, illetve nem veheti magához, ha a férje eltaszította (Bhārucci, Medhātithi).

vényt, amelyet a Teremtények Ura alkotott meg régen. (47) Egyszer száll valakire az örökrész, egyszer adják [férjhez] a lányt, egyszer mondja [a lány apja, vagy általában egy adományozó]: „Odaadom”. Ez a három dolog csak egyszer történik meg az igaz emberek között. (48) Ahogyan a tehenek, kancák, nőtény tevék, szolgálólányok, bivalytehenek, nőtény kecskék és juhok esetében az [utódokat] nemző [hím vagy annak tulajdonosa] nem részesül az utódokban, úgy a mások asszonyainak esetében sem. (49) Akik nem birtokosai a földnek, [de] maggal bírnak [és] más földjébe vetik el, azok bizony a kinőtt gabona terméséből semmiképpen sem kapnak. (50) Ha egy bika száz borjút nemzene valaki másnak a teheneiben, azok a borjúk a tehenek tulajdonosait illetik: a bika hiába fáradt. (51) Ugyanígy azok, akik földdel nem rendelkezve mások földjébe vetik el magvukat, a föld birtokosának hasznára cselekszenek. Nem a maggal bíró kapja a termést. (52) Ha a földdel, illetve a maggal bírók nem egyeztek meg kölcsönösen a terméstről, nyilvánvalóan a földdel bíróké a haszon. A magnál nagyobb súllyal esik latba az anyaméh. (53) De ha egy megegyezés alapján ezt [a földet] bevetés céljára átadják, annak [a földnek a termésében] mind a mag, mind a föld tulajdonosa részesül. (54) Az a földbirtokos, akinek a földjére a víz vagy a szél egy magot átvisz, kizárólagos tulajdonosa lesz annak a magnak. A mag [eredeti] tulajdonosa nem kap a termésből. (55) Ezt a törvényt kell érvényesnek tartani a tehenek, lovak, szolgálók, tevék, kecskék, juhok, valamint madarak és bivalyok utódaira is. (56) Ezzel elhangzott számotokra, [hogya] a mag és az anyaméh közül [melyik mikor] jelentős, illetve jelentéktelen. A következőkben elmondom az asszonyokra rendkívüli helyzetben¹⁸² vonatkozó törvényt.

(57) Bátyja hitvese az öcs számára olyan, mint tanítómestere vagy apja [*guru*]¹⁸³ felesége, öccse hitvese pedig a hagyomány szerint a báty számára olyan, mint a menyé. (58) Ha nincs rendkívüli helyzet, és a báty öccse feleségével vagy az öcs bátyja asszonyával szeretkezik, bűnösök [„bukottak”] lesznek, még akkor is, ha kijelölték őket [utódnemzés céljából]. (59) Ha nincs fiúgyermek [a férjétől], a megfelelő módon kijelölt nő¹⁸⁴ a sógorától vagy [férjének] egy *sapinda* férfi rokonától¹⁸⁵ foganjon kívánt utódot. (60) A kijelölt férfi pedig tisztított vajjal bekenve, némán, éjszaka nemzzen egyetlen fiút az özvegyben,¹⁸⁶ [de] semmiképpen se egy másodikat. (61) Néhány hozzáértő úgy véli, hogy egy második fiúgyermeket [is lehet nemzeni a fenti esetben is] a nőkben, mert úgy látják, [ha csak egy fiú születik,] kettőjük kijelölésének a célja nem teljesül a szokásoknak megfelelő módon. (62) Miután azonban az előírásoknak megfelelően teljesült a kijelölés célja az özvegyet illetően, a férfi és a nő kölcsönösen úgy tekintsenek egymásra, mint egy *guru*,

¹⁸² Vagyis amikor a férjnek nem született fiú utóda az asszonyától.

¹⁸³ A *guru* alapjelentése „nehéz, tekintélyes, tiszteletre méltó”, és vonatkozhat bármely idősebb rokonra, elsősorban a szülőkre, illetve a tanítómesterre is.

¹⁸⁴ A nőt saját férje, illetve annak halála után férjének rokonai jelölhetik ki erre a feladatra.

¹⁸⁵ Az ösöknék a *śrāddha*-szertartás során felajánlott rizslabdacs (*pinḍa*) révén rokonságban állók. Hét generációra terjed ki az apai ágon: dédapám, nagyapám, apám, ÉN és fivéreim, fiam, fiú unokám, fiú dédunokám (vö. 9.186).

¹⁸⁶ A kommentátorok szerint az „özvegy” kitétel nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy egy beteg vagy nemzőképtelen férj kijelölje a feleségét, hogy ily módon foganjon fiúgyermeket.

illetve meny.¹⁸⁷ (63) Ha azonban a kijelölt [férfi és nő] az előírásokat megszegve testi vágygal közelednek egymáshoz, mindketten bűnösök [„bukottak”] lesznek: [mintha a férfi] a menyével feküdne össze, vagy a *guruja* hitvesi ágyába feküdne bele.

[A következő versek tiltják a levirátust:]

(64) A „kétszer születettek” [vagyis a felső három *varṇā*-ba tartozók] nem jelölhetik ki a megözvegyült nőt más [férfi] számára, mivel ha más [férfi] számára jelölnék ki, [ezáltal] az Örökkévaló Törvényt sértene meg. (65) [Ilyen] kijelölésről sehol sem szólnak a házassághoz kapcsolódó Veda-versek, [és] a házassági előírásokban sincs szó az özvegyek újraházasodásáról. (66) Ezt a tudós *brāhmaṇák* által megvetett, háziállatokra alkalmazott szokást abban az időben hirdették ki az embereknek is, amikor Vena [Pṛthu apja] uralkodott. (67) Ez a [Vena], aki azelőtt mint a királyi bölcsek egyik legkiválóbbika uralta az egész földet, [később] a mohó szenvedélytől elborult elmével az osztályok összekeveredésének okozója lett. (68) Attól fogva a jók elítélik azt az embert, aki téves nézeteket követve egy megözvegyült nőt utódnemzés céljára kijelöl.¹⁸⁸

(69) Ha egy lánynak meghalna a [jövendő] férje, miután a szóbeli [házassági] ígéret már elhangzott, a saját sógora vegye őt nőül a következő előírás szerint: (70) szabály szerint vegye feleségül a fehér ruhát viselő, tisztasági fogadalmat tett nőt, [majd] egészen addig szeretkezzenek egy-egy alkalommal, valahányszor a nő termékeny periódusában van, amíg utódot nem fogan.¹⁸⁹ (71) Értelmes ember ne adja férjhez a lányát újra, ha [korábban már egyszer] odaadta valakinek. Ha újra férjhez adja, miután [egyszer már] odaadta [valakinek], igazságtalanságot követ el az emberekkel szemben. (72) Még ha [korábban] szabály szerint el is fogadta, a férfi elutasíthatja az olyan lányt, akit az emberek megvetnek,¹⁹⁰ aki beteg, megrontott, vagy akit csalással adtak át.¹⁹¹ (73) Aki pedig úgy ad át egy lányt, hogy nem szól annak hibájáról, az ilyen elvetemült lány-átadónak ezt [az adományát] semmisnek kell tekinteni.

(74) Ha a férjnek [máshol] van dolga, úgy induljon útnak, hogy előbb biztosítsa felesége számára a megélhetést, hiszen a megélhetés hiánya miatt elgyötört nő rossz útra tévedhet, még ha szilárd jellemű is [egyébként]. (75) Ha útra kelt [férje] biztosította megélhetését, [a feleség] éljen visszafogottan. De ha útra kelt férje nem gondoskodott róla, ak-

¹⁸⁷ Medhātithi szerint a férfi az idősebb férfirokon feleségével szemben úgy viselkedjen, mint a *guruja*-val szemben (ami jelenthet szülőt vagy tanítómestert, illetve jelen esetben talán annak feleségét), a fiatalabb férfirokon feleségével szemben pedig úgy, mintha az a menyje volna. Mivel kölcsönösségről van szó, a nő az idősebb férfira úgy tekintsen, mintha a menyje volna, a fiatalabbra pedig úgy, mintha a *guruja* volna.

¹⁸⁸ Bhāruci tipikus ortodox exegetikai megoldással úgy oldja fel az először előíró, majd pedig tiltó versek közti ellentmondást, hogy a levirátust választható lehetőségnak tekinti.

¹⁸⁹ A kommentátorok rámutatnak, hogy az így nemzett utód az asszony elhunyt jegyese gyermekének számít.

¹⁹⁰ Mert testének bizonyos jegyei rossz előjeleket mutatnak, vagy mert alantas családból származik (komm.).

¹⁹¹ Vagyis eltitkolták valamilyen hibáját (Medhātithi).

kor [a feleség] nem szégyenletes kézimunkákból éljen meg.¹⁹² (76) Ha a férfi vallási kötelességét ment teljesíteni, nyolc évig kell várni rá; ha tudást vagy hírnevet szerezni [utazott el], hatot; ha pedig szerelemből [ment el], három esztendő.¹⁹³ (77) Ha asszonya utálja őt, a férj várjon [türelemmel] egy évig, egy év után pedig vegye el [felesége] vagyonrészét és ne éljen együtt vele.¹⁹⁴ (78) Ha egy nő engedetlen a férjével szemben, aki valamilyen szenvedély [pl. szerencsejáték] rabja lett, részeges vagy beteg, az ilyen nőt meg kell fosztani ékszereitől és vagyontárgyaitól [pl. háztartási eszközöktől], majd három hónapra el kell hagyni. (79) De ha azért utálja [a férjét], mert az bolond, bukott, eunuch, magtalan vagy [előző életében elkövetett] bűnei miatt [súlyosan] beteg, az ilyen nőt nem szabad elhagyni, és vagyonrészétől sem szabad megfosztani. (80) Bármikor lehet egy másik feleséget venni az olyan nő mellé, aki italos, gyalázatosan viselkedik, folyton ellentmond, beteg, erőszakos vagy pazarló. (81) A meddő feleség mellé a nyolcadik évben lehet másik feleséget venni; akinek meghaltak a gyermekei, amellé a tizedikben; aki [csak] lányt szül, amellé a tizenegyedikben; ám aki sohasem szól kedvesen [urához], amellé azonnal. (82) De ha egy kedves és erényes nő megbetegedne, őmellé [csak] a beleegyezésével lehet másik feleséget venni, és sohasem szabad őt megalázó helyzetbe hozni. (83) Ha pedig egy nő, aki mellé egy másik feleséget vett a férje, haragjában elmenne hazulról, [az ilyen nőt] azonnal őrizet alá kell helyezni, vagy a család¹⁹⁵ jelenlétében el kell hagyni. (84) Ha pedig egy nő a tiltás ellenére alkoholt inna akár vallási ünnepeken is, vagy látványosságokra és társaságba járna, hat *kṛṣṇalára*¹⁹⁶ kell megbüntetni.

(85) Ha egy „kétszer született” férfi saját [varṇájába], illetve más [varṇába tartozó] nőket vesz feleségül, ezek rangsorát, az irántuk tanúsított tiszteletet, valamint lakhelyüket a varṇa-rendszerben elfoglalt helyük határozza meg.¹⁹⁷ (86) A férj testi szükségleteinek ellátását¹⁹⁸ és a mindennapos rituális teendőket¹⁹⁹ minden [férj] számára kizárólag a saját [kasztjába tartozó felesége] végezze el, semmiképpen se a nem saját kasztjába tartozó. (87) Aki mégis, téves nézeteket követve, másik [feleségével] végezteti el ezt, bár még él a saját kasztjába tartozó felesége, az olyan, mint a régi időktől ismert *brāhmaṇa-çaṇḍāla*.²⁰⁰

¹⁹² Bhārucci rámutat, hogy ez az előírás a gyermektelenül megözvegyült asszonyokra is alkalmazható. A megengedett foglalkozások közé tartozik pl. a szövés, míg pl. a mosóasszonyok lenézett megélhetés.

¹⁹³ A megszabott idő lejártá után az asszony Bhārucci szerint lenézett foglalkozást is üzhet, más kommentátorok szerint elindulhat megkeresni a férjét, vagy akár újra férjhez mehet. Ez utóbbi véleményyt Medhātithi is említi, ám elutasítja.

¹⁹⁴ Ez annyit jelent, hogy ne éljen vele házasséletet, nem pedig azt, hogy dobja ki a házból. Ez az értelmezés vonatkozik a következő versre is (Bhārucci).

¹⁹⁵ Saját és férje családja (Medhātithi).

¹⁹⁶ *kṛṣṇala*: „guñjā bogyó”, három árpaszemnek (vagy tizennyolc fehér mustármagnak) megfelelő súlymérték (0,122 gramm), réz, ezüst és arany mérésére használták (Manu 8.134).

¹⁹⁷ Nem pedig életkoruk vagy a házasságkötések időrendje (Medhātithi).

¹⁹⁸ Ide tartozik pl. az étel elkészítése és felszolgálása, de pl. a lábmossás nem (komm.).

¹⁹⁹ Pl. a tűzszentély falának bekenését tehéntrágyával (komm.).

²⁰⁰ A *çaṇḍālák* származásáról lásd Manu 10.12.

(88) Egy kiváló, jó megjelenésű, azonos [kasztú] kérőhöz²⁰¹ a szabályok szerint adja hozzá a lányát még akkor is, ha még nem érte el [a kellő életkort].²⁰² (89) Még ha el is érte a pubertáskort [a lány], inkább maradjon haláláig otthon, de [apja] ne adja hozzá soha egy értéktelen férfihoz. (90) Egy lány, miután elérte a pubertáskort, várhat három évig, de ennek leteltével találjon egy azonos [kasztú] férjet. (91) Ha nem adják [férjhez] és ő maga találna férjet, nem követ el semmi bűnt [sem ő], sem az, akit [férjnek] választott. (92) A magának férjet választó lány ne vigye magával se az apjától, se az anyjától, se a bátyjától kapott ékszereket. Ha elvinné őket, tolvajjá lenne.²⁰³ (93) Ha [valaki] egy termékeny lányt vesz el, ne adjon az apának *śulkát*.²⁰⁴ [Az apa] elveszti a [lány fölött gyakorolt] hatalmát, ha útjában áll a [lány] termékeny időszakainak.²⁰⁵ (94) Egy harmincéves férfi elvehet egy neki tetsző, tizenkét éves lányt, vagy egy huszonnégy éves egy nyolcévest, [és] ha veszélyben van a törvényes kötelessége,²⁰⁶ gyorsan megházasodhat.²⁰⁷ (95) A férj az istenek ajándékaként kapja a feleségét, nem pedig saját kívánsága szerint. A hűséges [hitvesnek] örökösen viselje gondját, [ezzel] kedvére téve az isteneknek.²⁰⁸ (96) A nők a gyermekek [világrahozatala] céljából teremtetek, a férfiak az utódok [nemzése] céljából. Ezért rendelkeznek úgy a szent szövegek, hogy a vallási feladatokat [vagyis rítusokat] a feleséggel együtt [kell végrehajtani].

(97) Ha a *śulkát*²⁰⁹ adó férfi meghalna, miután már odaadta a *śulkát* a lányért, a lányt, ha beleegyeznek, adják a sógorához [feleségül]. (98) Még egy *śūdra* se vegyen át *śulkát*, ha férjhez adja a lányát, mivel ha elvenné a *śulkát*, leplezett módon eladná a lányát. (99) Soha tisztességes ember sem régen, sem manapság nem adta másnak [a lányát] miután egyvalakinek már odaígérte. (100) Soha, korábbi születéseimben sem hallottam olyat, hogy egy lányt „*śulkának*” hívott fizetségért burkoltan eladtak volna.

(101) „Halálukig legyenek hűségesek egymáshoz”: röviden összefoglalva ezt kell a férj és feleség legfőbb kötelességének tekinteni.²¹⁰ (102) Egy férfi és egy nő folytonosan

²⁰¹ Bhārucci értelmezésében ha nem akad egy tudásban stb. kiemelkedő vőlegény, akkor az azonos kasztba tartozás is elégséges feltétel.

²⁰² Egyes kommentátorok szerint már egy nyolcéves lányt is férjhez lehet adni, Medhātithi viszont kifejezetten a testi érettséghez köti a házasságot.

²⁰³ Más szövegváltozat szerint: „[ez] lopás lenne”, vagy „[a választott vőlegény] tolvajjá válna”.

²⁰⁴ *śulka*: a lány apjának a vőlegény által adott „vétélár”. Bár Manu elítéli a „feleségvásárlás” gyakorlatát a 98–100. versekben, a 9.97. és a 8.204. vers alapján is úgy tűnik, hogy a gyakorlatban fennállt ez a szokás.

²⁰⁵ Bhārucci szerint ez a vers nem része Manu Törvénykönyvének.

²⁰⁶ Vagyis ha hamarabb befejezte a tanulóéveit, és át kell lépnie a családfenntartói életszakaszba (komm.).

²⁰⁷ Bhārucci szerint ha a szülők beleegyeznek, a versben említett nál fiatalabb lányt is feleségül lehet venni.

²⁰⁸ Még akkor is viselje gondját a feleségének, ha nem kedvelik egymást, mivel csak mint házias ember mutathat be bizonyos áldozati szertartásokat az isteneknek (Bhārucci).

²⁰⁹ Lásd a 93. verset.

²¹⁰ Míg a feleségre nézve ez azt jelenti, hogy nem közeledhet más férfihoz, a férfinak lehet egyszerre több felesége is (Bhārucci).

törekedjenek arra, hogy a [házassági] szertartás megtartása után egymástól elválva ne vétkezzenek egymás ellen.

(103) Ezzel elmondtam a férj és feleség szerelmi élvezettel együtt járó törvényes kötelességeit, és azt is, hogyan kell utódokról gondoskodni rendkívüli helyzet esetén. [Most pedig] ismerjétek meg az örökség felosztásával kapcsolatos törvényt.

(104) Apjuk és anyjuk halála után a fiútestvérek jöjjenek össze és egyenlően osszák szét az apai örökséget, mivel amíg [apjuk és anyjuk] él, [a fiúknak] nincs hatalmuk [e vagyron felett].²¹¹ (105) [Vagy] a legidősebb fiú egyedül, maradék nélkül magához veheti az apai vagyont, a többieket pedig úgy tartsa el, mintha az apjuk volna.²¹² (106) Ahogy elsőszülött fia világra jön, az ember „fiúgyermekessé” válik, és megszabadul az ősökkel szembeni adósságtól.²¹³ Ezért [a legidősebb fiú] érdemes az egész [vagyonra]. (107) Akinek [az ősökkel szembeni] adósságát átadja, és aki révén az öröklét részese lesz, egyedül az a fia a „törvényből született”, a többi szerelmi vágyból születettnek tartják. (108) A legidősebb fivér úgy gondoskodik öccseiről, mint apa a fiairól, [ők pedig] a törvénnyel összhangban úgy viseltessenek legidősebb bátyjukkal szemben, mint fiai [egy apával szemben]. (109) A legidősebb [fiú, illetve fivér] gyarapítja vagy pedig tönkreteszi a családot. A legidősebb a leginkább becsülésre méltó az emberek előtt, a legidősebbel nem bánnak tiszteletlenül a derék emberek. (110) A legidősebb fivér, aki úgy viselkedik, ahogy [az] egy legidősebb fivér[hez illik], olyan, akár egy anya, olyan, akár egy apa, ám ha nem úgy viselkedik, ahogy [az] egy legidősebb fivér[hez illik], úgy kell tisztelni, mint egy [egyszerű] rokont.²¹⁴ (111) Így hát lakhatnak együtt vagy, ha [külön-külön] akarnak vallási érdemeket [szerezni], külön. [Ha] külön [válnak,] a *dharmá*[juk] gyarapodik, ezért a vallási szertartások külön-külön végzése összhangban van a *dharmával* [vagy: vallási érdemeket hoz].²¹⁵

(112) A legidősebb fivéré legyen egy ráadás-rész [, ami] huszad[a az egész örökölt vagyonnak], valamint az összes ingóság közül a legértékesebb. A középsőé legyen ennek a fele, a legkisebbé pedig a negyede.²¹⁶ (113) A legidősebb és a legfiatalabb a fent mondot-

²¹¹ Ha a szülők beleegyeznek, a fiúk még anyjuk és apjuk életében feloszthatják a vagyont (Bhārucci).

²¹² Ez egy választható öröklési mód, ha a körülmények indokolják (Bhārucci).

²¹³ Egy „kétszer született” férfinak születésénél fogva három adósságot kell törlesztenie: áldozatokat kell bemutatnia az isteneknek, fiú utódot kell nemzenie, hogy fennmaradjon az ősöknek juttatott áldozati adományok folytonossága, és tanulmányoznia kell a Védákat: ezzel a bölcsékkel szembeni adósságát törleszti.

²¹⁴ Mint egy apai vagy anyai nagybácsit (Medhātithi).

²¹⁵ Ha a legidősebb fivér már jogosult áldozatokat bemutatni, míg öccsei még nem (mert például még nem házasok), ebben az esetben érdemes megfontolni az együttélést. Ha azonban a legidősebb fivér méltatlanná válik, vagy eltávozik, nem szabad tovább fenntartani az együttélést, valamint akkor sem, ha a fiatalabb fivérek is jogosultakká válnak az áldozatbemutatásra (Bhārucci).

²¹⁶ Miután elvették saját „bónusz”-részüket, a maradékot egyenlően osszák fel (komm.). Bhārucci szerint ezt a fajta felosztást akkor lehet alkalmazni, ha három, egyforma tulajdonságokkal rendelkező fivér osztozik az örökségen. Medhātithi megjegyzi (de nem ért vele egyet), hogy egyesek szerint a „bónuszos” felosztást csak a régmúlt időkben alkalmazták.

tak alapján vegyék magukhoz [a ráadás-részüket]. [A többi fivér], aki a legidősebben és a legfiatalabban kívül [még a családban van], a középső[nek járó] vagyont kapja.²¹⁷ (114) A legelőször született [fiú] vegye el az összes vagyontárgyak közül a legértékesebbet, ezenkívül egyvalamit, ami különlegesen kitűnő,²¹⁸ és [minden] tíz²¹⁹ közül kapja meg a legjobbat. (115) Ám a saját feladataikban²²⁰ jól boldoguló [fivérek] esetében nem [kerül kiosztásra] a tíz [jószágból vagy ingóságból a legjobbat jelentő] ráadás-rész, csak valami csekélységet kell adni a legidősebbnek [, ami] növeli megbecsülését.

(116) Ha a ráadás-rész kiosztásra került, [a fennmaradó vagyont] ossza egyenlő részekre. Ha a ráadás-rész nem került kiosztásra, a [fivérek a] következő módon kapják meg részüket: (117) a legidősebb fiú vegyen el eggyel több részt [azaz összesen kettőt], a születésben utána következő egy féllal többet [összesen másfelet], a legfiatalabbak egy-egy részt. Ez a megszabott törvényes eljárás.²²¹ (118) A fivérek külön-külön juttassanak hajadon [lánytestvéreiknek] a saját részükből, ki-ki egynegyedét a saját részének.²²² Ha nem akarnak adni, bűnösök lesznek. (119) A nem osztható számú [maradék] juhot, kecskét és egypatájú állatot [pl. ló, szamár] sohase osszák fel,²²³ hanem a nem osztható számú [maradék] juhot és kecskét egyedül a legidősebb fivér kapja.

(120) Ha az öcs [elhunyt] bátyja feleségében utódot nemz, ebben az esetben egyenlő legyen az örökség felosztása:²²⁴ ez a megállapított törvényes eljárás. (121) A törvény szerint a „másodlagos” nem lehet [egyenlő, vagyis nem kaphat ugyanakkora részt az örök-

²¹⁷ Bhārucci értelmezésében, ha a középső fivérek nem különösebben kiválóak, akkor az előző versben említett egynegyvened részt kell köztük szétosztani, akármilyen sokan is vannak. Ha viszont ők is jó tulajdonságokkal bírnak, mindegyikük külön-külön jogosult az egynegyvened rész ráadásra.

²¹⁸ Pl. egy ruha vagy ékszer (Medhātithi).

²¹⁹ Minden tíz ingóság közül a legjobbat (Bhārucci), más kommentátorok szerint minden tíz jószágból (marha, ló) a legjobbat. Minden kommentátor egyetért abban, hogy a legidősebb fivér csak akkor veheti el az ebben a versben leírt bónuszt, ha kivételesen kitűnő tulajdonságokkal rendelkezik, és az öccsei mind hitványabbak nála.

²²⁰ Többek között Bhārucci szerint is ez elsősorban a Védákban való jártasságot és egyéb tudást jelenti.

²²¹ Több kommentátor is megjegyzi, hogy ezt a felosztást akkor kell alkalmazni, ha az idősebb fivérek kiválóbbak is a fiatalabbaknál.

²²² A kommentátorok szerint mindegyik fivér a saját *varṇájába* tartozó lánytestvéreinek adjon ajándékot (vagyis a *brāhmaṇa* anyától született fiú a *brāhmaṇa* anyától született lánynak). Bhārucci szerint a gyakorlatban csak annyit kell adni egy lánytestvérenek, ami elegendő a kiházásához, vagyis nem feltétlenül egynegyed részt. Medhātithi is idézi ezt a véleményt, de nem ért vele egyet.

²²³ Vagyis ne adják el azért, hogy aztán az érte kapott pénz szétosszák, illetve ne úgy kapja meg az egyik fivér, hogy a többit valami mással kárpótolják (komm.).

²²⁴ Vagyis az így született fiú nem élvezi azokat a kiváltságokat, amiket apja mint legidősebb fivér élvezett volna (komm.), hanem a nemzőapjával (vagyis nagybátyjával) egyenlő részt kap az apai (illetve az így született fiú szempontjából nagyapai) örökségből.

ségből,] mint az „elsődleges”. Az utódnemzésben az apa az „elsődleges”, ezért az előírásnak megfelelően részeltessék [az örökségből].²²⁵

(122) „A legfiatalabb fiú a legelőször elvett feleségtől, illetve a legidősebb az utoljára elvettől született: hogyan lehet ebben az esetben felosztani [az örökséget]?” Ha ilyen gond merülne fel, (123) [előbb] a legkorábban elvett feleségtől született fiú vegyen magához egy [a legkiválóbb] bikát, mint ráadás-részt, majd a többi, kevésbé kiváló bikát kapják meg a rangsorban az anyáik alapján utána következők.²²⁶ (124) De a legidősebb fiú, aki az először elvett feleségtől született, vegyen magához tizenöt tehenet és egy bikát, majd pedig a többiek vegyék el a részüket az anyáik [szenioritása] alapján: ez a szabály.²²⁷ (125) Az azonos [varnájú] feleségektől született fiúk között, [ha más] különbség nincs [köztük], nem az anyák [rangidőssége] alapján dől el a szenioritás, hanem a szenioritást a születés alapján számítják. (126) A *subrahmanyā* [mantrák] közül az [Indra istent] invitaló [mantrát] az elsőszülött fiú [mondja el] a hagyomány szerint, és az egy méhben [kihordott] két ikerfiú között a hagyomány szerint a születés alapján [dől el] a szenioritás.²²⁸

(127) Ha valakinek nem született fiúgyermek, *putrikāvā* teheti a lányát a következő formulával: „A fiú utód, aki tőle születik, adjon majd nekem áldozati ajándékot [mint ősenek, a *śrāddha* alkalmával].” (128) Ezzel az eljárással régen maga Dakṣa,²²⁹ a teremtmények ura, jelölte ki *putrikā*knak [a lányait] annak érdekében, hogy gyarapítsa saját nemzetségét. (129) Tíz [lányát] Dharmának adta, tizenhármát Kaśyapának, Soma királynak [pedig] örömteli szívvel huszonhetet, [ezzel] megtisztelve [őket]. (130) A fiú olyan [az apának], mint saját maga, a lány²³⁰ [pedig] egyenlő a fiúval. Ha a lány magának [a fiú

²²⁵ Ennek a nem éppen kristálytisza versnek számos értelmezése született. Bhārucci több verziót is említ: 1. a „másodlagos” az előző versben említett nemzőapa, vagyis az öcs, az „elsődleges” pedig az elhunyt báty, 2. a „másodlagos” az öcs által nemzett fiú utód, az „elsődleges” pedig a báty természetes fia, 3. a „másodlagos” az öcs által nemzett utód, az „elsődleges” pedig az elhunyt báty. Medhātithi így értelmezi a verset: A törvény szerint nem helyes [azt állítani], hogy a „másodlagos”, vagyis az öcs által bátyja feleségében nemzett fiú, egyenlő [vagyis azonos részt kap az örökségből] az „elsődleges-sel”, vagyis a báty természetes fiával. Az utódnemzésben a nemzőapa személye szabja meg, melyik utód az „elsődleges”, ezért az öcs által nemzett utód nem lehet „elsődleges”, és így az előző versben megállapított szabálynak megfelelően kapjon részt. Egy másik kommentátor interpretációja: A „másodlagos” fiú utód nem foglalhatja el a törvény szerint az „elsődleges” fiú utód helyét, és így nem kaphat ráadás-részt. A család továbbvitele szempontjából a törvényes apja, vagyis az elhunyt báty, volt az „elsődleges”, ezért az öccsétől született fiának is kell részt juttatni az előírásnak megfelelően.

²²⁶ A fiak közti szenioritást tehát az dönti el, melyiknek az anyját vette el korábban az apjuk.

²²⁷ Mivel a 123–124. versek ellentmondanak az utánuk következőknek, a kommentátorok megpróbálták valahogyan értelmezni ezt az ellentmondást. Bhārucci szerint Manu saját álláspontját a 125–126. versek tartalmazzák. Medhātithi úgy véli, a 123–124. verseknek nincs törvényi ereje. Más kommentátorok szerint a 123–124. versekben megállapított szenioritás csak az örökösödésre alkalmazandó, vagy a két ellentétes álláspont valójában két választható lehetőség.

²²⁸ Más szövegváltozat szerint: „az ikrek között is [, akiket apjuk egy időben nemzett] az anyaméhekben...”

²²⁹ Dakṣa és lányai történetéről lásd pl. Mahābhārata 12.329.

²³⁰ Vagyis a *putrikā* (komm.).

utódnak] a helyében áll, hogyan vehetné magához más a vagyont? (131) Ám ami külön vagyona az anyának volt, az kizárólag hajadon lánya örökrésze. Egy fiú utód nélkül [meghalt] ember teljes vagyonát pedig kizárólag lányának²³¹ a fia örökölheti. (132) Ha a [*putrikā*]-lány fia valóban magához veszi a fiú utód nélkül [meghalt anyai nagyapja] teljes örökbe hagyott vagyonát,²³² éppen ez [a fiú] adjon két rizslabdacsot [az ősök tiszteletére rendezett szertartáson]: [egyét saját elhunyt] apjának és [egyét elhunyt] anyai nagyapjának. (133) A fiúgyermek fia és a [*putrikā*]-lány fia között nincs különbség a gyakorlatban a törvény szerint,²³³ mivel az egyikük anyja és a másikuk apja az ő [vagyis a közös nagyapa] testéből származott. (134) De ha valakinek fia születik azután, hogy [a lányát] *putrikā*-vá tette, az örökséget egyenlően osszák fel [a *putrikā* fia és a saját fia között], mivel a nőnek nincs szenioritása. (135) Viszont ha valamilyen okból a *putrikā* fiú utód nélkül halna meg, a vagyont minden [egyéb] megfontolást félretéve annak a *putrikā*-nak a férje örökölje.²³⁴ (136) Akár [*putrikā*-vá] tette [az apja], akár nem tette, ha [a lánya] egy azonos[kasztú férj]től [fiút] szül, annak [a fiúnak] a révén az anyai nagyapa fiúunokával rendelkező lesz. [Ez a fiúunoka] adjon rizslabdacsot [elhunyt anyai nagyapjának az ősök tiszteletére rendezett szertartáson és] örökölje a vagyont.²³⁵

(137) Fia révén [a férfi menyei] világokat nyer el, fiúunokája révén az öröklétben részesül,²³⁶ fia fiúunokája révén pedig eléri a Nap országát. (138) Mivel a fiú megvédi [*trāyate*] apját a *Put* nevű pokoltól, ezért az Önmagától Létező maga nevezte el [a fiúgyermeket] *putr*-nak. (139) A fiúgyermek nemzette, illetve a lánygyermektől született fiúunoka között a gyakorlati életben nincs különbség, hiszen a lánygyermektől született fiúunoka is megmenti őt [vagyis a nagyapját] a túlvilágon, akárcsak a fiúgyermek nemzette fiúunoka.

(140) A *putrikā* fia legelőször az anyjának áldozzon egy rizslabdacsot [az elhunyt ősök tiszteletére rendezett szertartáson], a másodikat pedig anyja apjának,²³⁷ a harmadikat pedig [saját] apja apjának.

(141) Akinek pedig van egy minden erénnyel megáldott *dattrima*²³⁸ fia, annak [örökül hagyott] vagyonát ez [a fiú] kapja, még akkor is, ha [az apja] egy másik *gotr*-ból²³⁹ vette magához. (142) A *dattrima* fiú sohase vegye magához nemzőapja örökbe hagyott vagyonát és ne vigye tovább annak *gotr*-ját [vagyis ne vegye fel nemzőapja *gotr*-jának a ne-

²³¹ Vagyis *putrikā*-vá tett lányának (komm.).

²³² Más szövegváltozat szerint: „A [*putrikā*]-lány fia [szintén] magához veheti a [saját] apjának, akinek nincs [más] fiú utóda, a teljes vagyonát...”

²³³ Vagy: „sem a mindennapi ügyeket, sem a vallási feladatokat tekintve”.

²³⁴ Az egyik kommentátor szerint ez a törvény azt a célt is szolgálja, hogy az apa ne örökölhessen meghalt lánya vagyonát azzal az ürüggyel, hogy olyan volt, mintha a fia lett volna.

²³⁵ Bhārucci szerint egy nem-*putrikā* fia választhat, hogy akar-e halotti áldozatot bemutatni anyai nagyapjának, ami előfeltétele annak, hogy örökölje nagyapja vagyonát.

²³⁶ Vagyis igen hosszú ideig tartózkodhat ezekben a menyei világokban (Medhātithi).

²³⁷ Más szövegváltozat szerint: „saját apjának”.

²³⁸ Egyfajta örökbefogadott fiú, definícióját lásd a 168. versben.

²³⁹ A hét ősbölcs egyikére visszavezetett nemzetség. (Az asztronómiában ez a hét ősbölcs alkotja az általunk Göncölként ismert csillagképet.)

vét]. A rizslabdacs [felajánlása az ősöknek rendezett szertartáson] a *gotrá*hoz és az örökölt vagyonhoz igazodik. Aki örökbe adja a fiát, annak a számára elvész [az ősöknek rendezett szertartáson] felajánlott étel.

(143) Egy olyan nő fia, akit nem jelöltek ki [arra, hogy sógora nemzzen neki fiút, mivel férje meghalt anélkül, hogy fiúgyermekük született volna], és egy olyan nőtől született fiú, akit a nő sógora nemzett akkor, amikor a nőnek már volt fiúgyermek: ezek egyike sem jogosult örökrészre, [mivel] az egyik [olyan, mint] egy szerető által nemzett [fattyú], a másik szerelmi vágyból született. (144) Még ha [egy, a sógora által nemzett fiú utód világra hozására] kijelölt nőtől született is egy férfi, ha nem az előírásoknak megfelelően [történt az utódnemzés],²⁴⁰ nem jogosult az apai örökségre, mivel egy bűnös nemzette. (145) A [sógora által nemzett fiú utód világra hozására] kijelölt nőtől született fiú éppúgy elveheti abból [az örökségből a maga részét], mint egy *aurasa* fiú utód.²⁴¹ A mag pedig a föld tulajdonosát illeti a törvény szerint, a termés szintén. (146) Aki gondoskodik elhunyt fivére vagyonáról és asszonyáról, az nemzzen fivérének fiú utódot, majd pedig kizárólag neki adja [elhunyt fivére] vagyonát.²⁴² (147) Ha a [sógora által nemzett fiú utód világra hozására] nem kijelölt nőnek egy másik férfitől vagy akár a sógorától lenne fia, azt szerelmi vágyból születettnek, örökségre nem jogosultnak, hiába nemzettnek mondják.

(148) A fent elmondottakat úgy kell tekinteni, mint az [örökség] felosztásának törvényes szabályozását az egy anyaméhből²⁴³ született [fiúk] esetében. [A következőkben] ismerjétek meg [az öröklésre vonatkozó szabályokat] több, különböző [kasztú] asszonytól született, de egy apától [nemzett fiúk] esetében. (149) Ha egy *brāhmaṇ*ának egymás után [mind a négy *varṇ*ából] van egy-egy felesége, a tőlük született fiak között hagyományosan a következő szabály szerint történik [az örökség] felosztása: (150) A földművest, a tenyészbikát, a járművet, az ékszereket²⁴⁴ és a házat kapja meg a pap[i *varṇ*ához tartozó feleségtől született fiú] mint ráadás-részt, valamint [még] egy kiváló részt is.²⁴⁵ (151) [Ezután] három részt vegyen el a pap[i *varṇ*ához tartozó feleségtől született fiú] az örökségből, a *kṣatriya* feleségtől született fiú két részt, a *vaiśya* feleségtől született fiú csak másfél részt, a *śūdra* feleségtől született fiú [pedig egy] részt vegyen el.²⁴⁶ (152) Vagy pedig egy törvényt ismerő ember ossza az egész örökséget tíz felé, és juttasson igazságos hányadokat [az örökösöknek] a következő szabály szerint: (153) négy részt vegyen el a pap[i *varṇ*ához tartozó feleségtől született fiú], három részt a *kṣatriya* feleségtől született fiú, a *vaiśya* feleségtől született fiú két részt vegyen el, [és egy] részt vegyen el a *śūdra*

²⁴⁰ Vö. 60. vers.

²⁴¹ A feleség törvényes férje által nemzett fiúgyermek, definícióját lásd a 166. versben. Bhārucci és Medhātithi szerint is ez a vers kivételt fogalmaz meg a 120. versben írottak alól, amely kivételt abban az esetben érvényes, ha egy *kṣetraja* fiú kiváló tulajdonságokkal rendelkezik.

²⁴² Medhātithi értelmezésében ez a vers arra az esetre vonatkozik, ha a fivérek korábban már megosztották az atyai örökségen, és különváltak éltek.

²⁴³ Egy kasztba tartozó anyák méhéből (Medhātithi).

²⁴⁴ Pl. az apa által viselt gyűrűt (komm.).

²⁴⁵ Vagy: „valamint [még] egy részt is, mivel ő a legfőbb fiú utód” (komm.).

²⁴⁶ Más szövegváltozat szerint: „a *śūdra* feleségtől született fiú pedig csak fél [részt vegyen el]”.

feleségtől született fiú. (154) Legyen bár [a felső három *varṇá*hoz tartozó feleségtől született] fia, vagy akár ne legyen [ilyen] fia, ne adjon egy tizednél többet [az örökségből] a *śūdra* feleségtől született fiának.²⁴⁷ (155) Egy *brāhmaṇa*, egy *kṣatriya*, vagy egy *vaiśya* [férj] fia, aki *śūdra* feleségtől született, nem részesül az örökségben [annak felosztásakor]. Csupán amit az apja ad neki, kizárólag az legyen az ő vagyona.²⁴⁸ (156) A „kétszer született” [apának] valamennyi fia, akik azonos *varṇá*ba tartozó asszonyoktól születtek, miután a legidősebbnek [közülük] odaadták a ráadás-részt, a többiek egyenlően osztozzanak. (157) Egy *śūdra* számára azonban kizárólag ugyanebbe a *varṇá*ba tartozó feleség van előírva, nem más. Az ettől az asszonytól született [fiak] egyenlően részesülnek [az örökségből], még ha száz fia is volna.

(158) Manu, az Önmagától Létező, azt tanítja, hogy az embereknek tizenkét [féle] fia lehet, akik közül hat rokon és örökös, hat nem örökös, [csak] rokon. (159) *Aurasa*, *kṣetrajā*, *datta*, *kṛtrima*, *gūḍhoṭpanna*, *apavidḍha*: [ez a] hat[féle fiú utód] örökös is és rokon is.²⁴⁹ (160) *Kānīna*, *sahoḍha*, *kṛīta*, *paunarbhava*, *svayamḍatta*, *śaudra*: [ez a] hat[féle fiú utód] nem örökös, [csak] rokon. (161) Amilyen következménnyel jár hibás csónakokkal átkelni a vízen, olyan következménnyel jár nem megfelelő fiakkal átkelni a sötétségen. (162) Ha egy vagyonnak két örököse volna: egy *aurasa* és egy *kṣetrajā* fiú, egyikük is, másikuk is csak azt a vagyont örökölje, amelyik a saját apjává volt.²⁵⁰ (163) Kizárólag az *aurasa* fiú rendelkezik egyedül az atyai vagyonnal, ám adjon a többi [fiúnak] is valamit, ami biztosítja a megélhetésüket, hogy [így] gondoskodjon [róluk]. (164) Ám ha az *aurasa* fiú felosztja az atyai örökséget, az apai vagyonból egyhatod részt adjon a *kṣetrajā* fiúnak, vagy akár egyötödöt. (165) Az *aurasa* és a *kṣetrajā* fiú osztoznak az apa örökbehagyott vagyonán, a többi tíz [féle fiú] pedig a *gotra* tagja lesz, és megkapja a vagyon egy részét, [a következő] rangsor szerint.²⁵¹

(166) Azt a fiút, akit a férfi „saját földjén”, [vagyis] törvényesen elvett [feleségében] saját maga nemz, ismerje el *aurasa* fiának, [és] elsőnek a rangsorban.²⁵² (167) Az elhunyt, nemzőképtelen vagy beteg [férjnek] a rá vonatkozó szabály szerint kijelölt feleségében

²⁴⁷ Az örökség fennmaradó részén az elhunyt *sapiṇḍa* (lásd az 59. verset) rokonai osztoznak (Bhārucci).

²⁴⁸ Bhārucci szerint ez egy alternatív szabály az előző versben megfogalmazottak mellett, vagy pedig az olyan *śūdra* nőkre vonatkozik, akik nem kötöttek törvényes házasságot. Medhātithi és más kommentátorok értelmezése szerint a vers arra utal, hogy egy *śūdra* nő fia nem kaphat *többet* az örökségből, mint a fent meghatározott egy tized.

²⁴⁹ Az egyes kategóriák definícióját lásd a 166–179. versekben.

²⁵⁰ Bhārucci szerint ez a szabály arra a helyzetre érvényes, ha egy *aurasa* fiú (lásd a 166. verset) mellé egy *kṣetrajā* fiú (lásd a 167. verset) is születik (ez jelenthet egy nem kijelölt nőtől született fiút is), illetve valakinek akkor születik *aurasa* fia, amikor már volt egy *kṣetrajā* fia.

²⁵¹ Bhārucci szerint a rangsorban a relatíve legmagasabban álló alatt elhelyezkedők csak a megélhetésükhöz szükséges juttatást kapnak.

²⁵² Bhārucci és mások szerint is az *aurasa* anyjának a férjével egy *varṇá*ba kell tartoznia. Mások úgy vélik, hogy egy *brāhmaṇa* férjnek *kṣatriya* vagy *vaiśya* feleségétől született fia is lehet *aurasa*. Medhātithi szerint a „saját földjén” kifejezés arra utal, hogy a saját feleségében, de nem feltétlenül az ugyanolyan kasztú feleségében nemzett fiúgyerek tekintendő *aurasának*.

nemzett fiát a hagyomány *ksetrajának* [„a földbirtokon, vagyis a törvényes feleségtől született”] tartja. (168) Azt a fiút, akit anyja és apja²⁵³ rendkívüli helyzetben, vízáldozat kíséretében [örökbe] ad, aki hasonló²⁵⁴ [örökbefogadó apjához] és [örökbefogadó szülei iránt] szeretettel viseltetik, *dattrima* [„adott”] fiúnak kell tartani. (169) Ha pedig valaki egy [tulajdonságaiban/kasztjában hozzá] hasonló, erény és bűn közti különbséget felismerő, fiúi erényekkel ellátott [gyereket] fiává fogad, azt *kṛtrima* [„csinált”] fiúnak kell elismerni.²⁵⁵ (170) Aki viszont a házban születik meg, és nem lehet tudni, kié [vagyis hogy ki a természetes apja], az a házban titokban világra jött [= *gūḍhotpanna*] [fiú] azé legyen, akinek a feleségétől született.²⁵⁶ (171) Akit valaki fiaként befogad, miután anyja és apja [együtt], vagy két [szülője közül az] egyik elhagyta,²⁵⁷ az [ilyen fiúgyermeket] *apa-viddhanak* [„eltaszítottnak”] nevezik. (172) Akit egy hajadon lány apja házában titokban hoz a világra,²⁵⁸ azt *kānīna* [„hajadon gyermeke”] néven hívják, [aki] a [lány későbbi] férje számára [a feleségétől még mint] hajadon lánytól született. (173) Ha egy nő terhesen megy férjhez, akár ismert [az állapot], akár nem ismert, a magzat a férjé lesz, és *sahodhanak* [„a menyasszonnyal együtt kapott”] nevezik.²⁵⁹ (174) Ha valaki közvetlenül az apától és az anyától vesz meg [egy gyereket] azért, hogy utóda legyen, ez [a gyermek] az ő *kṛitaka* [„vásárolt”] fia lesz, akár hasonló [örökbefogadó apjához], akár nem hasonló. (175) Ha egy nő, akit elhagyott a férje, vagy megözvegyült, saját akaratából újra megházasodik és gyermeket szül, az [ilyen fiúgyermeket] *paunarbhavanak* [„egy újra férjhez ment nő gyerekének”] nevezik. (176) Ha egy nő még szűz, vagy visszatér [férjéhez] miután [korábban] elment, újra köteles [elvégezni a házassági] szertartást a férjével, aki ismét elveszi őt.²⁶⁰ (177) Akinek nincsen sem anyja, sem apja, vagy akit [a szülei] ok nélkül magára hagyták, valakinek a gondjaiba helyezheti magát. Az [ilyen fiúnak] a hagyomány szerint *svayamḍatta* [„önmagát örökbe adott”] a neve. (178) Ha pedig egy *brāhmaṇa*²⁶¹ egy *sūdra* nőnek szerelmi vágyból fiút nemz, az [ilyen fiú] él, de [ugyanakkor mégis] hul-

²⁵³ Más szövegváltozat szerint „anya vagy apja”, de Bhārucci és Medhātithi is elveti ezt a variánst, mivel az örökbeadás jogát a két szülő csak együtt gyakorolhatja.

²⁵⁴ Vagyis örökbefogadó apjával egy kasztba tartozik (Bhārucci), vagy hasonló erényekkel rendelkezik (Medhātithi).

²⁵⁵ Bhārucci szerint az ilyen fiú valódi szülei már nem élnek az örökbefogadáskor.

²⁵⁶ A férj akkor fogadja fiává az ilyen gyermeket, ha nem kell attól tartani, hogy a gyerek apja alacsonyabb kasztú, mint a felesége (Medhātithi).

²⁵⁷ Mert a sokgyermekes szülők a nehéz körülmények miatt nem tudják felnevelni, vagy mert a fiú valami bűnt követett el (Medhātithi). Bhārucci szerint arról az esetről van szó, amikor az egyik szülő halála után a másik lemond a gyerekről, és hozzáteszi, hogy ennek a gyereknek is az örökbefogadó apával azonos *varṇába* kell tartoznia.

²⁵⁸ Egyesek szerint az apának a lánnyal egy *varṇába* kell tartoznia, mások szerint a „titokban” szó arra utal, hogy az apa ismeretlen, és ezért a fiú az anyja kasztjába tartozik (Bhārucci).

²⁵⁹ Az ilyen fiúgyermek kasztja megegyezik az anyjával (Bhārucci).

²⁶⁰ Az új házasságot a nő, ha még szűz, megkötheti egy új férjjel, vagy a régi férjével, akit korábban elhagyott és akihez visszatért, szintén szűzen, bár egyes kommentátorok szerint ez nem előfeltétel.

²⁶¹ Vagy egy *kṣatriya* vagy *vaiśya* (Bhārucci).

la (*pārayann eva śavas*),²⁶² és ezért a hagyomány szerint *pāraśava* a neve. (179) Ha egy *śūdrának* egy szolgálónőtől vagy egy szolgáló szolgálónőjétől fia lesz,²⁶³ az [ilyen fiú], ha engedélyt kap rá, elvehet egy részt [az örökségből]: így rendelkezik a törvény.

(180) Ezt a fent említett tizenegyféle fiút a *kṣetrajával* kezdve fiúgyermeket helyettesítő [utódoknak] mondják a bölcsek, mert [segítségükkel] a teendők²⁶⁴ [végzése] nem szakad meg [az apa halála után sem]. (181) Ezek az [*aurasával*] kapcsolatban említett fiúgyermekek másnak a magvából fogantak. Akinek a magvából fogantak, annak a [fiai ők valójában], nem pedig a másiknak [vagyis nem a nevelőapjuknak]. (182) Ha ugyanazon apától fogant fivérek közül az egyiknek fia születne, e fiú révén mindegyiküket fiúgyermekkel bírónak mondja Manu.²⁶⁵ (183) Ha ugyanannak [a férjnek] valamennyi felesége közül az egyiknek fia születik, e fiú révén mindegyiküket fiúgyermekesnek mondja Manu.²⁶⁶ (184) Ha hiányoznak a rangsorban feljebb lévő [fiúgyermek], a rangsorban alattuk álló jogosult az örökségre. Ha viszont több egyforma [státusú fiú utód] van, mindegyikük részesül az örökségből. (185) Nem a fivérek, nem az apák: a fiak apjuk vagyonának örökösei. Apja és fivérei annak a vagyonát örököljék, aki fiú utód nélkül [halt meg].²⁶⁷

(186) [Az ősök tiszteletére rendezett szertartáson] három [ősnek] kell vízzel áldozni, háromnak adnak rizslabdacsot,²⁶⁸ a negyedik [a leszármazási sorban] az, aki mindezeket adja, az ötödik pedig nem érintett. (187) Mindig azé legyen az [örökbehagyott] vagyon, aki [elhunyt] *sapiṇḍa* rokonához²⁶⁹ a legközelebb van [a rokonsági fokot tekintve]. Ezután [ha nincs az elhunyt *sapiṇḍa* férfitörökona], [távolabbi] családtagja legyen [az örökös], [ha pedig ilyen sincs], a tanítómestere vagy a tanítványa. (188) Ám ha mindezek egyike sem lelhető fel,²⁷⁰ olyan *brāhmaṇák* osztozzanak az örökbehagyott vagyonon, akik jártasak a három Védában, tiszták, [és] önmegtartóztatók: így nem szenved csorbát a törvény.

(189) A királynak sohasem szabad magához vennie egy *brāhmaṇa* vagyonát: ez a szabály. A többi *varṇába* tartozó [elhunyt] azonban, ha egyetlen [örökös] sincs, a király magához veheti [a vagyonát]. (190) Egy utód nélkül elhunyt [férfi] számára [özvegye a férj] saját *gotrájába* tartozó férfitől fogjon fiat, [és] az örökbehagyott vagyon összesség-

²⁶² Mivel nem végezhet el bizonyos vallási szertartásokat, és így apja sem élvezheti ezeknek a szertartásoknak az előnyeit (komm.).

²⁶³ Más szövegváltozat szerint (Bhārucci): „akinek egy *śūdra* fia születne egy szolgálónőtől vagy egy szolgáló szolgálónőjétől...”

²⁶⁴ Vagyis a *śrāddha*-szertartás, vagy Medhātithi szerint az utódnemzés kötelessége.

²⁶⁵ Vagyis ha az egyik fivérnek fia születik, a többieknek nem kell „fiúgyermek-helyetteseskről” gondoskodniuk saját maguk számára, amennyiben nem lenne saját fiú utódjuk (komm.).

²⁶⁶ Vagyis ebben az esetben az a feleség, aki nem szült fiúgyermeket, nem jelölhető ki arra, hogy férje rokonától fogjon fiat, illetve örökbe sem fogadhat fiúgyermeket (komm.).

²⁶⁷ Fivérei akkor örökölhetik a fiúgyermek nélkül meghalt férfi vagyonát, ha apjuk már nem él (komm.).

²⁶⁸ Vagyis az apának, apai nagyapának és apai dédapának (komm.).

²⁶⁹ Lásd az 59. verset.

²⁷⁰ Vagyis ha egyetlen szóba jöhető, akár férfi, akár nő örökös sem lelhető fel, beleértve azokat is, akikkel együtt végezte a tanulmányait (komm.).

gét adja át neki.²⁷¹ (191) Ha kettő, két [apától] született [fiú utód] nem tudna megegyezni anyjuk vagyonának [felosztásán], egyik is, másik is vegye el a saját apai örökségét, és ne az egyik [a másikét].²⁷² (192) Ha pedig anyjuk meghalt, az összes egy méhből született fivér és nővér²⁷³ egyenlően részesedjen az anyai vagyonból. (193) Akik ezeknek [a nővéreknek] a lányai, nekik is kell valamit juttatni, ahogy az jónak látszik, anyai nagyanyjuk vagyonából, szeretetből.²⁷⁴

(194) Az asszony vagyona hatféle a hagyomány szerint: a [házassági szertartás] tüze előtt [adott ajándék], az [apai házból a férj otthonába történő] átvonuláskor [a menyasszonynak adott ajándék], szeretetteljes gesztusként [a férje által] adott [ajándék], [valamint] amit fivérétől, anyjától, apjától kapott. (195) Ezen kívül amit [a házasság] után adtak neki, valamint amit szerető férje [adott], az a vagyon, ha meghal, legyen a gyermekeié még akkor is, ha él a férje. (196) Bármilyen vagyont [is kapott ajándékba] a *brāhma*, *daiva*, *ārṣa*, *gāndharva*, illetve *prājāpatya* típusú házasságban,²⁷⁵ ha gyermektelenül hal meg a nő, [ez a vagyon] egyedül a férjét illeti. (197) Viszont az *āsura* és a többi házasságban²⁷⁶ a feleségnek adott vagyon, ha gyermektelenül hal meg, anyját és apját illeti. (198) A nő azon vagyonát, amit valamiért az apja adott neki, [férjének a] *brāhmaṇa* [*varṇájú* feleségétől született] lánya örökölje, vagy legyen annak [a lánynak] a gyerekéé. (199) A nők ne halmozzanak fel [maguknak] több ember közös családi [vagyonából], sem pedig a saját értékeikből, férjük engedélye nélkül. (200) A feleségek által a férj élete során viselt ékszereken ne osztozzanak az örökösök. Ha osztoznak, bűnösök lesznek.

(201) Nem kap részt [az örökségből] a nemzőképtelen férfi, a bukott, a születésétől fogva vak vagy siket, az örült, a félkegyelmű, a néma, és mindenki, akinek hiányzik egy érzékszerve vagy testrésze.²⁷⁷ (202) De egy bölcs embernek tanácsos erejéhez mérten [élete] végéig adnia mindezeknek egy falat ételt és ruhát, mert ha nem adna, bűnössé válna. (203) Ha pedig egy nemzőképtelen és a többi [fent említett fogyatékos férfi] valaho-

²⁷¹ A kommentátorok szerint ez a vers arra mutat rá, hogy nemcsak a *sapinda* férfirokontól fogant utód örökölhét, hanem az ugyanabba a *gotrába* tartozó férfi által nemzett is.

²⁷² Bhāruci szerint ez a szabály az újra megházasodott asszonyok két különböző házasságból született gyerekeire vonatkozik.

²⁷³ Egyesek szerint csak a hajadon nővérek, mások szerint a férjnél lévők is (Bhāruci).

²⁷⁴ Vagyis nem kötelező jelleggel (Bhāruci).

²⁷⁵ A különféle házasságtípusokról lásd Manu 3.27 skk. *Brāhma* házasság: a lányt apja szép ruhákkal és ékszerekkel ellátva egy Védában jártas, erényes életvitelű férfihoz adja, akit az apa maga kért fel a házasságra. *Daiva* házasság: az apa ajándékokkal ellátott lányát egy áldozati szertartás során az áldozópaphoz adja feleségül. *Ārṣa* házasság: az apa a vőlegénytől egy tehenet és egy bikát, vagy két tehenet és két bikát kap. *Gāndharva* házasság: egy hajadon és szerelme szabad akaratukból történő egyesülése. *Prājāpatya* házasság: a lány apja ezeket a szavakat intézi a párhoz: „Tegyetek eleget közösen a kötelességeiteknek!”.

²⁷⁶ *Āsura* házasság: a vőlegény saját akaratából annyi vagyont ad a menyasszonynak és rokonainak, amennyire képességeiből telik. *Rākṣasa* házasság: a hajadont erőszakkal, akarata ellenére ragadja el egy férfi, miután betört családjá otthonába és megölte vagy megsebezte a rokonait. *Piśāca* házasság: egy férfi magáévá tesz egy lányt, aki alszik, részeg vagy nem beszámítható.

²⁷⁷ Vagyis pl. sánták, nyomorékok (komm.).

gyan feleséget kívánna,²⁷⁸ ha közülük valamelyiknek gyermeke születik, [ez] az utóduk jogosult az örökségre. (204) Apja halála után ami vagyont szerez a legidősebb fiú, abból részt kapnak az öccsei, ha a tudás megszerzésével foglalkoznak.²⁷⁹ (205) Viszont ha egyikük sem tanult ember, és [saját] erejükből szerzett vagyonuk lenne,²⁸⁰ [mivel az] nem apai örökség, egyenlően osztozzanak rajta: ez az előírás. (206) A tudással szerzett vagyon²⁸¹ viszont annak a tulajdona legyen, aki [azt megszerezte], hasonlóképp egy baráttól, az esküvőkor, illetve a „mézes koktéllal”²⁸² együtt [vendégajándékként kapott értékek]. (207) Ha a fivérek egyike, aki képes [fenntartani magát] saját munkájával, nem tart igényt [a közös] vagyonra, kizárható a részesedésből, miután kapott valamit saját részéből [kiegészítésül] a megélhetéséhez.²⁸³ (208) Aki az apai vagyont meg nem károsítva, munkával, saját erőfeszítéssel szerzett [vagyont], akarata ellenére nem köteles beadni azt [a közösbe]. (209) Ha pedig az apa [korábban] meg nem kapott apai vagyonhoz jutna hozzá, akarata ellenére ne ossza meg azt a fiaival, [mert] saját maga szerezte.

(210) Ha [az örökségen korábban már] megosztott fivérek [ismét] együtt élve [később] újra megosztoznának, ebben az esetben egyenlően osztozzanak. Ilyenkor nem számít az elsőszülöttség. (211) Ha [a fivérek] közül a legidősebb vagy a legfiatalabb kizáratna az örökrész átadásából,²⁸⁴ vagy egyikük meghalna, a része nem vész el: (212) valamennyi, egyazon anyaméhéből született fivére gyűljön össze és együttesen, egyenlően osztozzanak rajta, valamint a [vele vagyonközösségben] egyesült [fivérei], és az egyazon [anya] köldökszínórjával [világra jött] lánytestvérei is.²⁸⁵ (213) Ha a legidősebb fivér kapzsiságból megkárosítja öccseit, [többé] nem [jogosult] a legidősebb [fivér státusára], nem kap örökrészt, és a királyoknak meg kell őt büntetniük. (214) Az összes olyan fivér, aki folyton rosszat cselekszik,²⁸⁶ nem jogosult a vagyonra. A legidősebb fivér pedig ne hal-

²⁷⁸ Bhārucci szerint ezt úgy kell érteni, hogy az előző versben említett fogyatékosok, az eunuch *kivételével*. Más kommentátorok másokat zárnak ki a házasodásból, pl. Medhātithi az örülteket.

²⁷⁹ Vagyis a Védákat tanulmányozzák (Bhārucci), vagy művészek, orvosok, színészek, énekesek stb. (Medhātithi). Egyes kommentátorok rámutatnak, hogy ez a szabály az együtt élő fivérekre vonatkozik.

²⁸⁰ Kereskedéssel, mezőgazdasági tevékenységgel vagy a királynak tett szolgálattal szerzett vagyon (komm.).

²⁸¹ Pl. tanításért járó fizetség vagy művészi tevékenységért járó tiszteletdíj (komm.).

²⁸² *madhuparka*, méz és tejes dolgok (joghurt, tisztított vaj) keveréke, ilyet kap pl. a vőlegény, mikor megérkezik jövődő apósa házához a menyasszonyért.

²⁸³ Vagy: „lemondhat a saját részéről, miután kapott valamit [kiegészítésül] a megélhetéséhez”.

²⁸⁴ Mert bünt követett el, vagy a világtól elvonult aszkéta lett, vagy külföldre távozott stb. (komm.).

²⁸⁵ Bhārucci kommentárja: a nem egyesült, egy anyától született fivérek vagyonán ne azok más anyától született fivérei osztozzanak. Viszont ha megtörtént az egyesülés, az egyesült fivérek osztozzanak, és ne az akár egy anyától is született, de nem egyesült fivérek. Medhātithi: Az elhunyt fivér részét elsősorban a vele egyesült, egy anyától született fivérei és egy anyától született, hajadon nővérei kapják, utánuk a vele nem egyesült, egy anyától született fivérei, végül pedig a vele egyesült, más anyától született fiú féltestvérei.

²⁸⁶ Pl. szerencsejátékos, részeges, *brāhmaṇa* létére *śūdrát* szolgál stb. (komm.).

mozzon fel saját tulajdont anélkül, hogy öccseinek juttatna [valamennyit]. (215) Ha a fivérek, akik nem osztottak meg az örökségen, közös vagyonszerzésbe fognának, apjuk semmiképpen se juttasson egyenlőtlen részt abból [a közösen szerzett vagyonból a fiainak]. (216) A vagyonmegosztás után született [fiú] azonban egyedül örökölje az apai vagyont, vagy azokkal [a fivéreivel] osztozzon, akik esetleg [újra] egyesítették vele [vagyis apjukkal a vagyonukat]. (217) A gyermektelenül meghalt fiú örökségét anyja kapja. Ha az anya is elhunyt, az apai nagyanya vegye magához a vagyont.²⁸⁷ (218) Miután az összes adósságot és vagyont szabály szerint felosztották, bármit is vennének észre később, mindazt egyenlően osszák szét.²⁸⁸ (219) Ruha, jármű²⁸⁹, ékszer, elkészített étel,²⁹⁰ víz,²⁹¹ nők,²⁹² a szerzést és a megőrzést segítő [eszköz]²⁹³: [mindezeket] nem felosztandónak mondják.

(220) Ezzel elmondtam nektek a vagyonfelosztás [módját], és a fiakkal kapcsolatos eljárást, sorban, kezdve a *ksetra*jával. [Most pedig] ismerjétek meg a szerencsejátéokra vonatkozó törvényt.

(221) A király tartsa távol a királyságból a szerencsejátékokat és az [állatokra kötött] fogadást. Ez a két bűn okozza az uralkodók királyságának végromlását. (222) A szerencsejáték és az [állatokra kötött] fogadás leplezetlen lopás. A király folyamatosan tegyen erőfeszítéseket ezek visszaszorítására. (223) Az emberek azt nevezik szerencsejátéknak, amit nem élőlényekkel üznek. Amit viszont élőlényekkel üznek, az fogadásként ismerendő. (224) Akik szerencsejátékokat vagy fogadást üznek vagy üzetnek [mással], mindezekre a király sújtson le,²⁹⁴ és azon *sūdrák*ra is, akik a „kétszer születettek” megkülönböztető jegeit viselik.²⁹⁵ (225) A szerencsejátékosokat, az énekeseket [vagy színészeket], az elvete-

²⁸⁷ Amíg anyja, illetve apai nagyanyja él, a gyermektelenül elhunyt fiú *saját* vagyonára nem jogosultak sem az egy anyától született fivérei, sem az apja, sem a más anyától született fivérei (Bhārucci). Vö. 185. vers.

²⁸⁸ Vagyis ne azé legyen, aki megtalálta, illetve a legidősebb fiú ne kapjon belőle semmi extra részt (Bhārucci).

²⁸⁹ Pl. lovak, kocsik az egyik fivér személyes használatában. Más szövegváltozat szerint nem „jármű” (*patram*), hanem „ívóedény” (*pātram*).

²⁹⁰ Bhārucci: pl. kicsépeelt, hántolt és megrostált gabona, elsősorban rizs.

²⁹¹ Pl. kutak (komm.).

²⁹² Bhārucci: élvezeti célokra kijelölt szolgátlányok.

²⁹³ *yogakṣemapracāra*: Bhārucci első értelmezésében *yoga* a korábban nem megszerzett dolog megszerzését, míg *kṣema* a megszerzett dolog megőrzését jelenti, *pracāra* pedig az e két cél érdekében végzett tevékenység; végül *yogakṣemapracāra* azon eszközöket jelöli, melyek segítségével ezt a tevékenységet folytatni lehet. Bhārucci második értelmezése alapján *yogakṣema* olyan eszköz, amit pl. a király ad, hogy segítse a szerző, illetve megőrző tevékenységet, *pracāra* pedig a legelőként (? , *pracaraṇa*) használt földön nőtt növényeket, pl. tüzelőnek használt fát jelenti.

²⁹⁴ Vagyis vesszőztesse meg, vagy vágassa le a kezét, lábát stb., a bűn súlyosságához mérten (komm.).

²⁹⁵ A kommentátorok szerint Manu azokra a *sūdrák*ra utal, akik felkötik a szent zsinórt, koldulócsészét hordanak, a *brāhmaṇák*at utánozva a *bho* szócskát használják köszöntésként, illetve vándoraskéták ruháját öltik magukra. Bhārucci még a nyelvtan tanulmányozását is megemlíti, mint a „kétszer születettek” jellemző foglalatosságot.

mülteket,²⁹⁶ az eretnek szektákhoz tartozó embereket, a helytelen tevékenységet folytatókat és a szeszárosokat gyorsan űzze ki a városból. (226) Ezek az álcázott tolvajok a király országában maradv káros tevékenységükkel folytonosan ártanak a derék alattvalóknak. (227) Erre a szerencsejátékra a régmúlt korokban úgy tekintettek, mint az ellenségeskedés fontos előidézőjére. Ezért ne űzzön az okos ember szerencsejátékot, még mulatságból sem. (228) Ha valaki titokban vagy nyíltan üzné, a király olyan büntetést választhat a számára, amelyet akar. (229) Aki pedig *kṣatriyának*, *vaiśyának* vagy *sūdrának* született, és nem tudja megfizetni a büntetést, dolgozza le az adósságát. A pap[i *varṇába* tartozó férfi] részletekben [fizesse ki].

(230) A nők, gyerekek, bolondok, öregek, szegények, védelmező nélküliek [pl. árvák, özvegyek], betegek büntetését vesszővel, bottal, kötéllel és ezekhez hasonlókkal ossza ki a király. (231) Azon [tiszttségviselőket], akiket ügyintézésére jelöltek ki, és a peres felek ügyeinek ártanak, [mert] a pénz hevében [vagyis a kapzsiságtól] főnek, a király fossza meg minden tulajdonuktól. (232) A hamis [királyi] rendeletek készítőit, a miniszterek megvesztegetőit,²⁹⁷ a nők, gyermekek és *brāhmaṇák* gyilkosait a király végezze ki,²⁹⁸ csakúgy, mint az ellenségnek szolgálatot tevőket. (233) Valamennyi esetben, ha [az ügy] eldöntetett és [a büntetés] kiszabotott, azt [a király] törvény szerint megtettnek ismerje el, [és] ne vonja vissza ismét. (234) Ha a miniszterek²⁹⁹ vagy a vizsgálóbíró³⁰⁰ [a törvényességgel] ellentétesen intéznének egy ügyet, azt a király maga intézze [tovább], őket pedig ezer [*paṇára*]³⁰¹ büntesse meg.

(235) Aki *brāhmaṇát* öl, aki alkoholt iszik, aki lop³⁰², és aki befekszik a *guruja* ágyába³⁰³: mindezeket külön-külön úgy kell tekinteni, mint főbenjáró vétket elkövetett embereket. (236) Mind a négy [fent említett bűnösnek], ha nem vezekelte le a vétkét, testi fenytéssel és pénzbírsággal együtt járó, törvényes büntetést szabjon ki [a király]. (237) A *guru* hitvesi ágyának [beszennyezése] esetén női nemi szerv [alakú bélyeget] kell csinálni [vagyis rásütni],³⁰⁴ alkoholívás esetén kocsmacégér [alakút], lopás esetén kutyaláb

²⁹⁶ *krūrān*: Bhāruai más szövegváltozatokat is említ: *kelān* (szexuálisan túlfűtött emberek, akik csak szerelmi a játszadozásnak élnek), illetve *kailān* (kerítők).

²⁹⁷ Tágabb értelemben: „a *prakṛtik* (akik közé a miniszterek is tartoznak) megrontóit”. A hét *prakṛtiről* lásd a 294–295. verseket.

²⁹⁸ Jelenthet pusztán annyit is, hogy „sűjtson le rájuk”. Bhāruai *vadhaként* értelmezi, ami leginkább kivégzést jelent.

²⁹⁹ Bhāruai egyes számban, „miniszter”-ként olvassa, és a király által a per felügyeletével megbízott *brāhmaṇát* érti alatta.

³⁰⁰ *prāḍvivāka*: ő hallgatja ki a tanúkat (Manu 8.79skk).

³⁰¹ *paṇa*: Manu 8.136. szerint az egy *karṣa* súlyú, réz *paṇa* neve *karṣapaṇa*. Azt viszont nem mondja meg, mennyi egy *karṣa*. Medhātithi szerint a *paṇa* és a *karṣapaṇa* szavak egymás szinonimái. Mivel a pénzürmék Indiában területileg is nagyon eltérőek, és az évszázadok során is sokat változtak, szinte lehetetlen megállapítani a Manu által használt pénzek pontos értékét. Mindenesetre néhány ókori szerző alapján egy *karṣapaṇa* súlya kb. 9–10 gramm lehetett.

³⁰² Bhāruai értelmezésében: aki aranyat lop.

³⁰³ Vagyis lefekszik apja vagy tanítómestere feleségével.

³⁰⁴ A kommentátorok szerint a bűnös homlokára.

[formájút] kell csinálni, egy *brāhmaṇa*-gyilkosra [pedig] fejetlen embert. (238) Tilos velük együtt étkezni, nekik [vagy velük] áldozatot bemutatni,³⁰⁵ nekik [vagy velük szent szövegeket] felolvasni, nem házasodhatnak,³⁰⁶ nyomorultul vándoroljanak a földön, ki zárva minden törvényes rendből és vallásból. (239) Ezeket a megbélyegzett embereket vér- és egyéb rokonaik hagyják magukra, ne méltassák őket szánalomra [vagy akár] köszöntésre [sem]: ez Manu tanítása. (240) Ám a fent említett első [három] *varṇā* [ba tartozó bűnösöket], ha levezekelték vétküket, a király ne bélyegezze meg a homlokukon, viszont a legsúlyosabb bírságot³⁰⁷ fizettesse meg velük. (241) Ha egy *brāhmaṇa* követ el ilyen bűnt,³⁰⁸ a közepesen súlyos bírságot³⁰⁹ kell [rá] kiróni, vagy el kell űzni a királyságból úgy, hogy pénzét és személyes ingóságait megtarthatja. (242) A többiek [vagyis a többi *varṇā*ba tartozók] viszont, ha nem szándékosan követték el ezeket [a fent említett] bűnöket, teljes vagyoneklobzást érdemelnek, ha pedig szándékosan, száműzetést.³¹⁰

(243) A jó király ne vegye magához a főbenjáró bűnt elkövetett emberek vagyonát. Ha kapzsiságból [mégis] magához veszi, [ugyan]az a bűn égeti³¹¹ [őt is]. (244) [A bűnös által kifizetett] bírságot vízbe dobva ajánlja fel Varuṇának, vagy ajándékozza egy Védában jártas, erényes életvitelű *brāhmaṇa*nak. (245) Varuṇa a büntetés istene, mert ő tartja [kezében] a királyokat büntető botot. A *brāhmaṇa*, aki a teljes Védát elsajátította, az egész világ ura. (246) Ahol a király elhárítja a vagyonuk átvételét a bűnt elkövetettektől, ott az emberek időben születnek és hosszú életet élnek, (247) és a gabona úgy nő ki, ahogyan a földművesek külön-külön elvetették, a gyerekek nem halnak meg, és nincs vetélés [vagy nem jön torzszülött a világra].

(248) De ha egy alacsony *varṇā*ban született³¹² ember szándékosan *brāhmaṇá*kat zaklat, a király a testi fenytetés válogatott, elrettentő eszközeivel sújtson le rá.³¹³ (249) A ki-

³⁰⁵ Más olvasat szerint: „velük bármilyen módon érintkezni”.

³⁰⁶ *avivāhinaḥ*. Más szövegváltozat szerint *vigarhitāḥ*, „[az emberek szemében] elítéltek, megvetettek”.

³⁰⁷ Ezer *paṇát* (Manu 8.138).

³⁰⁸ A kommentátorok szerint a következő versben szereplő „akarata ellenére (vagyis nem szándékosan)” kifejezés ide is értendő.

³⁰⁹ Ötszáz *paṇát* (Manu 8.138).

³¹⁰ *pravāsana*: „száműzetés”, elvileg jelenthet „testi fenytét” is. Bhārucci így összegzi a 235. versben említett főbenjáró vétkekért kiszabott különböző büntetésfajtákat: ha egy *ṣatriya* vagy egy *vaiśya* nem szándékosan követ el egy főbenjáró bűnt, minden tulajdonát el kell kobozni, vagy a 240. versben említett legsúlyosabb bírságot kell vele megfizettetni. Ha egy *brāhmaṇa* követ el nem szándékosan egy főbenjáró bűnt, és nem vezekli le, a közepesen súlyos bírságot kell megfizetnie, ha szándékosan tette, el kell űzni. Ha egy *ṣatriya* vagy egy *vaiśya* szándékosan követ el főbenjáró bűnt, halállal (*vadha*, vö. 232. vers és jegyzete) lakol. Ha egy *śūdra* nem szándékosan követ el egy ilyen bűnt, teljes vagyonát elkobozzák és megbélyegzik, ha szándékosan, kivégzik (*vadha*).

³¹¹ Más szövegváltozat szerint: „beszenyeezi”.

³¹² Bár a kommentátorok szerint ez egyértelműen a *śūdrák*ra tett utalás, elvileg vonatkozhatna mind a három, a *brāhmaṇa* alatt lévő *varṇā*ra.

³¹³ Bhārucci megjegyzi, hogy a király ezzel a testi fenytetéssel „tisztítja meg” az olyan bűnöst, aki nem vezekelte le a bűnét. Egy *śūdra* esetében a büntetés lehet verés, bebörtönzés stb.

rály igazságtalanságát éppen akkorának tekintik, ha megfenyíti azt, akit nem kellene megfenyíteni, mint ha szabadon ereszti azt, akit meg kellene fenyíteni. [A király] igazságságának [azt tekintik], ha megzabolázza [a bűnösöket].

(250) Ezzel részletesen elmondtam, hogyan kell döntést hozni a tizennyolcféle kategóriába eső peres ügyekben két, kölcsönösen vitában álló fél között.³¹⁴

(251) Ily módon az uralkodó, minden ügyet helyesen intézve, törekedjen arra, hogy meg nem hódított országokat hódítson meg, a meghódítottakat pedig gondosan védelmezze. (252) Miután megfelelő módon konszolidálta az országot és az előírásokat követve erődöket építtetett, teljes erőfeszítéssel, folytonosan azon legyen, hogy kihúzza [az ország testéből] a „töviseket” [vagyis a kárt okozó embereket]. (253) Azáltal, hogy védelmezik az *āryā* [khoz méltó] életmódot folytatókat, és kipucolják a „töviseket”, az uralkodók a mennybe jutnak, [mert itt a földön] alattvalóik védelmezésére összpontosítottak. (254) Ha a király nem bünteti meg a tolvajokat, de az adót beszedi, megrendül a birodalma, [ő maga] pedig kizáratik a mennyből. (255) Akinek viszont az országa [a király] karjának erejére támaszkodva mentes lesz a félelemtől, annak ezen [országa] örökké gyarapodik majd, mint egy [folyamatosan] öntözött fa.

(256) A király, akinek szemei a kémek, a mások vagyonát eltulajdonító tolvajoknak két fajtáját ismerje fel: a nyilvános és a nem nyilvános [tolvajokat]. (257) Ezek közül a nyilvános csalók azok, akik különféle áruk [adásvételében elkövetett csalásból] élnek, a rejtett csalók pedig a rablók, erdei [zsiványok] és hasonló emberek. (258) Akik kenőpénzt vesznek el, a szélhámosok,³¹⁵ csalók³¹⁶ és szerencsejátékosok, [valamint] akik szerencsét hozó dolgok mutogatásából élnek,³¹⁷ a kétszínűek a jósokkal együtt, (259) valamint a helytelenül cselekvő főtisztviselők és orvosok, a kézművességben [beleértve a képzőművészeteket] való jártasságukat hasznosítók, az ügyes prostituáltak: (260) ezeket és a hozzájuk hasonlókat tekintse a nép jól látható „tövisének”, valamint más, titokban tevékenykedő, nem *ārya*, de az *āryák* megkülönböztető jegyeit viselő [egyéneket]. (261) Miután rájuk lelt az ugyanazon foglalkozást űzők révén, [akik] tisztességesek [és] álcázzák magukat, valamint a különféle helyekre [kiküldött] kémei révén, provokálja őket [újabb bűn elkövetésére], majd vonja őket [saját] ellenőrzése alá. (262) Miután a bűneiket, kinek-kinek a foglalkozását illetően, az igazságnak megfelelően kihirdette, a király gondoskodik a megfelelő büntetésről, vagyoni helyzetükhöz és vétkükhöz mérten, (263) mivel büntetés nélkül nem lehet visszaszorítani a bűnös elméjű, a földön rejtőzködve járó tolvajok bűneit.

(264) Összejövetelekre használt épületek, [út menti] vízosztó helyek, édességboltok, bordélyok, kocsmák és vendéglők, keresztutak, szent helyen álló fák, gyűlések, látvá-

³¹⁴ Ez a vers zárja le a 8. könyv elején kezdődő részt.

³¹⁵ Vagy erőszakot alkalmazó pénzbehajtók, vagy hamis mértékekkel csalók (komm.).

³¹⁶ Vagy alkímisták, akik elhítetik másokkal, hogy értékes fémeket tudnak csinálni értéktelenekből, vagy akik hazugságokkal csálnak ki pénzt másokból (komm.).

³¹⁷ Medhātithi szerint ezek lehetnek csillagjósok, vagy egy-egy istenséget jó pénzért valaki számára „kegyessé” tevők, vagy akik (szintén kellő fizetségért) szerencsét, áldást hozó szavakat mondanak.

nyosságok, (265) elhanyagolt kertek, vadonok és kézművesműhelyek, valamint üresen álló házak, erdők és [ültetett] ligetek: (266) az ilyen helyeket a király vigyázza kihelyezett és járőröző csapatokkal, valamint kémekkel, hogy elrettentse a tolvajokat. (267) Ezeket [a tolvajokat] találja meg és biztassa fel [újabb büntett elkövetésére]³¹⁸ ügyes extolvajok segítségével, akik segítőként követik őket, és tudnak különféle tetteikről. (268) Gyűjtse össze őket [vagyis a bűnözőket mindenféle] étel ürügyén, amit lehet és szabad fogyasztani,³¹⁹ vagy azzal, hogy találkozhatnak *brāhmaṇákkal*,³²⁰ vagy [beígért] hősies tettek ürügyén. (269) Akik nem jönnek el [a találkozóra], és akik rájöttek a [találka igazi] okára, azokra a király erővel sújtson le, barátaikkal, vér- és egyéb rokonaikkal egyetemben.

(270) Az igazságos király ne sújtson le [vagy: ne végeztesse ki] a lopott holmi nélkül [elfogott] tolvajra, de a lopott holmival és szerszámaival együtt [elfogott tolvajra] tétovázás nélkül sújtson le [vagy: végeztesse ki]. (271) Sújtson le [vagy: végeztesse ki] mindazokra is, akik csak a falvakban ételt adnak és [rejték]helyet adnak a szerszámaiknak. (272) A tartományokban felügyelettel megbízottakat és a paranccsal ellátott vazallusokat, ha támadás esetén közönyösek [maradnak], tüstént büntesse meg, mint a tolvajokat. (273) Ha pedig valaki, aki a *dharmá*[val kapcsolatos feladatok végzéséből] él [vagyis egy *brāhmaṇa*], vétene a *dharm*a előírásaival szemben, égesse meg³²¹ őt is büntetéssel, mivel a saját kötelezettségei ellen vétett. (274) Ha egy falut támadás ér, ha áttörnek egy töltést, ha egy úton mások szeme láttára rablást követnek el: akik nem rohannak [segíteni] erejükhez mérten, azokat [minden] ingóságukkal együtt száműzni kell. (275) Válogatott testi fenyítésekkel sújtson le azokra, akik kirabolják a király kincstárát, akik folyton ellenszegülnek, és akik az ellenség [fülébe bujtogató módon] sugdosnak. (276) A király vágja le azoknak a rablóknak a kezét, akik éjjel [a ház falába] lyukat furva betörést követnek el, majd húzza őket hegyes karóba.³²² (277) Két ujját vágassa le a zsebtolvajnak, ha először kapták el, ha másodszor, egyik kezét és egyik lábát. Harmadszorra kivégzést érdemel. (278) Azokat, akik tüzet, ételt, fegyvert és rejtekhelyet³²³ adnak [a rablóknak], vagy magukhoz veszik a lopott holmit, az uralkodó büntesse meg, mint a tolvajokat.³²⁴

(279) Azt, aki áttörte egy tó [töltését, hogy vizet lopjon], ölje vízbe, vagy végezze ki [valamilyen] egyszerű módon, vagy [a tolvaj] elégtételt is adhat, és kifizetheti a legsúlyosabb bírságot. (280) Azokra, akik betörnek egy raktáráépületbe, fegyverraktárba vagy

³¹⁸ *utsāhayet*, vö. 261. vers. Más szövegvariáns szerint: *utsādayet*, „pusztítsa el őket, tegye őket tönkre”.

³¹⁹ *bhakṣya*, illetve *bhojya* jelentheti a rágással, illetve rágás nélkül fogyasztható ételfajtákat is.

³²⁰ Akik, Bhāruci szerint, tudásuk révén a jövőbe látnak, és így megkönnyíthetik a rablást.

³²¹ *oṣet*: nem világos, miért használja Manu ezt a kifejezést, mivel nem valószínű, hogy tényleges megbélyegzésről volna szó.

³²² Bhāruci megjegyzi, hogy a kézlevágás, illetve a karóba húzás inkább két, választható büntetésnek tekinthető, és kiszabásukkor mindig figyelembe kell venni az elkövetett büntett súlyát.

³²³ Vagy: „rejtekhelyet a fegyvereknek”.

³²⁴ Bhāruci szerint ezek büntetése lehet pl. verés, börtön vagy megfédés, de nem egy fontos testrészt csonkítása.

templomba, illetve akik elefántot, lovat vagy kocsit lopnak, gondolkodás nélkül sújtson le.³²⁵ (281) Aki pedig vizet lopna egy régen létesített tóból [vagy medencéből],³²⁶ vagy egy vízcsatornát átvágna, azzal az első bírságot³²⁷ fizetessék meg. (282) Aki pedig, bár nincsen rendkívüli [vagy szorult] helyzetben, a „király útjára” [vagyis a főutcára] piszkot rak, két *kārṣāpanāt* [vagyis *panāt*] adjon, és gyorsan takarítsa el a piszkot. (283) A szorult helyzetben lévő, az öreg, a terhes asszony és a gyerek feddést érdemel, azt [a piszkot] pedig el kell takarítani: ez a szabály. (284) Minden orvost, aki megtevéstől módon tevékenykedik,³²⁸ meg kell büntetni: ha nem humán [betegekről] van szó, az „első [bírságra]”, emberek esetében a „középső [bírságra]”.³²⁹ (285) Aki tönkretesz egy hidat, zászlót [vagy címet], póznát³³⁰ vagy [isten]szobrot,³³¹ minden kárt térítsen meg, és fizessen ötszáz [*paṇa* büntetést].³³² (286) Nem megrontott anyagok megrontása,³³³ valamint gyöngyök összetörése és hibás átfűrése esetén az „első bírság” a büntetés. (287) Aki akár értéküket tekintve nem egyenlő [javakat ad cserébe azon javakért, melyekért] egyenlő [javakat kéne adni],³³⁴ az első vagy a középső bírságot szabják ki rá.

(288) Az összes börtönt a „király útján” [vagyis a főutcán] helyezze el, hogy ott láthatóak legyenek a szenvedő és megcsonkított gonosztevők. (289) Azonnal száműzze azokat, akik áttörnek egy falat, árkokat töltenek fel vagy kapukat törnek be.³³⁵ (290) Mindenféle mágikus szertartás³³⁶ esetén kétszáz [*paṇa*] büntetést kell kiróni, valamint ha erre

³²⁵ *hanyād*: jelentheti azt is: „végezze ki”. Bhārucci szerint a halálbüntetés nem kötelező jellegű: csak akkor kerülhet szóba az alkalmazása, ha a bűnös nem képes kifizetni a bírságot.

³²⁶ Úgy tűnik, Bhārucci főleg templomkörzetekhez tartozó medencékre gondol, mivel megjegyzi, hogy az ilyen bűncselekmény a (tóhoz tartozó) istenséget is sérti. Ha egy *ksatriya* vagy alacsonyabb *varṇa*-ba tartozó nem képes megfizetni a bírságot, Bhārucci szerint le kell azt dolgoznia (vö. 229. vers).

³²⁷ Vagyis kétszázötven *panāt* (Manu 8.138).

³²⁸ Vagyis, aki anélkül praktizál, hogy orvostudományt tanult volna, illetve ha tanult, de becsapja a betegeit (komm.).

³²⁹ Ha a páciens belehalt a kezelésbe, az orvos büntetése is súlyosabb (komm.).

³³⁰ Templomokban álló, illetve falvakban ünnepségekkor használt pózna (komm.).

³³¹ Több kommentátor szerint csupán emberek szobráról van szó, mivel az istenszobrok megrongálása főbenjáró bűnnek számít.

³³² Bhārucci értelmezésében az ebben a versben egy istenszobor összetöréséért kiszabott büntetést a 280. versben leírt templombetörések kevésbé súlyos fajtáira is alkalmazni lehet.

³³³ Például igazi sáfrányt hamissal keverve.

³³⁴ Más értelmezés szerint: „aki egyenlőtlenül viselkedik egyenes (vagyis becsületes) [vásárlóival], vagy az árakat tekintve becsapja őket...”

³³⁵ Legyen szó akár egy város, egy palota vagy egy erőd falairól, árkairól és kapuiról. Bhārucci még hozzáteszi, hogy e szabály alapján a király nem köteles kivégezni az ilyen büntetettek elkövétőit, ami viszont arra utal, hogy végső esetben élhet a kivégzéssel.

³³⁶ Medhātithi kifejezetten a gyilkos szándékú varázslást említi. Bhārucci szerint az ortodox hagyományokon kívüli rítusok tartoznak ide, pl. *khadira*-fából készült tűk elásása (?), összegyűjteni a port valakinek a lábáról stb., és amennyiben valaki jogosult ilyen varázslást végrehajtani, nem kell büntetést fizetnie.

³³⁷ Medhātithi az „igázó mágiát” sorolja ide, és szerinte pl. a feleségeknek szabad ilyenekkel élniük. Bhārucci szerint anyák és nővérek végezhetnek ilyen rítusokat.

nem jogosult személyek „gyökér-rítust” [hajtanak végre],³³⁷ és a különféle boszorkányság esetén. (291) Aki [vetőmagként] ad el [valamit, ami] nem vetőmag, és szintúgy aki felveszi a vetőmag árát,³³⁸ illetve aki megsérti a birtokhatárokat: csonkítást³³⁹ érdemel büntetesként. (292) Ha pedig az aranyműves, minden „tövis” közül a legrosszabb, tisztességtelenül viselkedik, a király borotvákkal vágjon le belőle darabokat.³⁴⁰ (293) Ha a szántóföldön használt dolgokat [pl. ekét, ásót] lopnak el, vagy fegyvereket,³⁴¹ illetve gyógyszert, a király szabjon ki büntetést, figyelembe véve a [büntett] idejét és [az ellopott eszköz] célját.

(294) Az uralkodó, a miniszter, a város [vagy vár], az ország [területe], a kincstár, a hadsereg, a szövetséges: ez a hét összetevő; a királyságot hét tagból állónak mondják.³⁴² (295) A király tudja, hogy a királyság ezen hét összetevője közül a [fenti] sorrend alapján a megelőző mindig fontosabb [, mint a rákövetkező], ha valami szerencsétlenség történik.³⁴³ (296) Ennek a hét tagból álló királyságnak, ha erős, mint egy „hármast bot”³⁴⁴, egyik [összetevője] sem uralkodó jellegű, mivel [bizonyos] tulajdonságait tekintve egyikük is, másikuk is kiváló. (297) Hiszen más-más feladatot tekintve más-más tag a kiemelkedő: amelyik révén egy [bizonyos] feladat teljesül, arra [a célra] azt mondják a legjobbnak.³⁴⁵ (298) Kémek segítségével, energikus fellépéssel³⁴⁶ és az ügyek intézésével az uralkodó mindig legyen tisztában a saját és mások [vagy az ellenség] erejével. (299) Minden csapást³⁴⁷ és szintúgy a károkat súlyosságuk alapján mérje fel, és aztán végezze a feladatot. (300) Újra és újra lásson hozzá a feladatai végzéséhez, [még ha] időről időre el is fárad. Śrī³⁴⁸ gyakran meglátogatja az olyan embert, aki [új meg új] feladatokba kezd bele.

³³⁸ Ez Bhārucci értelmezése, mások szerint „aki kiszedi [a földből a már elvetett] magot”.

³³⁹ Az orr, illetve a fül levágása. Bhārucci megjegyzi, hogy ilyen súlyos büntetés kiszabásához a büntett többszöri elkövetése és mindenféle súlyosbító körülmények szükségesek.

³⁴⁰ A bűnös megrögzöttségét figyelembe véve a nyelvét, kezét, lábát, szemét vagy éppen a fejét (Bhārucci).

³⁴¹ Ez Medhātithi értelmezése: „pl. kardot háború idején”. Bhārucci szerint fémzszeres számokról, pl. ekevasról, sarlóról van szó.

³⁴² *saptāṅgaṃ rāṣyam ucyate*. Más szövegváltozat szerint: *samastam rāṣyam ucyate*, „[ha ezek együtt vannak], a királyságot teljesnek mondják”.

³⁴³ Más szövegváltozat szerint: „[és ha kár éri, az] nagy[obb] szerencsétlenség”.

³⁴⁴ A világtól elvonult vándoraszéketa három botból egybekötött botja, vagy, az egyik kommentátor szerint, egy ház három gerendája.

³⁴⁵ Bhārucci megpróbál valami összefüggést találni a „tövisokről”, vagyis a bűnözőkről és a királyság összetevőiről szóló tanítás között, és megjegyzi, hogy a bűnözők gyakran keresnek és találnak menedéket a király bizalmasainál (miniszterek, tisztségviselők, hercegek, királynék).

³⁴⁶ Vagy adományokkal elégedett és „energikussá” téve az embereket (Medhātithi).

³⁴⁷ Villámcsapás, éhség stb. (Bhārucci).

³⁴⁸ Más néven Lakṣmī, vagyont, jólétet, szerencsét nyújtó istennő.

³⁴⁹ *Kṛta-*, *tretā-*, *dvāpara-*, és *kaliyuga*: a négy világkorszak. Szanskrit nevük a kockajátékra vezethető vissza: a *kṛta* a nyerő dobás, négy pont a kockán; *tretā*: három pontos dobás; *dvāpara*: két pontos; *kali*: egy pontos, vesztes dobás. A hagyomány szerint a *kṛtayuga* 1 728 000 évig, a *tretāyuga* 1 296 000 évig, a *dvāparayuga* 864 000 évig, a *kaliyuga* 432 000 évig tart. A *kaliyuga* Kr. e. 3102 február 18-án kezdődött.

(301) Arany- vagy ezüstkor, bronzkor vagy vaskor³⁴⁹ a király minden egyes cselekedete, mivel úgy mondják: a király [maga] a kor. (302) Ha alszik, ő a vaskor, ha ébren van: a bronzkor, rászánja magát a cselekvésre: ezüstkor, ha pedig cselekszik: aranykor.

(303) A király cselekedje Indra [az istenek királya], a Nap, a Szél, Yama [a holtak istene], Varuṇa [a vizek istene], a Hold, a Tűz és a Föld ragyogó tetteit. (304) Ahogyan az esőket esőzi Indra négy hónapig, úgy esőzze [az alattvalói által] kívánt dolgokat a saját királyságára, amikor Indra tetteit cselekszi. (305) Ahogyan a Nap nyolc hónapon át szívja fel a vizeket sugaraival, úgy „szívja fel” folyamatosan az adót a királyságából, mivel ez a Nap[hoz méltó] cselekvés. (306) Ahogy a Szél jár-kel, minden élőlénybe behatolva, úgy hatoljon be [mindenhová] kémeivel, mert ez a Szél[hez illő] cselekvés. (307) Ahogy Yama a szeretetteket és a gyűlölteket egyaránt ellenőrzése alá vonja, ha itt az idő, úgy vonja ellenőrzése alá alattvalóit a király, mivel ez a Yamá[hoz illő] cselekvés. (308) Ahogyan [az embereket] Varuṇa hurkaival jól megkötözve látjuk,³⁵⁰ úgy kötözze meg a gonoszokat, mert ez a Varuṇa[hoz illő] cselekvés. (309) Míképp az emberek örülnek, ha a Holdat teltnék látják, úgy az [a király], akiben örömeiket lelik az alattvalók, a Hold[hoz méltóan] cselekszik. (310) Mindig izzó ragyogással [vagy méltósággal] ellátva, fényesen [vagy erőteljesen] viseltessen a gonosztevőkkel szemben, és legyen kárára romlott vazallusainak: ezt tartja a hagyomány Tűzhöz méltó viselkedésnek. (311) Ahogyan a Föld egyformán tart fenn minden élőlényt, úgy a minden élőlényt egyformán fenntartó [király] magatartása a Földhöz illő.³⁵¹

(312) Ezekkel és más eszközökkel élve, folyton ébren, a király büntesse meg a tolvajokat saját országában és még a máséban is.

(313) Még ha nagy bajba jutna is, ne haragítsa meg a *brāhmaṇá*kat, mert haragjukban azonnal elpusztítanák őt³⁵² hadseregével és járműveivel [vagy hátasállataival] együtt. (314) Akik mindenevővé tették a Tűzet, ihatatlanná a tengert, fogyóvá és növekvővé a Holdat:³⁵³ őket megharagítva ki nem pusztulna el? (315) Akik haragjukban képesek más világokat és világöröket³⁵⁴ teremteni, és megfosztani az isteneket isteni mivoltuktól:³⁵⁵ őket megsértve ki gyarapodna? (316) Akikre támaszkodva állnak fenn a világok és az is-

³⁵⁰ Varuṇa leginkább betegségekkkel (elsősorban vízkórral) „kötözi meg” a vétkeket.

³⁵¹ *pārthiva*, azt is jelentheti: „királyi”.

³⁵² Átkokkal és varázslattal (Bhārucci).

³⁵³ Utalás a *brāhmaṇá*k erejét példázó történetekre. Agnit, a tűz istenét egy Bhṛgu nevű bölcs átkozta meg, amikor az hagyta, hogy egy démon elragadja a feleségét (aki korábban a démon szeretője volt; a démon meggyőzte a bölcs feleségének őrzésével megbízott Agnit, hogy őt illeti jogosan az asszony) (lásd pl. Mahābhārata I. 6). A tengert a bölcs Vāḍavāmukha tette sóssá, mert nem ment oda hozzá, mikor hívta (lásd pl. Mahābhārata XII. 329). A Holdat pedig Dakṣa átkozta meg, mert a feleségei (Dakṣa lányai) közül csak az egyiket kedvelte, és a többit elhanyagolta (lásd pl. Mahābhārata XII. 329).

³⁵⁴ A nyolc égtájat őrző istenek.

³⁵⁵ Új univerzumot a Viśvāmitra teremtett haragjában (Rāmāyaṇa I. 59). Mikor Indra (az egyik világör) kinevette az aprócska Vālakhilya bölcseket, azok nekiláttak új Indrát teremteni (lásd pl. Mahābhārata I. 27). Anamāṇḍavya Dharmát, az igazságosság istenét átkozta meg, hogy egy *sūdra* fiaként szülessen újjá (lásd pl. Mahābhārata I. 101).

tenek örökké, és akik egyedüli vagyona a Brahman [vagyis a Véda]: ki ártana nekik, ha élni szeretne? (317) Akár tudatlan, akár tudós, a *brāhmaṇa* egy nagy istenség, amint Agni [a tűz istene] is egy nagy istenség, akár felszentelték [áldozati célokra], akár nem szentelték fel. (318) A ragyogó tűz egyáltalán nem szennyeződik be még a halottégetőkben sem, és a rítusok alkalmával befogadva az áldozatot újra megnövekszik. (319) Hasonlóképp a *brāhmaṇák*, még ha mindenféle előnytelen dologgal is foglalkoznának, minden körülmények között [vallásos] tiszteletet érdemelnek, mivel ez [a *varṇa*] a legnagyobb istenség. (320) Ha a *kṣatra*³⁵⁶ túlzottan megerősödik a *brahmával*³⁵⁷ szemben, mindenféleképpen a *brahma* legyen az, amely visszafogja [a *kṣatrát*], mivel a *kṣatra* a *brahmából* jött létre. (321) A tűz a vízből, a *kṣatra* a *brahmából*, a vas a kőből keletkezett, [ezért] ezek minden-hová eljutó energiája kialszik azokban [a princípiumokban], melyekből születtek. (322) A *brahma* nélkül nem boldogul a *kṣatra*, a *kṣatra* nélkül nem gyarapszik a *brahma*. *Brahma* és *kṣatra*, ha összefog, itt [a földön] és a túlvilágon is gyarapszik.

(323) [Élete végén a király] mindenféle bírságokból származó vagyonát a papoknak adva, királyságát³⁵⁸ a fiára hagyva, csatában menjen a halál elébe. (324) A király így cselekedve, mindig betartva uralkodói kötelességeit, kizárólag az emberek javára alkalmazza valamennyi szolgáját.

(325) Ezzel elmondtam a király feladatainak teljes, örökkévaló rendjét. [A következőkben] egymás után ismerje meg [az olvasó] a *vaiśyák* és a *śūdrák* feladatainak szabályait.

(326) Egy *vaiśya*, miután elvégezte a *saṃskārákat*,³⁵⁹ és feleséget vett maga mellé, folytonosan foglalkozzon gazdasági tevékenységgel és állattartással. (327) Hiszen a Teremtmények Ura, miután megteremtette a háziállatokat, rábízta őket a *vaiśyára*, a *brāhmaṇára* és a királyra pedig rábízta az összes teremtményt. (328) Egy *vaiśyának* ne legyen ez a vágya: „Nem akarok állatokat tartani!”, és amíg egy *vaiśya* kész [állatokat tartani], mások semmiképpen se tartsanak. (329) Tudja, hogy az ékkövek, gyöngyök, klárisok, fémek, szőttesek, illatszerek és fűszerek között melyik az értékesebb, illetve a kevésbé értékes. (330) Ismerje a magvak elvetését[nek mikéntjét], valamint a föld és a magvak tulajdonságait. Legyen tisztában a mértékek használatával, és a súlyok mindenféle használatával. (331–332) Ismerje a használati tárgyak értékét és értéktelenségét, a vidékek jó és rossz tulajdonságait, az árucikkek[ből szerezhető] hasznát és veszteséget, a háziállatok tartását [vagy hizlalását, esetleg tenyésztését], a szolgák bérét, az emberek különböző

³⁵⁶ A *kṣatriya varṇa* alapjaként létező princípium, a királyi hatalom vagy a *kṣatriyák* együttese.

³⁵⁷ A *brāhmaṇa* princípiummal, a *brāhmaṇák* hatalmával vagy a *brāhmaṇákkal* kollektíve.

³⁵⁸ Más szövegváltozat szerint: „mindenét”.

³⁵⁹ *Saṃskārák*: „formáló, tisztító rítusok”, melyek az embert egész életén végigkísérik, a fogantatástól a halálig. A felső három *varṇa* férfi tagjai számára a legfontosabb ilyen rítus az *upanayana*, amely során a gyermeket a *guru* felövezi a szent zsinórral. (A *śūdrák* nem jogosultak az *upanayanára*.) Ezáltal a gyermek másodszor is „megszületik”, tagja lesz a *dviják*, „kétszer születettek” közösségének, és jogosult lesz tanulmányozni a *guru* vezetésével a Védákat. Az *upanayanát* tekintették a *par excellence saṃskārának*, és valószínű, hogy Manu ebben a versben is elsősorban erre a rítusra utal.

nyelveit, a dolgok elraktározása[nak módjait] és az adásvétel [módozatait]. (333) Minden erejével azon legyen, hogy törvényes eszközökkel gyarapítsa a vagyonát, és igyekezzon minden élőlénynek ételt adni.

(334) A *śūdrának* pedig a legnagyobb mértékben javára való kötelessége csak annyi, hogy engedelmeskedjék a Védákban tudós, családfenntartó, jó hírű papoknak. (335) Aki tiszta, engedelmeskedik a feljebbvalóinak, szelíd szavú, nem önző, mindig a *brāhmaṇák*hoz fordul menedékkért: [az ilyen *śūdra*] magasabb kasztba kerül [következő születésében].

(336) Ezzel elmondtam a *varṇák*[ra] nem rendkívüli körülmények között [érvényes] áldásos törvényi szabályozást. [Most pedig] sorban ismerjétek meg [azokat a szabályokat], amelyek rendkívüli helyzetben vonatkoznak rájuk.

MANU TÖRVÉNYKÖNYVE X. TANÍTÁS (RÉSZLET)

(1) A három „kétszer született”, saját teendőit végző *varṇa* tanulmányozza [a Védákat], de közülük csak a *brāhmaṇa* tanítsa [a Védákat], ne a másik kettő: ez a döntés.³⁶⁰ (2) A *brāhmaṇa* ismerje mindegyikük megélhetésének az eszközeit az előírások szerint, és tanítsa a másik kettőnek, maga pedig [ezeknek az eszközöknek, illetve a tanításnak] megfelelően éljen. (3) A *varṇák* között a *brāhmaṇa* az úr kiválósága és eredetének felsőbbbsége miatt,³⁶¹ valamint mert betartja a korlátozásokat,³⁶² és mert *saṃskārāja* különleges.³⁶³ (4) *Brāhmaṇa*, *kṣatriya*, *vaiśya*: [ez] a három „kétszer született” *varṇa*, a negyedik pedig az egyszer született *śūdra*. Ötödik viszont nincs. (5) Minden *varṇában* [csak] azokat [az utódokat] lehet kasztukat tekintve azonosnak tekinteni [apjukkal és egymással], akik az egyazon [*varṇába* tartozó], sértetlen méhű [vagyis szűzen megházasodott] feleségekben, a természetes rendnek megfelelően³⁶⁴ születtek. (6) Kétszer született férfiak által a közvetlenül [a saját *varṇájuk*] után következő [*varṇában*] született nőkben nemzett fiú utódokat [apjukhoz] hasonlóknak, ám anyjuk hibája miatt kárhoztatottaknak mondják. (7) Ez az örökkévaló szabály [érvényes] azokra, akik [az apjuknál] eggyel alacsonyabb [*varṇában*] született [anyától] születtek. Azokra vonatkozóan, akik [a férjüktől] egy vagy két közben-ső [*varṇával*] elválasztott nőtől születtek³⁶⁵, a következő törvényi előírást kell ismerni. (8) Egy *brāhmaṇától* és egy *vaiśya* lánytól született utód neve *ambasṭha*, egy *śūdra* lánytól [születetté] *niṣāda*, akit *pāraśavának* [is] hívnak.³⁶⁶ (9) Egy *kṣatriyától* és egy *śūdra* lánytól egy *ugra* („vad, vérengző”) nevű szerzet születik,³⁶⁷ aki kegyetlenül viselkedik, és aki szórakozásból is kegyetlenkedik, és aki egy *kṣatriyára* és egy *śūdrára* [is] hasonlít.

³⁶⁰ Bhāruci, összefüggést keresve az előző könyv vége és e vers között, megjegyzi, hogy rendkívüli helyzetben a *kṣatriyák* és a *vaiśyák* is taníthatják a Védát, a *śūdrák* viszont sohasem.

³⁶¹ Manu 1.31, 1.93: a *brāhmaṇa* Brahman legtisztább részéből: a szájából jött világra.

³⁶² A kommentátorok a *snātakāra* vonatkozó előírásokat értik ez alatt, vagyis a Véda-tanulmányait már befejezett, de családot (még) nem alapított férfira érvényes korlátozó szabályokat.

³⁶³ Bhāruci rámutat, hogy a különféle felszentelő-beavató szertartások szolgáltatója a *brāhmaṇa* (a *kṣatriyák* és a *vaiśyák* csak részesülnek a *saṃskārákban*). Medhātithi szerint a *brāhmaṇa* azért is kiemelkedik, mert mindenféle különleges előírást kell betartania, és mert védikus tanulmányait ő kezdi meg a legkorábban (vagyis a *kṣatriya* előtt övezik fel a szent zsinórral az *upanayana* során).

³⁶⁴ *anulomena*: „szőr mentében”, általában arra utal, hogy a férj magasabb *varṇába* tartozik, mint a feleség (ellentéte a *pratilomena*, „szőr ellen”: a feleség *varṇája* magasabb, mint a férjé), ebben a versben viszont kettejük egyazon *varṇába* tartozását fejezi ki a kommentátorok szerint, vagy azt, hogy a férj legyen mindig idősebb, mint a feleség.

³⁶⁵ Vagyis egy *brāhmaṇa* férj esetén egy *śūdra*, illetve egy *vaiśya* feleségtől született utód.

³⁶⁶ Vö. Manu 9.178. Az *ambasṭha* és a *niṣāda* foglalkozásáról lásd a 47–48. verseket. Mahābhārata 12. 59. 102 szerint a *niṣāda* vörösés szemű és fekete hajú. A Rāmāyaṇában (2.78) a *niṣādák* királya, Guha segít Rāmának átkelni a Gangeszen. Több *purāṇa* szerint a *niṣādák* alacsony termetűek, sötét bőrűek, vörös szeműek, és a hegyekben és erdőkben élnek (lásd Kane vol. II, part I, 87. o.).

³⁶⁷ Foglalkozásáról lásd a 49. verset.

(10) A papnak a három [alacsonyabb] *varṇā*ba, a királynak [vagyis egy *kṣatriyá*nak általában] a két [alacsonyabb] *varṇā*ba, a *vaiśyá*nak az egy [alacsonyabb] *varṇā*ba [tartozó feleségektől született fiai]: ezt tartja a hagyomány a hat[féle] *apaśadā*nak.³⁶⁸

(11) Egy *kṣatriyá*tól és egy pap lányától született utód kasztját tekintve *sūta*,³⁶⁹ egy *vaiśyá*tól és egy királyi [vagyis *kṣatriya*], illetve papi [vagyis *brāhmaṇa*] asszonytól született utód [neve] *māgadha* (Magadha-beli), illetve *vaideha* (Videha-beli).³⁷⁰ (12) Egy *sūdrá*tól és egy *vaiśya*, *kṣatriya*, illetve *brāhmaṇa* nőtől *āyogava*, *kṣattr*, illetve *caṇḍāla*, az emberek legalja születik:³⁷¹ a kevert *varṇájú*ak.

(13) Ahogyan az *ambaṣṭhāra* és az *ugrā* tekint a hagyomány, mivel egy [*varṇa*] kihagyásával a természetes rendnek megfelelően [születtek], ugyanúgy [tekint] a *kṣattrra* és a *vaidehakāra*, bár az ő születésük a természetes renddel ellentét. (14) A „kétszer született” férfiaknak az eggyel alacsonyabb [*varṇájú*] nőtől született fiait, akik [fent] sorban említésre kerültek, anyjuk hibája folytán az [apa *varṇájánál*] eggyel alacsonyabb [*varṇa*] nevén hívják.³⁷²

(15) Egy *brāhmaṇá*tól és egy *ugra* lánytól az *āvrta* nevű [fiú utód] születik; egy *ambaṣṭha* lánytól az *ābhīra*, egy *āyogava* nőtől pedig a *dhigvaṇa*.³⁷³

(16) Az *āyogava*, a *kṣattr*, illetve a *caṇḍāla*, az emberek legalja, „a természetes renddel szemben” születnek egy *sūdrá*tól: [ők] hárman *apaśadák*. (17) Egy *vaiśyá*tól a *māgadha* és a *vaideha*, egy *kṣatriyá*tól pedig csak a *sūta*; ezek ellenkező rend szerint születnek [vagyis anyjuk magasabb *varṇájú*, mint az apjuk], [ők] három másik *apaśada*.

³⁶⁸ Bhārucci értelmezésében: „lehullott”, vagyis alacsonyabb rendű, mint az ugyanazon *varṇā*ba tartozó feleségtől született fiú. Medhātithi olvasata *apasada*, magyarázata hasonló.

³⁶⁹ Foglalkozásáról lásd a 47. verset. Mások szerint a király szakácsa is lehet, vagy orvos (vö. Kane vol. II, part II, 99. o.).

³⁷⁰ Magadha és Videha két ősi, Gangesz-parti királyság neve. A *māgadha* és a *vaideha* mester-ségéről lásd a 47. verset. Más források szerint a *māgadha* mások dicsőségét megénekelő bárd, hat nyelven tud és ért a díszes prózastilushoz. Ugyanakkor oly mértékben érinthetetlen, hogy még egy *sūdra* sem fogadhat el tőle ételt (lásd Kane vol. II, part II, 91. o.).

³⁷¹ Foglalkozásukról lásd a 48skk. verseket. Más források szerint az *āyogava* mestersége takács, vagy bronzedényeket készít, rizst termel, illetve ruhával kereskedik, ismét mások szerint színész, vagy kövekkel és téglákkal kapcsolatos munkákat végez (lásd Kane vol. II, part II, 73. o.). A *kṣattr* foglalkozása más forrásokban kocsihajtó, ajtónálló, vadász, vagy csengőt rázva jelzi az embereknek, hogy hány óra van (Kane vol. II, part II, 79. o.). A *caṇḍāla* minden forrás szerint a legalantasabb kaszt, munkájuk általában személtakarítás és halálraitéltek kivégzése. Fa Hszen kínai utazó (Kr. u. V. sz.) lejegyezte, hogy a *caṇḍālák*, mikor egy városba vagy egy piacra érkeznek, egy fadarab ütögetésével hívják fel magukra a figyelmet, hogy az emberek elkerülhessék őket (lásd Kane vol. II, part II, 81sk. o.).

³⁷² Vagyis pl. egy *brāhmaṇa* apától és egy *kṣatriya* anyától született fiú a *kṣatriya varṇā*ba tartozik.

³⁷³ A Mahābhārata leírja (16.8), hogyan támadták meg a barbár *ābhīrák* Arjunát. A Kāmasūtra (5.5.30) említést tesz egy *ābhīra* királyról. Az Amarakośa szerint tehénpásztorok. Feliratokban is találkozunk velük, pl. hadvezérként (lásd Kane vol. II, part II, 72sk. o.). A *dhigvaṇákról* lásd a 49. verset.

(18) Egy *niṣāddāt*ól és egy *sūdra* nőtől született [fiú] kasztját tekintve *pulkasa*, viszont egy *sūdrát*ól és egy *niṣāda* nőtől született [fiú] a hagyomány szerint *kukkuṭaka*.³⁷⁴ (19) A *kṣattrt*ól és *ugra* nőtől született [fiút] *śvapākā*nak hívják, egy *vaidehaka* által egy *am-
baṣṭha* nőben nemzett [fiút] pedig *veṇā*nak mondják.³⁷⁵

(20) Azok [a fiúgyermek], akiket „kétszer született” férfiak az egyazon *varṇā*ba tar-
tozó nőkben nemzenek, ám akik nem tartják a vallásos fogadalmakat,³⁷⁶ ki vannak zárva
a *sāvitri*[-mantrával kísért *upanayana* szertartásból], és a *vrātya* elnevezéssel jelölik
őket.³⁷⁷ (21) A *vrātya* paptól [vagyis *brāhmaṇát*ól] pedig a romlott lelkű *bhūrjakaṇṭaka*,³⁷⁸
az *āvantya*, a *vāṭadhāna*, a *puṣpadha*, és a *śaikha* születik.³⁷⁹ (22) A *kṣatriya* *vrātyát*ól a
jhallā, a *malla*, és a *licchavi* [születik], valamint a *naṭa*, a *karaṇa*, a *khasa*, és a *draviḍa*.³⁸⁰
(23) A *vaiśya* *vrātyát*ól pedig a *sudhanvan*, az *ācārya*, a *kāruṣa*, a *nijaṅgha*, a *maitra*, és
a *sātvata* születik.³⁸¹

³⁷⁴ A *pulkasár*ól lásd még a 49. verset. Más források *paulkasa*, illetve *pukkasa* néven is említik, aki foglalkozhat szeszgyártással vagy vadászattal (lásd Kane vol. II, part II, 88sk. o.). A *kukkuṭaka* egyes szövegek szerint kardokat és egyéb fegyvereket készít, illetve kakasviadalokat rendez a király számára (lásd Kane vol. II, part II, 78. o.).

³⁷⁵ A *śvapākā*król lásd még az 51skk. verseket. Egyes források szerint kutyahúst esznek (erre utal a nevük is), és a *caṇḍālā*khoz hasonló foglalkozásokat űznek (lásd Kane vol. II, part II, 97. o.). A *veṇā*król lásd még a 49. verset. Más szövegek szerint bambusz nád feldarabolásából élnek, vagy abból, hogy kidobolják a királyi rendeleteket (lásd Kane vol. II, part II, 95. o.).

³⁷⁶ Más olvasat szerint: „Azok [a fiúgyermek], akiket „kétszer született” férfiak az egyazon *varṇā*ba tartozó, [de] vallásos fogadalmakat nem tartó nőkben nemzenek...”

³⁷⁷ Vö. Manu 2.38–39. A *sāvitri* vagy *gāyatrī* mantra a Rgveda egy, a Napistenhez szóló verse (3.62.10), az egész védikus *corpus* legismertebb darabja. Az *upanayana* során a *guru* ezzel a mantrával biztosítja a „második születést” a beavatandó tanítvány számára (Manu 2.148).

³⁷⁸ Más olvasat szerint *bhrjjakaṇṭaka*, illetve *bhūtyakaṇṭaka*.

³⁷⁹ A kommentátorok szerint az anya szintén *brāhmaṇa*. Bhārucci megjegyzi, hogy a „romlottság” vagy „bűnösség” annak a következménye, hogy az apa egy *vrātya*, vagyis nem esett át az *upanayana* szertartásán, nem „kétszer született”. Szintén Bhārucci szerint az *āvantya* „bűnösebb”, mint a *bhūrjakaṇṭaka*, a *vāṭadhāna* „rosszabb”, mint az *āvantya*, és így tovább. Amint azt Bühler megjegyzi, ezek nagy valószínűséggel eredetileg különböző törzseket jelölő nevek voltak (Bühler, i. m., 406. o., 21. n.).

³⁸⁰ *licchavi*: más szövegvariánsok alapján *licchivi*, *nicchivi*. Az Arthaśāstra (11.1) *licchivika*, *malla* stb. oligarcha-szövetségekről beszél (lásd Kane vol. II, part II, 85. o.). A *Licchavi* és a *Malla* is egy-egy nepáli uralkodóház neve volt. A *naṭa* szó jelentése „színész, táncos, mutatványos”. A *karaṇa* egyes források szerint hivatalnok vagy bárd (Kane i. m. 75. o.), míg Manu egyik kommentátora szerint a *naṭa* és a *karaṇa* is kémkedéssel foglalkozik. A *khasa* (vagy *khaśa*) és a *draviḍa* két indiai népcsoport neve, mint kasztok egyes kommentátorok szerint vízthordásból élnek.

³⁸¹ *kāruṣa*, *nijaṅgha*: más szövegváltozatokban *kāruja*, *pāruṣa*, illetve *vijaṇma*. Az egyik kommentátor szerint az *ācārya* és a *sātvata* templomi istentiszteletet végző papok. Bhārucci a 21–23. versek lezárásaként megjegyzi: „Mindazon *varṇā*n kívüliek, akiket bármilyen vidéken a fenti neveken hívnak, ezen a módon kezelendők [vagyis mint *vrātyák* leszármazottai tagolandók be a társadalomba], még akkor is, ha származásuk nem ismert.”

(24) Kevert *varṇā*kba tartozók azért születnek, mert a *varṇā*k helytelenül viselkednek,³⁸² mert valaki olyan nőt vesz el, akit nem szabad elvenni,³⁸³ valamint mert valaki elhanyagolja saját teendőit.³⁸⁴ (25) [Most pedig] maradéktalanul fel fogom sorolni mindazokat, akik kevert származásúak, a természetes rendnek megfelelően vagy a természetes renddel szemben születtek, és egymással házasodnak.

(26) A *sūta*, a *vaidehaka* és a *caṇḍāla*: az emberek legalja, a *māgadha* és a *ksattr* kasztú, valamint az *āyogava* [vagyis hat, „a természetes renddel szemben” született kaszt]: (27) ezek hatan azonos *varṇā*[ba tartozó utódokat] nemzenek a saját [kasztjukba tartozó nők] méhében, és [ugyanilyen utódokat] nemzenek az anyjuk kasztjába [tartozó nő méhében],³⁸⁵ valamint a magasabb [kasztú nők] méhében. (28) Ahogyan neki [ti. egy férfinak] a három [*varṇa*] közül kettőbe [tartozó nőktől] saját magá[val azonos *varṇájú* utóda] születik, mivel [a feleség *varṇája*] közvetlenül [a férj *varṇája*] után következik a sorban, [illetve mivel] a saját [*varṇájába* tartozó nő] méhében [nemz utódot], ugyanez a rend [érvényes] a kirekesztettekre is.³⁸⁶ (29) Ezek [vagyis a természetes renddel szemben születettek] aztán szintén egymás [kasztjába tartozó] feleségeikben rengeteg, még inkább romlott és elítélt kirekesztett [utódot] nemzenek.³⁸⁷ (30) Amint egy *sūdra* férfi egy *brāhmaṇa* fe-

³⁸² Bhārucci szerint elsősorban arról az esetről van szó, ha valaki egy, a sajátjánál magasabb *varṇā*ba tartozó nőt vesz el.

³⁸³ Vagyis nem a saját *varṇájába* tartozó nőt, vagy olyat, aki korábban már férjnél volt (Bhārucci).

³⁸⁴ Vagyis ha egy arra jogosult személy nem veti alá magát az *upanayana* szertartásának (Bhārucci).

³⁸⁵ Ez egyes kommentátorok értelmezése. Medhātithi olvasata más: „azok, akik anyjuk kasztjába tartoznak (vagyis „szőr mentében” születtek, vö. 14. vers), azok is a saját kasztjukba tartozó nők méhében ugyanolyan *varṇájú* utódokat nemzenek”. Bhārucci a következőképpen magyarázza a verset (ezt az értelmezést Medhātithi is említi): a „szőrrel szemben” születettek csak a saját kasztjukba tartozó nőkben nemzenek ugyanolyan *varṇájú* utódot. Akik viszont „szőr mentében” születtek, azok mind a saját kasztjukba, mind az anyjuk *varṇájába* tartozó nőkben is a saját *varṇájukba* tartozó fiút nemzenek (pl. egy *ambasṭha* férfi egy *ambasṭha* nőben is, és egy *vaiśya* nőben is *vaiśya* utódot nemz). Bár szigorúan véve az *ambasṭha* magasabb rendű, mint egy „tisztá” *vaiśya*, a *vaiśyákra* vonatkozó törvények tekintetében nincs közöttük különbség, ezért lehet azt mondani, hogy „azonos *varṇájú*”, vagyis *vaiśya* utódot nemz.

³⁸⁶ Egy *brāhmaṇa* apától és egy *ksatriya* anyától, illetve egy *ksatriya* apától és egy *vaiśya* anyától született fiú azonos az apával annyiban, hogy születésénél fogva jogosult az *upanayanára*, vagyis a „kétszer született” státus elérésére. Hasonló rend érvényes a „kirekesztettek” is, ami egyes kommentátorok szerint azt jelenti, hogy a természetes renddel szemben (*pratilomena*) született utódok között is létezik hierarchia, mivel a „kétszer született” apák által nemzett utódok magasabb rendűek, mint egy *sūdra* által nemzett utód. Ez Bhārucci és Medhātithi szerint azt jelenti, hogy pl. egy természetes renddel szemben született *māgadha* vagy *sūta* is jogosult az *upanayanára*, vagyis a „kétszer született” státus elnyerésére. Más kommentátorok ezzel nem értenek egyet.

³⁸⁷ Például egy *āyogava* férfi és egy *ksattr* nő gyereke *ksattrāyogava* stb. Egy *ksattr* férfinak *āyogava* nőtől született gyereke kirekesztettebb, vagyis „kijebb áll” (a társadalom centrumához képest), mint ő maga, egy *caṇḍāla* nőtől született gyereke pedig még ennél is inkább a peremre szorul. Egy *māgadha* férfi gyereke egy *vaideha* nőtől „kijebb áll”, mint ő maga, egy *sūta* nőtől született gyereke pedig még ennél is kijebb. Egy *vaideha* férfi egy *māgadha* nőben magánál kijebb álló utódot nemz, egy *sūta* nőben pedig még kijebb állót. Egy *sūta* férfi gyereke egy *māgadha* nőtől kijebb áll, mint ő maga, de még ennél is kijebb áll egy *vaideha* nőtől született gyereke (Bhārucci).

leségben egy kirekesztett utódot nemz, ugyanígy egy kirekesztett férfi a négy *varṇa* [bármelyikébe tartozó asszonyban] egy még kirekesztettebb [utódot] nemz. (31) A természetes renddel szemben cselekvő [vagyis magasabb kasztú feleséget választó] kirekesztettek megint még inkább kirekesztetteket, az alantasak még alantasabb *varṇákat* nemzenek, [összesen] tizenöt [félét].³⁸⁸

(32) Egy *dasyu* férfi egy *āyogava* nőben egy *sairandhrát* nemz, aki ért az öltöztetéshez [fodrászathoz, masszázshoz stb.] és a kiszolgáláshoz, aki nem szolgál, [de] szolgaként keresi a kenyerét, [vagy vadállatok elejtésére használt] csapdákkal foglalkozik. (33) A *vaidhaka* viszont [ugyanilyen asszonyban] egy édes hangú *maitreyakát* nemz, aki folytonosan dicsőíti a [kiváló] férfiakat, napkeltekor megkondítva egy csengőt. (34) A *niṣāda* pedig egy *mārgarát* [vagy más néven] *dāsát* nemz [szintén egy *āyogava* nőben], aki hajózásból él, [és] akit az Āryāvarta³⁸⁹ lakói *kaivartának* hívnak. (35) A halottak ruháit viselő és megvetett ételt fogyasztó *āyogava* nőktől külön-külön ez a három, alacsony kasztú [utód] születik.

(36) Egy *niṣāda* férftól [és egy *vaidhaka* nőtől] pedig a tímár *kārāvara* születik; egy *vaidhaka* férftól [és *kārāvara*, illetve *niṣāda* nőtől] egy *andhra*, illetve egy *meda*, akik a falun kívül élnek.³⁹⁰ (37) Egy *caṇḍālától* [és egy *vaidheha* nőtől] a bambusznáddal üzletelő *pāṇḍusopāka* [születik]. Egy *niṣāda* egy *vaidheha* nőben egy *āhiṇḍikát*³⁹¹ nemz. (38) Egy *caṇḍālától* és egy *pulkasa* nőtől a gyökerek irtásával foglalkozó,³⁹² bűnös *sopāka* születik, akit mindig megvetnek a derék emberek. (39) Egy *niṣāda* nő egy *caṇḍālától* egy *antyāvasāyin* [kasztú] fiút szül, aki a halottégetőben lakik és dolgozik, és akit még a kirekesztettek is megvetnek. (40) Ezeket az apjukból és anyjukból kiindulva bemutatott, keveredésből [létrejött] kasztokat, legyenek akár rejtettek, akár nyíltak, saját tevékenységük alapján lehet megismerni.

³⁸⁸ A kommentátorok fáradságot nem kímélve próbálták kikalkulálni a tizenötféle *varṇát*. Bhārucci verziója a következő: egy *sūdra* a saját *varṇáján* kívül három más *varṇába* tartozó asszonyban nemzhet kevert *varṇájú* utódot, akik egyenként a négy *varṇa* bármelyikébe tartozó asszonyban, ami összesen $3+3 \times 4 = 15$, a másik három *varṇára* ugyanezt a számítást alkalmazva $15 \times 4 = 60$, plusz a négy „alap-*varṇa*”: összesen 64. Bhārucci arra is rámutat, hogy szorosan véve csak a *brāhmaṇa*, a *kṣatriya*, a *vaiśya*, és a *sūdra* tekinthető *varṇának* (vö. 4. vers), az összes többi *apasada* (vö. 10. vers), és ezért ebben a versben Manu csak képletes, nagyon tág értelemben használja a *varṇa* szót.

³⁸⁹ „Az árják országa”, Észak- és Közép-India hagyományos elnevezése, határai az Arab-tenger, a Bengál-öböl, a Himalája és a Vindhja-hegység.

³⁹⁰ Az anyák kasztját a kommentátorok adják meg. Az *andhrák* nevét Andhra Pradesh indiai tagállam nevében fedezhetjük fel, míg az észak-indiai Mevar neve valószínűleg a *medákra* megy vissza.

³⁹¹ A 36. vers alapján úgy tűnik, hogy ha ez a kaszt a tímármesterséget űzi, akkor *kārāvarának* hívják. Ugyanakkor egy kommentátor szerint az *āhiṇḍika* abból él, hogy nem engedi az átjárást olyan területen, ahol elítélteket tartanak fogva (lásd Kane vol. II, part II, 73. o.).

³⁹² Egyes kommentátorok szerint (pl. Bhārucci) ez annyit tesz, hogy bűnözők kivégzésével keresi a kenyerét. Mások úgy magyarázzák, hogy a *sopāka* gyógyító gyökereket gyűjtöget és árul.

(41) Hat, [az apa] saját kasztjába vagy az eggyel azalatt lévőbe született³⁹³ fiú utódra vonatkoznak a „kétszer születettek” jogai és kötelességei. Akik viszont [a törvény] megsértéséből³⁹⁴ születtek, mindazoknak a jogai és kötelességei a hagyomány szerint meg-egyeznek a *śūdrák*éval.³⁹⁵

(42) Aszkétizmusuk és a mag erejénél fogva korszakról korszakra³⁹⁶ magasabb, illetve alacsonyabb rendűek lesznek születésük révén, itt az emberek között.³⁹⁷ (43) A következő *kṣatriya*-kasztok viszont, mivel elhanyagolták a szertartásokat és nem keresték fel [tanácsért stb.]³⁹⁸ a *brāhmaṇákat*, fokozatosan *śūdrákká* lettek a földön: (44) *puṇḍrakák*, *coḍák*, *dravidák*, *kāmboják*, *yavanák*, *śákák*, *pāradák*, *pahlavák*, *cīnák*, *kirāták* és *dara-dák*.³⁹⁹ (45) Mindazon kasztokat a földön, akik nem tartoznak a [Brahman] szájából, kar-jából, combjából és lábából világra jött [négy *varṇa* egyikébe sem],⁴⁰⁰ akik a barbárok nyelvét vagy az *āryák* nyelvét beszélik, a hagyomány *dasyunak* tartja.

(46) Akiket a hagyomány a „kétszer születettek” *apaśada*, illetve a [törvény] megsér-tésével született [utódaiként] említ,⁴⁰¹ azok a „kétszer születettek” által megvetett foglal-kozásokat üznek. (47) A *sūták* lovakkal és kocsikkal foglalkoznak, az *ambasṭhák* orvos-lással, a *vaidehakák* a nők felügyeletével, a *māgadhakák* kereskedéssel, (48) a *niṣādák* halászattal, az *āyogava* ácsmunkával, a *medák*, *andhrák*, *cuñcuk*, *madguk* vadállatok el-

³⁹³ Vagyis az apa *varṇájába*, illetve az eggyel az alatti *varṇába* tartozó anyától született fiúk. Mindegyik „kétszer született” *varṇába* tartozó apának elvileg két ilyen fia lehet. A kommentátorok ugyanakkor hozzátesszik, hogy az „eggyel alatta lévő [varṇába tartozó anyától] született fiúk” kife-jezésbe beleértendő a természetes renddel egyezően nemzett (*anuloma*) utód, vagyis egy *brāhmaṇa* apa és egy *vaiśya* anya fia. Ugyanakkor egy *śūdra* anyától született fiú természetesen nem lehet „kétszer született”, tehát ezt a kombinációt nem kell számolni. Tehát egy *brāhmaṇa* apának három-féle, egy *kṣatriya* apának kétféle, egy *vaiśya* apának pedig csak egyféle „kétszer született” fia lehet (3+2+1 = 6).

³⁹⁴ Vagyis a *varṇák* keveredéséből (Medhātithi).

³⁹⁵ Bhārucci másképp olvassa a vers második felét: „Akik viszont *śūdra* nőtől születtek, [és] *dharmával* rendelkeznek (?), azokat [törvény]sértésből születetteknek tartja a hagyomány”, majd úgy magyarázza, hogy ezzel a kitételrel Manu a *śūdra* anyától született utódokat kívánja kizárni a „kétszer születetteket” megillető jogokból.

³⁹⁶ Vagyis születésről születésre (Medhātithi).

³⁹⁷ A mondat alanya a kommentátorok szerint az azonos *varṇájú* feleségtől, illetve a természe-ses renddel egyezően született (*anuloma*) utódok.

³⁹⁸ Medhātithi szövegvariánsa: „[mivel] nem tisztelték a *brāhmaṇákat*”.

³⁹⁹ Szövegváltozatok: *puṇḍaraka*: *puṇḍraka*, *puṇḍhraka*; *coḍa*: *cola*, *cāṃdra*, *cāṃdra*, *cauḍra*; *draviḍa*: *dramila*; *pahlava*: *pahnava*, *pallava*; a vers végén az „és” (*tathā*) szó helyett néhány ki-adásban a „*khasák*” (*khasāḥ*) szó áll. Ez a lista több indiai népcsoport nevét tartalmazza, pl. *śákák*, *dravidák*, *kirāták* stb. A *cola* és a *pallava* két dél-indiai dinasztia neve. A *kāmboja* és *cīna* neveken-ben Kambodzsát és Kínát fedezhetjük fel, ugyanakkor a *yavana*, vagyis „ión” a görögök elnevezé-se volt, míg a *pahlava* talán a perzsáké.

⁴⁰⁰ A *varṇák* születéséről lásd Manu 1.87.

⁴⁰¹ Az *apaśadák*ról lásd Manu 10.10; 10.16–17. Bhārucci szerint a „[törvény] megsértésével szü-letettek” kategóriába azok tartoznak, akik *śūdra* anyától és „kétszer született” apától származnak.

ejtésével, (49) a *kṣattṛk*, *ugrák* és *pulkasák* üregekben élő állatok elejtésével és elfogásával, a *dhigvanák* börművességgel, a *veṇák* zeneszerszámokon játszással. (50) Ezek lakjanak szent helyeken álló fáknál, halottégetőkben, hegyekben, ligetekben, [sajátos jegyeikről] felismerhetően, saját foglalkozásukat űzve. (51) A *caṇḍālák* és a *śvapacák* lakóhelye azonban kívül legyen a falun, zárják ki őket az edények [használatából]⁴⁰², vagyonuk kutyák és szamarak [legyenek], (52) öltözkük a halottak ruhái, ételüket törött edényekből [fogyasszák], ékszerük fekete vas[ból készüljön], és örökösen vándoroljanak. (53) Egy törvény szerint élő ember ne akarjon érintkezni velük. Egymás között intézzék dolgaikat, [magukhoz] hasonlókkal házasodjanak. (54) Ételüket, amely másoktól függ, törött edényben kell odaadni nekik. Ne járkáljanak éjszaka a falvakban és a városokban. (55) Nappal munkájuk érdekében járhatnak-kelhetnek, a király utasításai alapján megjelölve,⁴⁰³ és a rokonok nélkül [elhunytak] holttestét kivihetik [a településről]: ez a [törvényben megszbott] rend. (56) A király parancsára mindig végezzék ki a halálraítélteket, ahogy a törvénykönyvek [előírják], [majd] magukhoz vehetik a halálraítéltek ruháit, fekhelyét és ékszereit.

⁴⁰² Medhātīthi három lehetséges értelmezését említi az *apapātrāḥ* kifejezésnek: 1. az általuk használt edényeket el kell dobni, 2. ha ételt adnak nekik, azt csak egy földön lévő vagy valaki más kezében tartott edénybe szabad beletenni, 3. csak rossz, törött edényeket használhatnak.

⁴⁰³ Például egy villám alakú jellel megjelölve, vagy vállukon a kivégzésekhez használt eszközöket (pl. bárdot) hordozva (Medhātīthi).

FÜGGELÉK: A KEVERT KASZTOK

A zárójelbe tett kasztokat Manu nem említi.

Az első táblázat csillaggal jelölt kasztjai a négy *varṇa* keveredéséből származó *pratiloma*, vagyis a természetes renddel szemben született kasztok.

Az itt szereplő kasztokon kívül természetesen nagyon sok más kaszt is létezett, illetve különböző források gyakran más-más kasztú szülőket állapítanak meg az egyes kasztokba tartozó utódok esetében.

<i>brāhmaṇa</i> apa	<i>kṣatriya</i> apa	<i>vaiśya</i> apa	<i>śūdra</i> apa	
<i>brāhmaṇa</i> anya		* <i>sūta</i>	* <i>vaideha</i>	* <i>caṇḍāla</i>
<i>kṣatriya</i> anya	(<i>mūrdhāvasikta</i>)		* <i>māgadha</i>	* <i>kṣattr</i>
<i>vaiśya</i> anya	<i>ambasṭha</i>	(<i>māhiṣya</i>)		* <i>āyogava</i>
<i>śūdra</i> anya	<i>niṣāda</i> / <i>pāraśava</i>	<i>ugra</i>	(<i>karaṇa</i>)	
<i>ugra</i> anya	<i>āvṛta</i>			
<i>ambasṭha</i> anya	<i>ābhīra</i>			
<i>āyogava</i> anya	<i>dhigvaṇa</i>			

	<i>niṣāda</i> apa	<i>śūdra</i> apa
<i>śūdra</i> anya	<i>pulkasa</i>	
<i>niṣāda</i> anya	<i>kukkuṭaka</i>	

	<i>kṣattr</i> apa
<i>ugra</i> anya	<i>śvapāka</i>

	<i>vaideha</i> apa	<i>niṣāda</i> apa	<i>dasyu</i> apa
<i>āyogava</i> anya	<i>maitreyaka</i>	<i>mārgara</i> / <i>dāśa</i> / <i>kaivarta</i>	<i>sairandhra</i>
<i>ambasṭha</i> anya	<i>veṇa</i>		
<i>kārāvara</i> anya	<i>andhra</i>		
<i>niṣāda</i> anya	<i>meda</i>		

	<i>caṇḍāla</i> apa	<i>niṣāda</i> apa
<i>vaideha</i> anya	<i>pāṇḍusopāka</i>	<i>kārāvara</i> / <i>āhiṇḍika</i>
<i>pulkasa</i> anya	<i>sopāka</i>	
<i>niṣāda</i> anya	<i>antyāvasāyin</i>	

A KÍNAI *QIN* ÁLLAM
TÖRVÉNYEI

BEVEZETÉS

A Kr. e. I. évezred nagy részében a kínai területeken több kisebb állam osztozott. A *Zhou*-dinasztia (Kr. e. 1027?–256) királyai, akik uralmuk első évszázadaiban még fennhatóságuk alatt tartották Kína nagy részét, Kr. e. 770 után végletesen meggyengültek. A hatalom a helyi uralkodócsaládok kezébe került, akik a *Hadakozó fejedelemségek* korszakában (Kr. e. 453–221) már folyamatos háborúkat vívtak egymással a főhatalom megszerzéséért. A harcból végül az északnyugat-kínai *Qin* (Csin) állam került ki győztesen: tehetséges, erőskezű uralkodója, *Ying Zheng* Kr. e. 230-tól 221-ig tartó hadjáratsorozatában legyőzte a többi fejedelemséget, Kr. e. 221-ben felvette a „*Qin* Első Császára” (*Qin Shi Huangdi*) címet, s ezzel megalapította az egységes kínai császárságot, amely kisebb-nagyobb megszakításokkal egészen 1911-ig fennállt. A *Qin*-dinasztia nem volt hosszú életű, Kr. e. 206-ban egy felkeléshullám elsöpörte; a helyébe lépő *Han*-dinasztia (Kr. e. 206–Kr. u. 220) azonban a legfontosabb eredményeit, az egységet, a központosított közigazgatási rendszert, a hivatalnokszerkezetet, az erős császári hatalmat megőrizte és továbbfejlesztette.

Qin katonai sikerének egyik legfontosabb oka – a jól megválasztott stratégia, a fejlett haditechnika és az erős hadsereg mellett – az volt, hogy sikerült az ország erőforrásainak nagy részét az állam, s ezzel a háborúk szolgálatába állítania. Ehhez az kellett, hogy az állam ellenőrzést gyakoroljon mind a lakosság, mind saját, az állami javakkal gazdálkodó hivatalnokai felett. A totális államhatalom kiépítéséhez az ideológiát a kor egyik államelméleti iskolája, az ún. legizmus (*fajia*) szolgáltatta. A legizmus hívei – pl. a nagy *Qin*-beli reformer, *Shang Yang*, *Qin Shi Huangdi* főminisztere, *Li Si*, valamint a *Han*-beli *Han Feizi* – azt tanították, hogy az uralkodónak előre meghatározott jutalmakkal és büntetésekkel, törvényekkel kell a népet és a hivatalnokokat a maga céljainak szolgálatába állítania. Ha ugyanis az emberek tudják, hogy milyen cselekedetért milyen jutalom vagy büntetés jár, mindent el fognak követni, hogy eleget tegyenek az előírásoknak.

A Kr. e. 4. századi reformer miniszter, *Shang Yang* tevékenysége után *Qin* a legizmus egyik fellegrárájának számított, a korabeli források az országot jól szervezett, szigorú törvényekkel kormányzott államként írták le. Ugyanakkor a *Qin*-beli törvények tartalmáról sokáig gyakorlatilag semmit sem tudtunk, sőt az egész kínai ókor törvényhozásáról is csupán a történeti művek egy-két utalásából alkothattunk képet. Tudjuk, hogy egyes fejedelemségekben már legkésőbb a Kr. e. 6. században írásba foglalták a büntető törvényeket, de a legelső ránk maradt törvénykönyv a *Tang*-korból (Kr. u. 618–907) származik – vagyis a kínai írott jogfejlődés első évezredéből nem ismertünk egyetlen elsődleges jogforrást sem.

Ez a helyzet 1975-ben változott meg, amikor a *Hubei* tartományi *Shuihudinál*, az ókori *Qin* területén csatornaásó munkások egy sírra bukkantak. A koporsóban a csontváz mellett több mint 1100 teleírt bambuszcsíkot találtak (a papír feltalálása előtt ez volt a legelterjedtebb íráshordozó) – ezekből mintegy 600 jogszabályokat, törvényt magyarázatokat tartalmazott. A sír egy *Qin*-beli kishivatalnoké volt, aki valószínűleg Kr. e. 217-ben, a birodalom egyesítés után néhány évvel halt meg. A bambuszcsíkokra nem egységes tör-

vénykönyveket, hanem különböző törvényekből kiemelt, elszigetelt rendelkezéseket írtak, valószínűleg azokat, amelyeket a sír tulajdonosa földi életében a leggyakrabban használt. A szóhasználatból kitűnik, hogy a joganyag az egyesítés előtti évtizedekben született, de valószínű, hogy Kr. e. 221 után is érvényben maradt. Mivel tudjuk, hogy megalakulásakor a Han-dinasztia némi módosítással a Qin-beli törvényeket vette át, joggal feltételezhetjük, hogy a *shuihudi* iratok azt a jogrendszert tükrözik, amely a Han-kori, s ezzel az egész császárkori kínai jog alapja lett. Így a *shuihudi* lelet nem csupán a kínai, de az egyetemes jogtörténetnek is egyik felbecsülhetetlen értékű forrása.

Az alábbiakban a *shuihudi* iratokból közlünk válogatást. A lelet különböző jellegű jogi szövegeket tartalmazott, amelyeket a szövegkiadások gondozói öt csoportba soroltak. Válogatásunkba mind az öt csoportból kerültek be szemelvények, a *Különféle rendelkezések...* című szövegcsoporthoz teljes egészében közöljük. A *Tizenhétféle Qin-beli törvény* rendelkezéseinek nagy része a közjavakat kezelő hivatalnokok tevékenységét szabályozza, ebből két alcsoportot közlünk, amelyek a Kínában mindig is meghatározó mezőgazdaságra vonatkoznak. Ezek a cikkelyek nem tartalmaznak szankciót. A *Törvények az ellenőrzésről* című szabálygyűjtemény a hivatalnokok ellenőrzéséről, a vétségeikért járó büntetésekről szól. A *Különféle rendelkezések Qin törvényeiből* című szövegcsoporthoz cikelyei között nincs tartalmi összefüggés; egy részük a hivatalnokok, másik részük a közemberek vétségeit tárgyalja. A *Kérdések és válaszok Qin törvényeiről* a büntetőjogi szempontból legérdekesebb szövegcsoporthoz tartozik. Az előzőekkel ellentétben nem szabályokat tartalmaz, hanem különféle jogmagyarázatokat: egy cikkelyben általában egy jogesetleírás vagy egy törvényből vett idézet található, amellyel kapcsolatban valaki feltesz egy kérdést, s a cikkely a kérdésre adott válasszal végződik. Azt, hogy ki tette fel a kérdést és ki válaszolt rá, illetve, hogy a válasz kötelező érvényű volt-e, nem tudjuk; csak valószínűsíteni tudjuk, hogy a válaszokat egy magasabb rangú hivatalnok adta alárendeltjének. Az utolsó szövegcsoporthoz a *Minták pecsételéshöz és nyomozáshoz*: ez szintén nem jogszabályokat tartalmaz, hanem a büntetőeljáráshoz, illetve a bűnügyekben való nyomozáshoz ad segítséget a hivatalnokoknak.

A *shuihudi* szövegek megerősítik a korábbi feltételezéseket, amelyek szerint Qin túlszabályozott, bürokratikus, legista szellemű állam volt. Emellett a szövegekben számos olyan vonás is megfigyelhető, amely később az egész császárkori kínai jogrendszer jellemzője lett. Ilyen például az a tény, hogy az állam legalább annyi gondot fordított saját hivatalnokai, mint a köznép tevékenységének szabályozására. A közigazgatási és a büntetőjog összefonódott, ugyanakkor hiányzott a „polgári” jog: a családi és a tulajdoni ügyek szabályozását – ha nem köztulajdonról volt szó – az állam a szokásjogra és a helyi közösségekre bízta. A hatalmi ágak nem váltak szét: a bíraskodást ugyanaz a helyi hivatalnok intézte, mint az adószedést, a közmunkák megszervezését és a közigazgatást. A törvénykezés rendkívül racionális volt: az istenítéleteket nem ismerték, az ügyekben írásos és tárgyi bizonyítékok, valamint tanúvallomások alapján döntöttek. Ugyanakkor az, hogy a jogszabályok jelentős része a hivatali visszaélések ellen irányult, azt is jelzi: a kínai mandarinrendszert átható korrupció már Qinben is sok gondot okozott.

A *shuihudi* szövegek töredékesek: a koporsóba már eredetileg is csak azokat a cikkeket helyezték, amelyeket valami miatt fontosnak tartottak. Ezért az egyes területekre

vonatkozó szabályoknak csak egy részét ismerjük. A szövegek értelmezését sok elírás, elmosódott írásjegy nehezíti, ráadásul a bambuszcsíkokat összefogó szálak az idők folyamán elporladtak, a bambuszcsíkok összekeveredtek, így az eredeti sorrendet a mai kutatóknak kellett rekonstruálni. A gyűlölt *Qin*-ház bukása után a rá vonatkozó források nagy része megsemmisült, így a szövegek értelmezéséhez szükséges háttér-információk jelentős része nem áll a rendelkezésünkre. Mindezen okok miatt minden fordítás csak kísérleti jellegű lehet, tele lehetséges félreértelmezésekkel, bizonytalan betoldásokkal.

A fordítás alapjául a *Wenwu* folyóirat (1976/7–8.), valamint a *Wenwu Chubanshe* szövegközlése (*Shuihudi Qin mu zhujian*, Beijing, 1978) szolgált. Az ezeket kísérő tanulmányok, jegyzetek, értelmezési kísérletek mellett felhasználtuk a szövegek angol fordítását és az ehhez kapcsolódó jegyzeteket is (A. F. P. HULSEWÉ: *Remnants of Ch'in Law*, Leiden, 1985 – a cikkelyek számozása ez utóbbi kiadványt követi).

A kínai neveket és kifejezéseket a Kínai Népköztársaságban, valamint a nemzetközi szakirodalomban az utóbbi egy-két évtizedben általánosan elterjedt *pinyin* átírásban közöljük. (Az így átírt kínai szavak kiejtéséről lásd BARTOS HUBA–HAMAR IMRE: *Kínai–magyar szótár*, Budapest, Balassi, 1998, 4–8. p.)

A *shuihudi* leletekről és a hagyományos kínai jogról további tájékozódásul szolgálnak a bibliográfiában szereplő művek.

BIBLIOGRÁFIA

Szövegkiadások és fordítások

- YUNMENG QIN MU ZHUJIAN ZHENGLI XIAOZU: „Yunmeng Qin jian shiwen (yi-er-san).” *WW* 1976/6. 11–14. p., 1976/7. 1–10. p., *WW* 1976/8. 27–37. p. (A Yunmengi Qin Sírban Talált Bambuszcsíkok Szöveggondozói Bizottsága: A yunmengi Qin sírban talált bambuszcsíkok szövege 1–3.)
- SHUIHUDI QIN MU ZHUJIAN ZHENGLI XIAOZU: *Shuihudi Qin mu zhujian*. Beijing, Wenwu Chubanshe, 1978. (A Shuihudi Qin Sírban Talált Bambuszcsíkok Szöveggondozói Bizottsága: A shuihudi Qin sírban talált bambuszcsíkok.)
- HULSEWÉ, A. F. P.: *Remnants of Ch'in Law. An Annotated Translation of the Ch'in Legal and Administrative Rules of the 3rd Century B. C. Discovered in Yün-meng Prefecture, Hu-pei Province, in 1975*. Leiden, E. J. Brill, 1985. (Sinica Leidensia editio Institutum Sinologicum Lugduno Batavum, Vol. XVII.)
- MCLEOD, K. C. D. – R. D. S. YATES: „Forms of Ch'in Law. An Annotated Translation of the Feng-chen shih.” *HJAS* 41 (1981) 111–163. p.
- SALÁT G.: *Büntetőjog az ókori Kínában. Qin állam törvényei a shuihudi leletek alapján*. Budapest, Balassi, 2003. (Sinológiai Műhely 3.)

Nyugati nyelvű tanulmányok

- BALAZS, É.: *Le traité juridique du „Souei-chou.”*. Leiden, E. J. Brill, 1954.
- BODDE, D. – C. MORRIS: *Law in Imperial China. Exemplified by 190 Ch'ing Dynasty Cases*. Philadelphia, University of Pennsylvania, 1967.
- BODDE, D.:
– *China's First Unifier. A Study of the Ch'in Dynasty as Seen in the Life of Li Ssu (280?–208 B.C.)*. Leiden, E. J. Brill, 1938.
– „Forensic Medicine in Pre-Imperial China.” *JAOS* 102 (1982) 1–15. p.
- CH'Ü, T'UNG-TSU: *Law and Society in Traditional China*. Paris, Mouton & Co., 1961.
- CHEN, P.: *Law and Justice. The Legal System in China 2400 B.C.–1960 A.D.* New York – London, Dunellen, 1973.
- COHEN, J. A. – R. R. EDWARDS – FU-MEI CHANG CHEN (eds.): *Essays on China's Legal Tradition*. Princeton, Princeton University Press, 1980.
- CREEL, H. G.: „The Fa-chia: »Legalists« or »Administrators«?” In uő: *What is Taoism? And Other Studies in Chinese Cultural History*. Chicago – London, The University of Chicago Press, 1970, 92–120. p.
- DUTTON, M. R.: *Policing and Punishment in China. From Patriarchy to the People*. Cambridge, Cambridge University Press, 1992.
- DUYVENDAK, J. J. L.: *The Book of Lord Shang*. London, Arthur Probsthain, 1963.
- ESCARRA, J.: *Le droit chinois*. Peking – Paris, Henri Veitch – Sirey, 1936.

- FU, ZHENGYUAN: *China's Legalists. The Earliest Totalitarians and Their Art of Ruling*. Armonk, London, M. E. Sharpe, 1996.
- HSU DAU-LIN: „Crime and Cosmic Order.” *HJAS* 30 (1970) 111–125. p.
- HULSEWÉ, A. F. P.:
- *Remnants of Han Law. Volume I. Introductory Studies and an Annotated Translation of Chapters 22 and 23 of the History of the Former Han Dynasty*. Leiden, E. J. Brill, 1955. (Sinica Leidensia edidit Institutum Sinologicum Lugduno Batavum, Vol. IX.)
 - „The Shuo-wen Dictionary as a Source for Ancient Chinese Law.” In SOREN EGEROD – ELSE GLAHN (eds.): *Studia Serica Bernhard Karlgren Dedicata. Sinological Studies Dedicated to Bernhard Karlgren on his Seventieth Birthday, October Fifth, 1959*. Copenhagen, Ejnar Munksgaard, 1959, 239–258. p.
 - „The Ch'in Documents Discovered in Hupei in 1975.” *TP* 64 (1978) 175–217, 338. p.
 - „The Legalists and the Laws of Ch'in.” In W. L. IDEMA (ed.): *Leyden Studies in Sinology*. Leiden, E. J. Brill, 1981, 1–22. p.
 - „Ch'in and Han Law.” In D. TWITCHETT – M. LOEWE (eds.): *The Cambridge History of China. Vol. I. The Ch'in and Han Empires*. Cambridge, Cambridge University, 1986, 520–544. p.
 - „Han China – a Proto »Welfare State«? Fragments of Han Law Discovered in North-West China.” *TP* 73 (1987) 265–285. p.
 - „The Wide Scope of Tao, »Theft«, in Ch'in-Han Law.” *EC* 13 (1988) 166–200. p.
 - „Fragments of Han Law.” *TP* 76 (1990) 208–233. p.
 - „The Long Arm of Justice in Ancient China. A Warrant for the Arrest of a Slave Dated 52 B. C.” *Rocznik Orientalistyczny* 47 (1991) No. 2., 85–98. p.
 - „Qin and Han Legal Manuscripts.” In E. L. SHAUGHNESSY (ed.): *New Sources of Early Chinese History. An Introduction to the Reading of Inscriptions and Manuscripts*. Berkeley, The Society for the Study of Early China and The Institute of East Asian Studies, University of California, 1997, 193–221. p.
- IDEMA, W. L. – E. ZÜRCHER (eds.): *Thought and Law in Qin and Han China. Studies Dedicated to A. Hulsewé*. Leiden, E. J. Brill, 1990.
- JOHNSON, W. (trans.):
- *The T'ang Code. Vol. I. General Principles*. Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1979.
 - *The T'ang Code. Vol. II. Special Articles*. Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1997.
- LADANY, L.: *Law and Legality in China. The Testament of a China-Watcher*. Ed. by MARIE-LUISE NATH. London, Hurst & Company, 1992.
- LEWIS, M. E.: *Sanctioned Violence in Early China*. Albany, New York, State University of New York Press, 1990.
- LIU, YONGPING: *Origins of Chinese Law. Penal and Administrative Law in its Early Development*. Hong Kong, Oxford University Press, 1998.
- LOEWE, M.:
- „Han Administrative Documents – Recent Finds from the North-West.” *TP* 72 (1986) 291–314. p.

- „Manuscripts Found Recently in China. A Preliminary Survey.” *TP* 63 (1977) 99–136. p.
- „The Orders of Aristocratic Rank of Han China.” *TP* 48 (1960) 97–174. p.
- MACCORMACK, G.: *The Spirit of Traditional Chinese Law*. Athens – London, The University of Georgia Press, 1996.
- PEERENBOOM, R. P.: *Law and Morality in Ancient China. The Silk Manuscripts of Huang-Lao*. Albany, 1993.
- POKORA, T.: „The Canon of Laws by Li K’uei – A Double Falsification?” *Archiv Orientalní* 27 (1959) 96–121. p.
- SALÁT G.:
- „Büntetőjog a régi Kínában I–II.” *Selyemút*, I. évf. (1997) 2. szám, 31–34. p., 3. szám, 17–21. p.
- „Az ítélkezést befolyásoló tényezők Qin állam törvényeiben.” In BIRTALAN ÁGNES – YAMAJI MASANORI (szerk.): *Orientalista Nap 2001*. Budapest, MTA Orientalisztikai Bizottság – ELTE Orientalisztikai Intézet, 2002, 90–102. p.
- SHAPIRO, S.: *The Law and the Lore of China’s Criminal Justice*. Beijing, New World Press, 1990.
- TURNER, K.:
- „The Theory of Law in the Ching-fa.” *EC* 14 (1989) 55–76. p.
- „War, Punishment, and the Law of Nature in Early Chinese Concepts of the State.” *HJAS* 53 (1993) 285–324. p.
- WALLACKER, B. E.: „Chang Fei’s Preface to the Chin Code of Law.” *TP* 72 (1986) 229–268. p.
- WELD, S.: „Chu Law in Action. Legal Documents from Tomb 2 at Baoshan.” In C. A. COOK – J. F. MAJOR (eds.): *Defining Chu. Image and Reality in Ancient China*. Honolulu, University of Hawaii Press, 1999.
- YATES, R. D. S.:
- „Social Status in the Ch’in: Evidence from the Yun-meng Legal Documents. Part One: Commoners.” *HJAS* 47 (1987) 197–238. p.
- „Some Notes on Ch’in Law. A Review Article of *Remnants of Ch’in Law*, by A. F. P. Hulsewé.” *EC* 11–12 (1985–87) 243–275. p.
- „State Control of Bureaucrats under the Qin: Techniques and Procedures.” *EC* 20 (1995) 331–365. p.

(Rövidítések: *EC*: *Early China*; *HJAS*: *Harvard Journal of Asiatic Studies*; *JAOS*: *Journal of the American Oriental Society*; *TP*: *T’oung Pao*; *WW*: *Wenwu*.)

A TIZENNYOLCFÉLE *QIN*-BELI TÖRVÉNY (*Qin lü shiba zhong*)

TÖRVÉNYEK A FÖLDEKRŐL (*Tian lü*)⁴⁰⁴

A 1

Ha az eső időben érkezik, s jótékony hatással van a kisarjadt gabonára, azonnal tegyenek jelentést írásban az eső [által megöntözött] veteményről és kisarjadt gabonáról, valamint arról, hogy a megművelt, illetve a parlagon hagyott, megműveletlen földek hány *qinget*⁴⁰⁵ tesznek ki. Ha akkor esik az eső, amikor a gabona már kifejlődött, szintén azonnal tegyenek jelentést az eső mennyiségéről és az érintett *qingek* számáról. Ha szárazság, viharos szél vagy zivatar, árvíz, sáskák vagy egyéb állatok hordái károsítják a termést, akkor is azonnal tegyenek jelentést [az érintett] *qingek* számáról. A közeli⁴⁰⁶ járások könnyűlábú [futárokkal]⁴⁰⁷ küldjék a levelet; a távoli járások a futárszolgálattal küldjék [a levelet]. A nyolcadik hónap végére ...⁴⁰⁸ azokat.

A 2

A tavasz második havában senki ne merészeljen fát vágni a hegyekben és az erdőkben, valamint gátat vagy torlaszt emelni a víz útjába. A nyári hónapok kivételével senki ne merészeljen füvet égetni, hogy hamut nyerjen⁴⁰⁹, [valamint] sást, állatkölyköt, tojást, madárfiókat gyűjteni; ne ...⁴¹⁰ halakat, teknőcöket megmérgezni, csapdákat, hálókat kihelyezni. A hetedik hónapban [ezeket a tilalmakat] oldják fel. Csak akkor lehet eltérni a [megszabott] időszaktól, ha valaki szerencsétlenségére meghal, s a külső és belső koporsójához kell [fát] vágni. Az [állami] karámokhoz és egyéb tiltott körzetekhez⁴¹¹ közel fekvő településeken az állatkölykök [növekedésének] időszakában senki ne merészeljen kutyákkal vadászni. Ha a közemberek kutyái behatolnak egy tiltott körzetbe, de nem üldözik a vadakat, és nem fogják el azokat, ne merészeljék megölni őket; ha [viszont] üldözik a vada-

⁴⁰⁴ A cím alatt összesen csupán hat cikkely szerepel, noha a *Qin*-beli *corpus iuris* nyilván jóval több rendelkezést tartalmazott a földművelésről. Hogy miért pont ez a hat cikkely került a sírba, nem tudjuk.

⁴⁰⁵ *Qing*: területmérték, 1 *qing* kb. 4,6 hektárnak felel meg.

⁴⁰⁶ Valószínűleg a fővároshoz, *Xianyang*hoz közel eső járásokról van szó.

⁴⁰⁷ *Qin*ben fejlett állami postaszolgálat működött. A „könnyűlábú” (*qingzu*) futárok minden biznnyal a rendszeres postaszolgálaton kívüli, rendkívüli küldöncöket jelentették.

⁴⁰⁸ Itt hiányzik 2-3 írásjegynyi rész a bambuszcsikból.

⁴⁰⁹ A hamut trágyának használták.

⁴¹⁰ Itt kb. 6 írásjegy teljesen elmosódott.

⁴¹¹ A tiltott körzetek valószínűleg állami-uralkodói legelők, vadasparkok, ültetvények voltak.

kat és elfogják azokat, öljék meg őket. A parkfelügyelő által megölt összes kutyát egészben be kell szolgáltatni⁴¹²; a mások [által] a tiltott körzetekben⁴¹³ megölt [kutyáknak] egyék meg a húsát, s [csak] a bőrét szolgáltatassák be.

A 3

A *qingenként*⁴¹⁴ beszoigáltatandó széna és szalma [mennyiségét a birtokos] által kapott⁴¹⁵ földek száma alapján [kell kiszámítani]. Akár megművelt, akár megműveletlen a föld, *qingenként* szénából három vékát⁴¹⁶, szalmából két vékát kell beszoigáltatni. A szénát egy nyaláb fű vagy egy köteg gaz felett mind be kell gyűjteni.⁴¹⁷ A széna és a szalma beszoigáltatásakor az egyiket át lehet számítani a másikkra.

A 4

Ha a gabona-, széna-, szalma-[raktárból] eltávolítják a fa [padlózatot] és a gyékényfonatot, a vékák számáról azonnal tegyenek jelentést a járásfőnöki hivatalnak. Ne használják; [a padlózatot] takarják le újra gyékényfonattal.⁴¹⁸

A 5

Ami az [állami] szekerekbe fogott lovak és ökrök ellátmányát illeti: ha több mint két hónapig nem utalják ki és nem továbbítják, akkor szüntessék meg [az ellátást, többet takarmányt] ne utaljanak ki és ne továbbítsanak.⁴¹⁹ Az, akinek a földek főigazgatója⁴²⁰ utalja ki az ellátmányt, de nem szerepel az állandó nyilvántartásban, az igazolás megérkezének napjától kapja meg ellátmányát, s [a kiutalás] ne lépje túl az igazolásban [foglaltakat].⁴²¹

⁴¹² *Ru gong*, „be(adni) a köz(ös)be”, vagyis beszoigáltatni az állami hatóságoknak.

⁴¹³ Vagy: „... egyéb tiltott körzetekben megölt...”

⁴¹⁴ *Qing*, lásd a 405. jegyzetet.

⁴¹⁵ *Shou*, „kap”: nem tudjuk, hogy *Qin*ben milyen jellegű volt a földadományozás, sőt arról sincs információnk, hogy létezett-e földmagántulajdon.

⁴¹⁶ Egy véka (*shi*) kb. 20 liternek felel meg.

⁴¹⁷ A mondat értelmezése igen bizonytalan, talán elírás történt.

⁴¹⁸ A mondat nehezen értelmezhető. A szabály talán a D 129-es cikkelyhez hasonlóan arról a helyzetről szól, amikor az állami magtárban, amelynek alját szigetelésként fa padlózat és gyékényfonat fedte, gabona kerül ezek alá. Mivel ez pazarlásnak számít, az így „elveszett”, s csak ellenőrzéskor, a gyékény és a padozat eltávolításakor megkerülő gabona mennyiségéről jelentést kell tenni a feljebbvalónak, hogy a felelőst megbüntethessék. A második mondatban nem derül ki, hogy mit nem szabad használni; valószínűleg a régi, használt gyékényfonatot, amelyen átjutott a gabona.

⁴¹⁹ A mondat fordítása igen bizonytalan.

⁴²⁰ *Da tian*, szó szerint „nagy föld”: a földművelésért felelős hivatalnokok egyike.

⁴²¹ A rendelkezés valószínűleg az utazó hivatalnokra vonatkozik: ez úti céljáról és feladatairól hivatalos igazolást kap, amelynek alapján a helyi hatóságok, amelyeknél megszáll, ellátmányt biztosítanak neki és igás állatainak.

A 6

A falvakban lakó közemberek ne merészeljenek bort árulni. A földek felügyelője⁴²² és a segéd-körzetfőnök⁴²³ gondoskodjék [a borárusítás] betiltásáról és meggátolásáról. Aki nem tartja be a rendeletet, az büntettet⁴²⁴ követ el.

TÖRVÉNYEK AZ ISTÁLLÓKRÓL ÉS A LEGELŐKRŐL

(*Jiu yuan lü*)

A 7

A negyedik, hetedik, tizedik és első hónapban a földművelésre [használt] ökröket mérjék meg. Az év vége után, az első hónapban tartsák meg a „nagy osztályozást”⁴²⁵. Ha [az eredmény] jó, a földek felügyelője⁴²⁶ jutalomként kapjon egy kancsó bort és egy köteg szárított húst; a karámban dolgozóknak egy alkalommal engedjék el a közmunkát; a marha[gondozók] vezetője pedig jutalomként háromszor tíz napnyi [közmunka elengedését] kapja. Ha [az eredmény] hitvány, a földek felügyelője kapjon megrovást⁴²⁷, a karámszolgákat büntessék két hónapra⁴²⁸. Ha az ökröket a földeken dolgoztatták, s az ökrök [derék]bősege csökkent, a felelős kapjon minden hüvelyknyi [fogyásért] tíz bot-

⁴²² A járásokban a különböző állami feladatokat különböző hivatalok végezték, amelyeknek élén *sefu*, „felügyelő” állt. A „felügyelőt” valószínűleg a járásfőnök (*xianling*) nevezte ki saját alárendeltjei közül. A *shuihudi* szövegekben sokféle *sefu* szerepel, pl. „a földek felügyelője” (*tian sefu*), „örállomások felügyelője” (*ting sefu*), „számszerijászok felügyelője” (*fanu sefu*) stb., ezek a nevükben jelzett területtel foglalkozó hivatal élén álltak. A leggyakrabban a *guan sefu*, „a hivatal felügyelője” tisztséggel találkozunk: ez valószínűleg mindig az éppen szóban forgó, érintett hivatal vezetőjét jelenti. Ugyanez a helyzet, ha a „felügyelő” szó önmagában áll. Sokszor előfordul még a *da sefu* („nagy felügyelő”) és a *xian sefu* („járási felügyelő”) kifejezés: ezek nem egy speciális hivatal vezetőjét jelentették, hanem magát a járásfőnököt (lásd még a 433. jegyzetet.)

⁴²³ *Bu zuo*, alacsony rangú hivatalnok, pontos szerepe ismeretlen.

⁴²⁴ *Zui*, „bűn, büntetés”; a cikkely utolsó mondata ezzel a minősítéssel a cselekményt a büntető ítélezés hatáskörébe utalja.

⁴²⁵ *Da ke*, „nagy osztályozás”: nem tudjuk, hogy ez pontosan hogyan folyt, de ilyenkor nyilván minden állami tulajdonú állatot megmértek és minősítettek. Az állatok, egyes hivatalnokok, illetve a bányászat teljesítményének osztályozásával kapcsolatos cikkelyekben kétféle minősítés szerepel: a *dian* (ezt „hitványnak” vagy „elégtelennek” fordítjuk), illetve a *zui* („jó”). Az előbbiért a felelősöknek büntetés, az utóbbiért jutalom járt.

⁴²⁶ *Tian sefu*, lásd a 422. jegyzetet.

⁴²⁷ *Sui*, „leszid, megró”: nem tudjuk, hogy ez csupán szóbeli feddést jelentett, vagy a megrovást írásba is foglalták. A megrovás következményeit nem ismerjük.

⁴²⁸ Nem tudjuk, hogy a két hónap mire vonatkozik: a büntetés lehet kéthónapnyi közmunka, de kéthónapnyi fizetésmegvonás is.

ütést. A falvakban is osztályozzák [az ökröket]⁴²⁹: ha [az eredmény] jó, a falufőnök⁴³⁰ jutalma tíz napnyi [közmunka elengedése]; ha [az eredmény] hitvány, kapjon harminc botütést.

A 8

Ha valaki kölcsönvesz egy vaseszközt⁴³¹, amely kopott, régi és használhatatlan, és [az eszköz] eltörik, ezt [vezessék be] a „használati könyvbe”⁴³², s [az eszközt] vegyék vissza anélkül, hogy kártérítést [kérnének].

A 9

Ha az állami lovakat és marhákat legelni viszik, s egy ló vagy marha elpusztul, sürgősen értesítsék a járást, ahol [az állat] elpusztult. A járás azonnal vizsgálja ki [az ügyet] és gyűjtse be [a tetemet]. Ha nem [intézkednek elég] gyorsan és [a tetem] tönkremegy, a járásfőnök⁴³³ fizessen annyi kártérítést, amennyi [a tetem] értéke volt, mielőtt tönkrement.

Ha kis⁴³⁴ *közrabszolga*⁴³⁵ betegségben meghal, jelentsék a ...⁴³⁶-nak. Ha nem betegségben hal meg, akkor vizsgálati jelentésben értesítsék a hivatalt, hogy az elbírálhassa [az ügyet].

⁴²⁹ A cikkely alapján úgy tűnik, hogy állami marhákat nemcsak állami karámokban, legelőkön tartottak, hanem a falusi lakosoknak is kiadtak nevelésre.

⁴³⁰ *Li dian*, „falufőnök”. A kifejezés eredetileg *li zheng* volt, de a névtabu miatt megváltoztatták: *Qin Shi Huangdi* (ur. Kr. e. 246–221–210) eredeti neve *Ying (Zhao) Zheng* volt, emiatt a – nem ugyanúgy, de hasonlóan írt – *zheng* írásjegyet a „falufőnök” szóban nem használhatták. A falufőnök valószínűleg nem állami hivatalnok volt, hanem a falu tekintélyes, befolyásos lakosa, akit az állam felelőssé tett a falubeliek viselkedéséért. A rendelkezésekben gyakran együtt szerepel a „faluvénéivel” (*lao*).

⁴³¹ Minden bizonnyal állami tulajdonú eszköz kölcsönvételéről van szó. Az ilyen ügyleteket is a helyi hivatalnokok intézték.

⁴³² *Yong shu*, „használati könyv”: valószínűleg nyilvántartás, leltár az állami tulajdonú eszközökről, amelybe bejegyezték az eszközökkel kapcsolatos adatokat.

⁴³³ *Ling*, a *xianling*, járásfőnök rövidítése. A járásfőnököt a központi kormányzat nevezte ki, s felelősséggel tartozott a járásában tevékenykedő különböző hivatalok működéséért.

⁴³⁴ *Xiao*, „kis”: az A 12-es cikkely meghatározása szerint a 6 láb 5 hüvelyknél (kb. 150 cm) alacsonyabb férfi, a 6 láb 2 hüvelyknél (kb. 143 cm) alacsonyabb női elítéltek számítottak „kicsinek”. Ennek a fejadagjuk mennyisége miatt volt jelentősége.

⁴³⁵ A *Qin*- és *Han*-korban a különböző büntettekért a leggyakrabban kényszermunka-büntetést szabtak ki, amelynek több fokozata volt. Ítélethozatalkor nem azt mondták ki, hogy hány évre ítélik el a bűnöst, hanem azt, hogy milyen fokozatú kényszermunkás lesz – a fokozat egyben meghatározta az időtartamot is. A *Qin*- és a *Han*-korban a kényszermunka-fokozatok neve megegyezett, s talán időtartamuk is. A fokozatok a következők voltak: 1. *Falépitő* (*chengdan* – férfi), *gabonaőrő* (*chong* – nő): a legsúlyosabb büntetés, a *Han*-korban öt évig tartott, s különféle megcsonkító büntetésekkel járhatott együtt; 2. *Rőzséggyűjtő* (*guixin* – férfi), *rizsrostáló* (*baican* – nő): a büntetés három évig tartott; 3. *Közrabszolga* (*lichen*), *közrabszolgánő* (*liqie*): ez a büntetés is három évig tartott, de enyhébbek voltak a kísérő büntetések; 4. *Rablók elleni ő*r (*sikou*): két évig tartott; a súlyo-

Ha a nagy istállók, a középső istállók vagy a palotai istállók lovai vagy marhái [elpusztulnak], inukat, bőruket, szarvukat, valamint az áruknak megfelelő pénzt adják át, s [ezeket az érintett] személyek vigyék be az [illetékes] hivatalba.⁴³⁷

Ha valakinek a szekerét állami lovak vagy ökrök húzzák, s a lovak [vagy ökrök] elvesznek, ...⁴³⁸ a járást, ahol elpusztultak. A járás vizsgálja ki [az ügyet], ...⁴³⁹ adja el az [állat] húsát, s azonnal gyűjtse be az [állat] inát, bőrét, szarvát, valamint teljes árát pénzben. Ha a [beszedett] pénz kevesebb a törvényben megszabottnál, akkor rendeljék el az érintetteknek, hogy pótolják [a hiányzó összeget], emellett értesítsék a hivatalt. A hivatal értesítse a járást, ahová a lovak és ökrök [tartoznak, hogy az elpusztult állatokat] töröljék [a nyilvántartásból].

Ami a járások és a fővárosi hivatalok⁴⁴⁰ [által használt] állami ökrök osztályozását illeti, mindegyiket osztályozzák. Ha tíz vagy annál több ökör volt, s egy év után az egyharmaduk elpusztul, illetve ha kevesebb mint tíz ökör volt, vagy valaki használatra kapott ökröket, s egy év után ebből három vagy annál több elpusztul, akkor az illetékes hivatalnok, az ökröket etető közember, valamint a járásfőnök és helyettese⁴⁴¹ mind büntettet követtek el. A Gazdálkodási Minisztérium⁴⁴² osztályozza a járásokat, a Nagy Magtár⁴⁴³ osztályozza a fővárosi hivatalokat és azokat, akik [ökröket] kaptak használatra.

sabb kényszermunkára ítélték a főbüntetésük letelte után egy ideig még *sikou*ként szolgáltak; 5. *Vigyázó (hou)*: a legenyhébb, egyéves büntetés. Nem tudjuk, hogy az egyes kategóriákba tartozó kényszermunkások milyen munkát végeztek, de valószínű, hogy mindig azt, amire az adott területen éppen szükség volt. A fokozatok nemcsak időtartamukban tértek el, hanem a kísérő csonkító büntetések súlyosságában, a munkafeltételekben, ellátásban stb. is.

⁴³⁶ Itt két írásjegy olvashatatlaná vált.

⁴³⁷ A fordítás bizonytalan; nem derül ki, hogy az említett dolgokat ki adja át kinek.

⁴³⁸ Az ókori írnok innen valószínűleg kifejezett néhány írásjegyet.

⁴³⁹ Itt egy értelmezhetetlen írásjegy áll.

⁴⁴⁰ A *du guan* (fővárosi hivatal) elnevezés nem a szerv székhelyére utal, hanem arra, hogy az adott hivatal egy fővárosi hatóság, minisztérium alá tartozik, vezetőjét (*guan zhang*) központilag nevezik ki. Ezzel szemben állnak a *járási (xian)* szervek, amelyeknek főtisztviselőit (*sefu*, „felügyelő”) helyben jelöli ki a járásfőnök. Tehát mind a *fővárosi*, mind a *járási* hivatalok – mindkét fajtából több van, a különböző állami funkcióknak megfelelően – a járásokban működnek, a különbség a felügyeletükben és vezetőik kinevezésében van.

⁴⁴¹ *Cheng*, „helyettes, segéd-, al-...”: a szó mindig egy magasabb beosztású hivatalnok közvetlen munkatársát, alárendeltjét jelenti. A *shuihudi* iratokban általában annak a hivatalnoknak a helyetteséről van szó, amely a szövegben megelőzi. Ha önmagában áll, valószínűleg járásfőnök-helyettest jelöl.

⁴⁴² *Nei shi*, a mezőgazdaságot és a pénzügyeket irányító központi hivatal.

⁴⁴³ *Da cang*, „Nagy Magtár”: ismeretlen hatáskörű és szerepű szerv.

B

TÖRVÉNYEK AZ ELLENŐRZÉSRŐL

(*Jiao lü*)

B 1

Ezek a fővárosi hivatalok⁴⁴⁴ és a járások ellenőrzésére vonatkozó törvények.⁴⁴⁵

Ha többlet vagy hiány van, a tárgyak értékét becsüljék meg, s a legmagasabb értékű [tárgy] alapján büntessék meg [a felelősöket; a különböző tárgyak értékét] ne összesítsék.

B 2

A hivatal felügyelője⁴⁴⁶ és [az adott hivatalba] beosztott összes hivatalnok együtt térítsék meg a hiányzó termékek [értékét]; a többletet vezessék be [a nyilvántartásba].

B 3

Ha a mérésnél használt *shi*-mérték⁴⁴⁷ nem pontos, s tizenhat *liang*nál⁴⁴⁸ többel [tér el a szabványostól], a hivatal felügyelője fizessen egy páncélzatnyi⁴⁴⁹ bírságot; ha kevesebb, mint tizenhat, de több, mint nyolc *liang*gal [tér el a szabványostól], a bírság egy pajzs. Ha a *tong*⁴⁵⁰ nem pontos, s két *sheng*gel⁴⁵¹ [tér el a szabványostól], a bírság egy páncélzat; ha

⁴⁴⁴ *Du guan*, lásd a 440. jegyzetet.

⁴⁴⁵ Valószínűleg eredetileg ez a cikkely szerepelt a törvény legelején, s a fenti mondat vezette be magát a törvénytöveget.

⁴⁴⁶ *Guan sefu*, lásd a 422. jegyzetet.

⁴⁴⁷ *Shi*, súlymérték, 1 *shi* kb. 30 kg-nak felel meg.

⁴⁴⁸ *Liang*, „uncia”, súlymérték, kb. 15,5 grammnak felel meg.

⁴⁴⁹ A *Qin*-beli jog sajátossága, hogy a bírságok összegét – a későbbi koroktól eltérően – nem pénzben vagy egyéb piaci értékmérőben (pl. selyemben) adták meg, hanem páncélzatban (*jia*), pajzsban (*dun*) és a páncéllemezek összevarrására szolgáló selyemszában (*luozu*). A kiszabható bírság nem volt túl változatos: lehetett egy vagy két páncélzat, egy vagy két pajzs, illetve húsz vagy ötven egységnyi selyemfonal (közemberek „bírsága” lehetett még meghatározott idejű közmunka vagy katonai szolgálat is). Nem tudjuk, hogy valóban pajzsokat és páncélokat kellett-e beszolgáltatni, vagy csak az árukat pénzben (a korabeli *Qin*ben már jól ismerték az öntött, egységes pénzt). Az utóbbi változat tűnik valószínűnek: ahogy *Qin Shi Huangdi* híres agyaghadserégén is megfigyelhető, a *Qin*-beli katonaság egységes páncélzattal és fegyverzettel rendelkezett, amelyet minden bizonnyal állami műhelyek állítottak elő. Értelmetlen lett volna tehát a megbírságolt személynek megvásárolnia a pajzsot-páncélt az állami műhelytől, aztán beszolgáltatni azt az államnak. A pajzs, páncélzat, selyemszál értékét sajnos megközelítőleg sem ismerjük.

⁴⁵⁰ *Tong*, ritka űrmérték, nagysága nem egészen tisztázott. Valószínűleg 1 *tong* 6 *dou*, 1 *dou* pedig 10 *shen*get tett ki. 1 *dou* kb. 2 liternek felel meg, 1 *tong* tehát kb. 12 liter.

⁴⁵¹ *Sheng*, űrmérték, 1 *sheng* kb. 2 deciliternek felel meg.

kevesebb, mint két, de több, mint egy *shenggel* [tér el a szabványostól], a bírság egy pajzs.⁴⁵²

B 5

Ha a [készletek] számbavételekor többletet vagy hiányt [találnak], s annak értéke 110 és 220 garas⁴⁵³ között van, a hivatal felügyelője kapjon megrovást⁴⁵⁴; ha [az érték] 220 és 1100 garas között van, a felügyelő fizessen egy pajzsnyi bírságot; ha [az érték] 1100 és 2200 garas között van, a hivatal felügyelője fizessen egy páncélzatnyi bírságot; ha meghaladja a 2200 garast, a hivatal felügyelője fizessen két páncélzatnyi bírságot.

B 7

Az ugyanabban a hivatalban [dolgozóknak] mind megvan a maguk feladata, [ezért] mind-egyikőjüket a maguk feladatkörében [elkövetett vétségek] miatt kell felelősségre vonni. Ha a hivatal felügyelőjét leváltják⁴⁵⁵, a járásfőnök kirendel valakit hivatalának ellenőrzésére; a hivatal felügyelőjét az ellenőrzéskor [talált vétségek] alapján kell felelősségre vonni és megbírságot, a nagy felügyelőt⁴⁵⁶ és helyettesét mentsék fel [a büntetés alól]. Ha a járásfőnököt váltják le, az új felügyelő maga végezze az ellenőrzést; [ilyenkor] a korábbi felügyelőt és helyettesét ne mentsék fel [a büntetés alól].

B 9

Ha a magtár beázik, s a gabona [egy része] elrothad, illetve ha gabonát halmoznak fel, de [annak egy része] tönkremegy, akkor ha az ehetetlenné vált [gabona mennyisége] nem éri el a száz vékát⁴⁵⁷, a hivatal felügyelője kapjon megrovást⁴⁵⁸; ha [a kár] több, mint száz, de kevesebb, mint ezer véka, a hivatal felügyelője fizessen egy páncélzatnyi bírságot; ha

⁴⁵² A passzusból kiszámolható, hogy a hivatalban használt súly 30 kg-onként 124 g-mal, vagyis 0,41%-kal térhetett el a szabványtól büntetlenül. Ugyanez az arány ürmértéknél 12 literenként 2 dl, vagyis 1,7%.

⁴⁵³ *Qian*, „pénz”: a *shuihudi* szövegekben a szó egyértelműen meghatározott pénzegységet jelent. Pontos értékét nem ismerjük, de egy *qian* egész biztosan nem ért túl sokat, ezért fordítjuk „garasnak”. A következőkből lehet egy *qian* értékét megbecsülni: 1. A kényszermunkások télikabátjának készítéséhez felhasználandó kender ára a mérettől függően: 60, 46, illetve 36 *qian* (A 49). 2. A kényszermunkások öltözetére költendő összeg télen és nyáron: 110, illetve 55 *qian közrabszolga, falépítő* részére; ugyanilyen státusú személynek, ha kis termető: 77, illetve 44 *qian*; *gabonaőr*öknek 55, illetve 44 *qian*; ha kis termetőek, 44, illetve 33 *qian* (A 50). 3. Bírság, büntetésmegváltás vagy az állammal szembeni adósság ledolgozásakor egy napi munka 8 *qiannyi* adósság ledolgozásának felel meg, ha viszont az illető ellátásáról az állam gondoskodik, egy napi munka 6 *qiannal* ér fel – vagyis egy ember egy napi, alacsony szintű ellátása 2 garasba került (A 68). A büntetések kiszabásánál valami miatt jelentősége volt a 11 többszöröseinek, de ennek okát nem ismerjük.

⁴⁵⁴ *Sui*, lásd a 427. jegyzetet.

⁴⁵⁵ *Mian*, lásd a 474. jegyzetet.

⁴⁵⁶ *Da sefu*, lásd a 422. jegyzetet.

⁴⁵⁷ *Shi*, lásd a 416. jegyzetet.

⁴⁵⁸ *Sui*, lásd a 427. jegyzetet.

több, mint ezer véka, a hivatal felügyelője fizessen két páncélatnyi bírságot. A hivatal felügyelőjének és az [illetékes hivatalba] beosztott hivatalnokoknak rendeljék el, hogy együtt térítsék meg a tönkrement gabona [árát]. Ha a gabona, bár tönkrement, de még ehető, akkor mérjék meg; [a felelősöket az ehetetlenné] rohadt vékák száma alapján ítélik el.

B 12

[...]

Ha gabonát, szénát, szalmát halmoznak fel a magtárban, s többlet vagy hiány keletkezik, de azt eltitkolják és nem jelentik; valamint minden olyan esetben, ha a többletet a hiány pótlására használják; és ha egyéb tárgykészletek [árát] meg kellene téríteni, de csalárdul törlik őket [a nyilvántartásból], hogy így pótolják [a hiányt]: mindezekben az esetekben ugyanaz a szabály [alkalmazandó], mint lopás⁴⁵⁹ esetén. Ha a nagy felügyelő⁴⁶⁰ és helyettese tudnak [a csalásról], de nem büntetik meg [a bűnöst], akkor a közönséges bűnösökre vonatkozó törvény szerint kell elítélni őket, emellett a magtárért felelős [hivatalnokkal] együtt [nekik is részt kell vállalniuk] a hiány megtérítésében.

Amikor a számadást beküldik, a magtárak leltárát terjesszék fel a Gazdálkodási Minisztériumnak⁴⁶¹.

Amikor valaki gabonát [akar] betenni, s [kiderül, hogy] a raktár, amelyet kinyit, beázott, a vezető hivatalnokokat össze kell hívni, hogy megtekintsék.

A szénát és szalmát ugyanúgy [kezeljék, mint] a ki nem csépeelt gabonát.

B 15

Amikor az állami eszközök ellenőrzésénél többletet vagy hiányt találnak, a [felelősöket] a *Felszerelésekről szóló törvény*⁴⁶² alapján kell elítélni; emellett térítsék meg [a hiányt]. Ha [az eszköz] nincs a „felszereléseknél” [felsorolva], értékét becsülik meg.

B 16

Ha egy állami eszközt nem bélyegeztek vagy jelöltek meg, a hivatal felügyelője fizessen egy pajzsnyi bírságot.

B 18

Ha a hivatali raktárban bőroket tárolnak, gyakran szárítsák és levegőztessék azokat. Ha [a bőroket] rovarok rágják meg, a hivatal felügyelője fizessen egy páncélatnyi bírságot.

B 25

Ha egy hivatal felügyelőjének két páncélatnyi bírságot kell fizetnie, a járásfőnök és helyettese fizessen egy páncélatnyi bírságot. Ha egy hivatal felügyelőjének egy páncélat-

⁴⁵⁹ *Dao*, lásd az 575. jegyzetet.

⁴⁶⁰ *Da sefu*, lásd a 422. jegyzetet.

⁴⁶¹ *Nei shi*, lásd a 442. jegyzetet.

⁴⁶² *Ji lü*, ilyen címet viselő törvény nem maradt ránk.

nyi bírságot kell fizetnie, a járásfőnök és helyettese fizessen egy pajzsnyi bírságot.⁴⁶³ Az érintett hivatalnokokat ugyanúgy vonják felelősségre, bírságotják vagy róják meg, mint a hivatal felügyelőjét. Az [adott hivatalba] beosztott többi hivatalnokot, a számadást készítő járási írnokot, valamint a fővárosi raktárak, a fegyvertárak, a földek és az őrállomások felügyelőit ugyanúgy vonják felelősségre [a bűnökért, melyeket] az alájuk rendelt távoli, járási hivatalokban [követnek el]⁴⁶⁴, mint a járásfőnököt és helyettesét.

B 28

Ha a számadások ellenőrzésénél hibát találnak, s [a hiba] kevesebb, mint 220 garas, a hivatal felügyelője kapjon megrovást; ha meghaladja a 220 garast, de kevesebb 2200 garasnál, a bírság egy pajzs; ha meghaladja a 2200 garast, a bírság egy páncélzat. Egy portányi, egy lónyi vagy ökörnyi [hiba esetén] fizessen egy pajzsnyi bírságot; kettő [porta, ló, ökör] felett a bírság egy páncélzat.

⁴⁶³ A felettes járásfőnök tehát felelős az alárendelt felügyelők vétkeiért.

⁴⁶⁴ A járásokban nemcsak járási hatóságok működtek, hanem egyes központi szervek alárendelt szakhivatalai is. A fenti cikkely szerint ha az ilyen hivatalok vétséget követtek el, mind a járás, mind a felettes központi szerv vezetőjét megbüntették.

C

KÜLÖNFÉLE RENDELKEZÉSEK *QIN* TÖRVÉNYEIBŐL (*Qin lü zachao*)

C 1

[Ha valaki egy olyan személyt ajánl hivatalra] és vállal érte kezességet⁴⁶⁵, akit [korábban] menesztettek⁴⁶⁶ hivatalából, fizessen két pánccélzat bírságot.

Mozgósítás idején *shangzao*⁴⁶⁷ vagy annál magasabb rangot viselő személyt nevezzenek ki időleges⁴⁶⁸ felügyelővé⁴⁶⁹ és átmeneti segéddé, hogy maradjanak és őrizzék [a hivatalt]; aki nem követi a rendelkezést, fizessen két pánccélzat bírságot.⁴⁷⁰

Ha a harcosok hivatalnokai⁴⁷¹ vagy a számszeríjászok felügyelője kinevezésekor nem követik a törvényeket, illetve ha a számszeríjászok a lövészen nem találják el a célt⁴⁷², a parancsnok⁴⁷³ fizessen két pánccélzati bírságot.

Ha a számszeríjászok felügyelője lövészen nem találja el a célt, fizessen két pánccélzati bírságot és váltsák le⁴⁷⁴; a felügyelő kezeskedik⁴⁷⁵ érte.

⁴⁶⁵ *Ren*, „kezeskedik valakiért”. *Qin* államban még nem – vagy csak kismértékben – alkalmazták a későbbi császárkorban elterjedt hivatalnoki vizsgarendszert, s a különböző tisztségekre a már hivatalban lévő tisztviselők ajánlására neveztek ki embereket. Az ajánló kezességet vállalt ajánlottjáért, így ha az nem megfelelően látta el hivatalát, vagy vétséget követett el, az őt ajánlót is felelősségre vonták.

⁴⁶⁶ *Fei*, „meneszt, eltávolít”, a *shuihudi* szövegekben a szó azt jelenti, hogy egy hivatalnokot végleg leváltanak, s nem vállalhat többé hivatalt.

⁴⁶⁷ *Shangzao*, a *Qin*-beli hűsz „nemesi rang” közül a második legalacsonyabb. Nemesi rangot (*jue*) különféle – elsősorban katonai – érdemekért lehetett szerezni. A rang fokozata az érdemek nagyságától (például a csatában levágtatott ellenséges fejek számától) függött. A rangot viselőknek különböző előjogaik voltak, például bűncselekmény esetén enyhébb elbírálás alá estek, büntetésüket egyes esetekben megválthatták, ledolgozhatták. Megjegyzendő, hogy a „nemesi rang” nincs közvetlen összefüggésben sem a hivatali pozícióval, sem az előkelő származással.

⁴⁶⁸ *Shou*, „örzö, örködő”, egy posztra ideiglenesen kinevezett hivatalnok jelzője.

⁴⁶⁹ *Sefu*, lásd a 422. jegyzetet.

⁴⁷⁰ *Qin*ben háború idején egyes járási hivatalnokoknak a hadsereggel kellett tartaniuk; az ő helyükre neveztek ki ideiglenes tisztviselőket.

⁴⁷¹ *Shili*, „harcosok hivatalnokai”, alacsony rangú katonatiszt.

⁴⁷² Nyilvánvalóan valamiféle íjászati vizsgáról van szó, amelyen felméri, hogy az adott körzet katonái megfelelő kiképzésben részesültek-e a helyi katonai hivatalnokoktól. *Qin*ből több adatunk nincs, de a *Han*-korról tudjuk, hogy az ilyen vizsgákon tizenkét lövésből legalább hatszor el kellett találni a célt.

⁴⁷³ *Wei*, „parancsnok”, katonai rang, pontos *Qin*-beli hatásköre és szerepe tisztázatlan.

⁴⁷⁴ *Mian*, „levált”: a *feijel* (lásd a 466. jegyzetet) ellentétben nem jelent végleges kizárást a hivatalnokszervezetből.

⁴⁷⁵ *Ren*, lásd a 465. jegyzetet. Itt tehát a felügyelőt is megbüntetik a számszeríjászok felügyelőjének – aki nyilván az ő alárendeltje – alkalmatlansága miatt.

Ha egy szekérhajtót már négy éve tisztségébe helyeztek, de nem tud szekeret hajtani, akkor az, aki kiképezte őt, fizessen egy pajzsnyi bírságot; váltsák le, s tegye jóvá négyévnnyi [elmaradt] munka- és katonai szolgálatát.⁴⁷⁶

(Törvény a hivatalnokok kinevezéséről)⁴⁷⁷

C 2

Annak, aki úgy tesz, mintha egy rendeletet követne, de elveti azt és nem hajtja végre, borotválják le a szakállát⁴⁷⁸, és tegyék őt *vigyázóvá*⁴⁷⁹.

Ha valaki nem száll le gyékényéről, s nem áll fel, az fizessen két páncélzatnyi bírságot, [emellett] menesszék⁴⁸⁰ őt.⁴⁸¹

C 3

Ha *youshi*⁴⁸² száll meg [valahol], s nincs ellenőrző jelvénye⁴⁸³, a járás, ahol megszállt, fizessen egy páncélzat bírságot; [ezt] az év végén szabják ki.

Ha valaki segít egy régi *Qin*-beli lakosnak⁴⁸⁴ elhagyni [az országot] vagy kitörölni [a nevét] a nyilvántartásból, azt, hogyha *shangzao*⁴⁸⁵ vagy annál magasabb [rangot visel], te-

⁴⁷⁶ A kínai mondatból nem derül ki, hogy a hajtó vagy a tanító köteles-e pótolni a szolgálatokat; valószínűleg az előbbiről van szó, hiszen többéves kiképzése alatt ő lehetett felmentve a különféle kötelezettségek alól.

⁴⁷⁷ A szövegcsoporthoz több cikkelyének a végén megjelölték, hogy a cikkely melyik törvényből való.

⁴⁷⁸ *Nai*, a szakáll leborotválása: az egyik leggyakoribb büntetés, általában valamilyen fokozatú kényszermunka mellékbüntetéseként szabják ki. Szerepe egyrészt a megalázás (mint sok más keleti népnél is), másrészt a rituális büntetés: a régi kínaiak kötelesek voltak testüket halálukkor úgy visszaadni a szüleiknek, ahogy azt tőlük kapták, tehát csonkítatlanul (a haj és a szakáll levágása is csonkításnak számított). A szakáll elvesztésével tehát az ősei előtt is kellemetlen helyzetbe került.

⁴⁷⁹ *Hou*, „őr, vigyázó”: a legenyhébb kényszermunka-fokozat, a *Han*-korban egy évig tartott. Lásd még a 435. jegyzetet.

⁴⁸⁰ *Fei*, lásd a 466. jegyzetet.

⁴⁸¹ A szövegből nem derül ki, hogy milyen alkalmakkor kell leszállni a gyékényről és felállni; valószínűleg központi rendelet felolvasásakor vagy feljebbvaló megjelenésekor.

⁴⁸² A *youshi* („vándorló uraság”) más szövegekben vagy kóbor harcost, vagy vándorfilozófust jelent. A fenti esetben lehetetlen eldönteni, hogy a szó pontosan kiket jelöl.

⁴⁸³ *Fu*, „ellenőrző jelvény”: *Qin*-ben igyekeztek korlátozni a lakosság mozgását, ezért utazni csak hivatalos engedéllyel, *fu*-val lehetett.

⁴⁸⁴ *Qin*-ben különbséget tettek a régi *Qin*-beli lakosok (*gu Qin ren*), valamint a nemrég bevándoroltak és a frissen elfoglalt területek lakosai között.

⁴⁸⁵ *Shangzao*, lásd a 467. jegyzetet.

gyék *rőzsegyűjtővé*⁴⁸⁶, ha *gongshi*⁴⁸⁷ vagy annál alacsonyabb [rangot visel], csonkítsák meg és tegyék *falépítővé*⁴⁸⁸.

(Törvény a *youshik*ről)

C 4

Ha valaki mellé kísérőket⁴⁸⁹ kellene kinevezni, de a [népesség-] nyilvántartás nem teszi lehetővé, [hogyan kísérőket kapjon], vagy ha a kinevezés gondatlanul⁴⁹⁰ történik, minden [ilyen esetben a felelősnek] borotválják le a szakállát és tegyék őt *vigvázóvá*.

Ha valaki a törvényben [megszabottat] meghaladóan dolgoztatja kísérőjét, vagy ha megbotozza, akkor fizessen egy páncélzat bírságot; ha [a kísérő] bőre felszakad, [a bírság] két páncélzat.

(Törvény a kísérők kinevezéséről)

⁴⁸⁶ *Guixin*, „rőzsegyűjtő”, a második legsúlyosabb kényszermunka-fokozat, a *Han*-korban három évig tartott. Lásd még a 435. jegyzetet.

⁴⁸⁷ *Gongshi*, a legalacsonyabb „nemesi rang”; az ennél alacsonyabb osztályba a rangnélküliek tartoztak. A „nemesi rangokról” lásd a 467. jegyzetet.

⁴⁸⁸ *Chengdan*, „falépítő”: a legsúlyosabb kényszermunka-fokozat, a *Han*-korban öt évig tartott. Lásd még a 435. jegyzetet.

⁴⁸⁹ A *Shangjun shu* (a híres reformer, Shang Yang nevéhez kötött, de valószínűleg valamivel későbbi – Kr. e. 4–3. századi – legista alapmű) 19. fejezete szerint a „nemesi rangot” viselőknek joguk van bizonyos számú kísérőre (*shuzi*), akik havonta hat napot nekik dolgoznak, és háborúkban velük tartanak. A fenti rendelkezés – amely nem a *shuzi*, hanem a valószínűleg hasonló jelentésű *dizi* szót használja – arra az esetre vonatkozik, amikor a kísérők kiutalásáért felelős hivatalnok valamilyen okból nem, vagy nem az előírtaknak megfelelően jelöli ki a rangviselőnek a kísérőket.

⁴⁹⁰ *Bu shen*, „gondos vizsgálat, nyomozás, körültekintés nélkül”, vagyis gondatlanul. A szó jogi terminus technicus, s csak bizonyos cselekményekre vonatkozhat: a leggyakoribb ilyen cselekmény a „gondatlan feljelentés” (*gao bu shen*, ennek „meghatározását” lásd a D 80 cikkelyben), emellett lehet „gondatlan” a kísérők kinevezése (lásd a jelen cikkelyt), valamint a szolgálatokra alkalmatlan fogvatékosok bejelentése (C 20).

C 5

Ha egy régi *dafu*⁴⁹¹ fejeket vág le, számúzzék.⁴⁹²

Aki a vadászat⁴⁹³ alatt egy páncélt [viselő szakaszt]⁴⁹⁴ kettéoszt két páncélt [viselő szakasszá], annak vágják le a szakállát⁴⁹⁵.

A járások ne merészeljék a besorozottakat⁴⁹⁶ elrejteni, s kísérvővé⁴⁹⁷ tenni őket. [Ha mégis megteszik], a parancsnok⁴⁹⁸ fizessen két páncélzat bírságot, [emellett] váltsák le⁴⁹⁹; a járásfőnök fizessen két páncélzat bírságot. A szárított húst⁵⁰⁰, amelyet a könnyű szeke-
rek [legénysége], a számszeríjászok, az íjászok és a középső [hadsereg] besorozottjai visznek a hadseregbe, a járások ne kobozzák el. Ha a középső [hadsereg] besorozottaitól elkobozzák a szárított húst, a járásfőnök és a parancsnok fizessen két-két páncélzat bírságot.

C 6

A hátsólovaknak öt láb nyolc hüvelyknek⁵⁰¹ vagy annál magasabbnak kell lenniük. Ha nem tudják ellátni feladatukat, s vágják vagy vonulásuk nem felel meg a rendelkezéseknek, a járási lovak igazgatója⁵⁰² fizessen két páncélzat bírságot, a járásfőnök és helyettese pedig fizessen egy-egy páncélzat bírságot.

Először be kell gyűjteni a [beszolgáltatandó] hátsólovakat; ha a lovak [száma] teljes, akkor válasszák ki [közülük azokat], amelyek a hadsereggel tartanak. Ha megérkeztek a

⁴⁹¹ A *dafu* kifejezés három nemesi rangfokozat nevében szerepel: alulról az 5. fokozat a *dafu*, a 6. a *guan dafu*, a 7. a *gong dafu*. A „régí *dafu*” (*gu dafu*) kifejezés pontos jelentése ismeretlen. A nemesi rangokról lásd a 467. jegyzetet.

⁴⁹² A rendelkezés értelmét a *Shangjun shu* 19. fejezetének egyik mondata világítja meg: eszerint csatában a tiszteknek nem szabad ellenséges fejeket levágniuk. Nyilván azt akarták elkerülni ezzel, hogy a tisztek kockázatos közelharcba keveredve veszélyeztessék saját életüket, s ezzel a csata sikerét.

⁴⁹³ A „vadászat” kifejezés különféle katonai műveleteket is jelenthet. A szakaszok kettéosztása ezért súlyos taktikai hiba lehet.

⁴⁹⁴ *Jia*, a szó a *shuihudí* szövegekben általában „páncélzatot” jelent, de itt valószínűleg egy másik jelentésében szerepel: „páncélos katonákból álló egység”.

⁴⁹⁵ *Nai*, lásd a 478. jegyzetet. Megjegyzendő, hogy a különböző csonkító büntetések nem jártak egyedül, mindig valamilyen kényszermunkához kötődtek. Valószínű tehát, hogy a fenti esetben sem csupán a szakállát vágják le a vétkesnek, hanem bizonyos fokozatú kényszermunkára is ítélik.

⁴⁹⁶ *Zu*, kötelező katonai szolgálatra besorozott közember.

⁴⁹⁷ *Dizi*, lásd a 489. jegyzetet. A rendelkezés valószínűleg annak igyekszik elejét venni, hogy a katonai vagy közmunkaszolgálatra besorozottak (*zu*) a helyi hatóságok segítségével valamely helyi előkelőség kíséretéhez csatlakozva igyekezzenek kivonni magukat az állami kötelezettségek alól.

⁴⁹⁸ *Wei*, lásd a 473. jegyzetet.

⁴⁹⁹ *Mian*, lásd a 474. jegyzetet.

⁵⁰⁰ Az itt szereplő értelmezhetetlen írásjegy valószínűleg elírás; a „szárított hús” (*fu*) olvasat csak feltételezés.

⁵⁰¹ Körülbelül 134 cm.

⁵⁰² *Sima*, „a lovak igazgatója”: a szó később katonai tisztséget jelentett, de itt valószínűleg eredeti értelmében használják, s az (állami) lovakért felelős tisztségviselőt jelenti.

hadseregbe, osztályozzák őket; ha a ló hitvány⁵⁰³, a járásfőnök és helyettese fizessen két páncélatnyi bírságot, a lovak igazgatója pedig fizessen két páncélatnyi bírságot, [emelt] menesszék⁵⁰⁴.⁵⁰⁵

C 7

Ha segédi, írnoki vagy annál magasabb tisztséget viselő hivatalnokok terhet raknak a teherhordó lovakra, ...⁵⁰⁶, s elrendelik, hogy bocsássák áruba [őket] és [eladásukkal] szerezzenek pénzt, mindegyikőjüket száműzzék.

C 8

Ha valakinek a hadseregben nem jár fejadag, de azt mégis kiutalják, mindannyian⁵⁰⁷ fizessenek két-két páncélatnyi bírságot, és menesszék⁵⁰⁸ őket. Ha nem [viselnek] hivatalnoki [tisztséget], két év katonai szolgálat [a büntetésük]. Ha harcos[társaik, akikkel együtt] étkeznek⁵⁰⁹, szakaszvezetőik, rajparancsnokaik⁵¹⁰ nem jelentik fel őket, büntetésük egy év katonai szolgálat. Ha a járásfőnök, a parancsnok⁵¹¹ [vagy] a harcosok hivatalnoka⁵¹² nem fogja el őket, [ezek] fizessenek egy páncélatnyi bírságot.

Ha a hadsereg tagjai eladják fejadagjukat ott, ahol azt megkapják, vagy abban a járásban, amelyen keresztülvonulnak, büntetésük két év katonai szolgálat. Ha a [velük] egy szekérhez [tartozók és velük együtt] étkezők⁵¹³, szakaszvezetőik, rajparancsnokaik nem jelentik fel őket, egy év katonai szolgálat [a büntetésük]. Ha a járási közmunkák igaz-

⁵⁰³ *Dian*, vö. 425. jegyzet.

⁵⁰⁴ *Fei*, lásd a 466. jegyzetet.

⁵⁰⁵ A *Qin*-beli állami lótenyésztésről rendkívül keveset tudunk. A fentiek alapján úgy tűnik, hogy minden járásban bizonyos számú lovat neveltek az ezzel megbízott hivatalnokok, s amikor a hadseregnek szüksége volt a lovakra, a különböző járásoktól begyűjtötték azokat. A lovak minőségét az biztosította, hogy a járási hivatalnokok feleltek értük. Megjegyzendő, hogy *Qin* győzelmében nagy szerepe volt az állam erős és képzett lovasságának.

⁵⁰⁶ Itt egy értelmezhetetlen kifejezés áll: *shou shu si zu*, „iratokat megőrző magán-besorozottak”; emiatt az egész cikkely nehezen értelmezhető.

⁵⁰⁷ Vagyis azok is, akik a fejadagot kiutalták, és azok is, akik azt kapták.

⁵⁰⁸ *Fei*, lásd a 466. jegyzetet. A menesztés nyilván csak akkor jöhetett szóba, ha a vétkes hivalt viselt.

⁵⁰⁹ Vagyis a vétkesekkel egy katonai egységbe tartozók. A kölcsönös felelősségi rendszer a hadseregben is működött.

⁵¹⁰ *Tunzhang*, illetve *pushe*, katonai rangok, pontos *Qin*-beli hatáskörük nem ismert.

⁵¹¹ *Wei*, lásd a 473. jegyzetet.

⁵¹² *Shili*, lásd a 471. jegyzetet.

⁵¹³ *Tong che shi*, szó szerint „közös szekér és étkezés”. A *Hadakozó fejedelemségek* korában a kínai hadseregekben egy-egy harci szekeret meghatározott számú gyalogos katona kísért, ezek egy egységet alkottak, s valószínűleg együtt kapták meg a fejadagjukat. Itt tehát ismét a kölcsönös felelősség példáját látjuk.

gatója⁵¹⁴, a közmunkák igazgatójának segéde és írnoke, s [a vétkesek] vezető harcosok hivatalnokai nem fogja el őket, [ezek] fizessenek egy páncélatnyi bírságot. Az országos közmunkák igazgatója egy pajzsnyi [bírságot fizessen].

Ha a hadsereg tagjainak fejadagját ott, ahol azt megkapják, vagy abban a járásban, amelyen keresztülvonulnak, közemberek megveszik, [ezek] fizessenek két páncélatnyi bírságot, a gabonát pedig kobozzák el. Ha a körzeti hivatalnok nem fogja el őket, [akkor ő], valamint a járásfőnök és annak helyettese fizessenek egy-egy páncélatnyi bírságot.

Ha a besorozottaknak kiosztott fegyverek hibásak és nincsenek kijavítva, a [járásfőnök-] helyettes⁵¹⁵, a raktárak felügyelője és [az illetékes] hivatalnokok fizessenek két páncélatnyi bírságot, [emellett] menessék⁵¹⁶ őket.

C 9

Akik „nehéz körülmények”⁵¹⁷ [között töltött] éveik számát jelentősen eltúlozni merészelik, azok fizessenek egy páncélatnyi bírságot, s „nehéz körülmények” [között töltött idejüket] töröljék.

(Törvény a nehéz körülményekről)

C 10

Ha az elraktározott bőrtet rovarok károsítják meg, a felügyelő⁵¹⁸ egy páncélatnyi, a járásfőnök és helyettese pedig egy pajzsnyi bírságot fizessen.

(Törvény a raktározásról)

C 11

Ha ellenőrzéskor [a kézművestermékek minőségét] hitványnak találják, a kézművesek mestere⁵¹⁹ egy páncélatnyi, a [járásfőnök-] helyettes és a munkacsoport vezetője⁵²⁰ egy pajzsnyi, a kézművesek pedig húsz ...⁵²¹ selyemszálnyi bírságot fizessenek.

⁵¹⁴ *Sikong*, „a közmunkák igazgatója”, hivatali tisztség, viselője elsősorban az építkezésekkel foglalkozott. Az, hogy itt őt, illetve munkatársait is megbüntetik, arra utalhat, hogy jelen esetben a katonaságot nem háborúskodáshoz, hanem építkezéshez vették igénybe.

⁵¹⁵ *Cheng*, lásd a 441. jegyzetet.

⁵¹⁶ *Fei*, lásd a 466. jegyzetet.

⁵¹⁷ *Lao*, „kemény munka, nehézség, megpróbáltatás”. A *Han*-korban a távoli, határmenti vidékeken eltöltött katonai szolgálat idejét kedvezményesen számolták, egyes helyeken két „nehézségben” (*lao*) eltöltött nap három szolgálati napnak számított. *Qin*-ről a fenti cikkelyen kívül nincs adatunk, de valószínűleg hasonló rendszer lehetett érvényben.

⁵¹⁸ *Sefu*, lásd a 422. jegyzetet.

⁵¹⁹ *Gongshi*, az állami műhelyek irányításáért felelős személy.

⁵²⁰ *Caozhang*. A *cao* a kézművesek olyan csoportját jelentette, amelynek tagjai kölcsönös felelősséggel tartoztak egymásért.

⁵²¹ Az itt álló *ji* vagy *gei* írásjegy értelmezhetetlen; valamiféle mértékegységet jelölhet, amellyel a selyemszálak mennyiségét határozták meg. A selyemszálakat – amelyeknek szakítószilárdsága az acéléval vetekszik – a páncélatokat alkotó kis bőrlapok összevarrására használták.

Ha ellenőrzéskor három [egymást követő] éven át [a termékek minőségét] mindig hitványnak találják, a kézművesek mestere két páncélzatnyi, a [járásfőnök-] helyettes és a munkacsoport vezetője egy páncélzatnyi, a kézművesek pedig ötven ... selyemszálnyi bírságot fizessenek.

C 12

Ha [egy állami műhely] az éves termelési [keretbe]⁵²² nem tartozó, s [külön] rendeletben nem [előírt] egyéb eszközt merészel készíteni, a kézművesek mestere, valamint a helyettese fizessen két-két páncélzatnyi bírságot.

Ha egy járási műhely először szolgáltatja be [termékeit a központnak], és azok hitványak, a felügyelő⁵²³ egy páncélzatnyi, a járási felügyelő⁵²⁴, annak helyettese, a [nekik alárendelt] hivatalnokok és a munkacsoport vezetője egy-egy pajzsnyi bírságot fizessenek.

Ha kézművesként dolgozó *falépítő*k⁵²⁵ [termékei]⁵²⁶ hitványak, fejenként mérjenek rájuk száz botütést.

Ha a nagy szekerek⁵²⁷ hitványak, a közmunkák igazgatója⁵²⁸ és a felügyelő⁵²⁹ fizessen egy pajzsnyi bírságot, a munkásokra pedig mérjenek ötven botütést.

C 13

Ha a lakkfa-ültetvény hitvány, a felügyelő egy páncélzatnyi, a járásfőnök, annak helyettese és segédek egy-egy pajzsnyi, a munkások pedig húsz-húsz ...⁵³⁰ selyemszálnyi bírságot fizessenek. Ha a lakkfa-ültetvény három éven át hitvány [marad], akkor a felügyelő⁵³¹ fizessen két páncélzatnyi bírságot, [emellett] menesszék⁵³², a járásfőnök és helyettese pedig fizessen egy-egy páncélzatnyi [bírságot].

C 14

Ha a kibányászott [érc?] súlya elégtelen, a felügyelő egy páncélzatnyi, segédje egy pajzsnyi bírságot fizessen. Ha három éven át elégtelen [marad], a felügyelő fizessen két pán-

⁵²² *Suigong*, „éves munka”: a kifejezés használata arra utal, hogy az állami műhelyeknek *Qin*ben évente meghatározott mennyiségű árut kellett előállítaniuk. A cikkely, úgy tűnik, az állami műhelyekben folyó illegális, magáncélú termelésnek igyekszik elejét venni.

⁵²³ *Sefu*, lásd a 422. jegyzetet.

⁵²⁴ *Xian sefu*, „járási felügyelő”, valószínűleg azonos a járásfőnökkel (*xianling* vagy *ling*).

⁵²⁵ *Chengdan*, lásd a 488. jegyzetet.

⁵²⁶ Nyelvtanilag a „hitvány” (*dian*) jelző a *falépítő*kre vonatkozik, de mivel a szót máshol mindig termékekre alkalmazzák, elképzelhetőnek tartjuk, hogy az írónk itt kihagyott egy szót.

⁵²⁷ *Da ju*, „nagy szekér”: kétkerekű, ökör vontatta szekér, amelyet szállításra használtak.

⁵²⁸ *Sikong*, lásd az 514. jegyzetet.

⁵²⁹ *Sefu*, lásd a 422. jegyzetet. Jelen esetben lehet, hogy a *sikong sefu* egy személyt jelöl, nevezetesen a közmunkák igazgatójának egyik beosztottját.

⁵³⁰ *Ji* vagy *gei*, lásd az 521. jegyzetet.

⁵³¹ *Sefu*, lásd a 422. jegyzetet.

⁵³² *Fei*, lásd a 466. jegyzetet.

célzatnyi bírságot, [emellett] menesszék⁵³³. Ha [a súly] elégtelen, de nincsenek költségek⁵³⁴, ne szabjanak ki bírságot.

Ha az éves termelés [eredménye] elveszik, mielőtt begyűjtenék és ellenőriznék, vagy ha hiány mutatkozik, az érintett munkacsoport vezetője fizessen egy pajzsnyi bírságot. Ha a *daguan*⁵³⁵, a jobb oldali raktáros, a bal oldali raktáros, a jobb oldali vasércbányász [-felelős], a bal oldali vasércbányász [-felelős] [munkáját] elégtelennek minősítik, a felügyelő fizessen egy pajzsnyi bírságot.

C 15

Ha egy kézműves cölöpöket⁵³⁶ válogat, s egy olyan cölöpöt, amelyet fel lehetne használni, használhatatlanként jelöl meg, fizessen két páncélzatnyi bírságot.

Ha egy kézműves megjelöl egy cölöpöt, mondván, hogy az használhatatlan, s ezzel akadályozza az építőket, de az építők kérik, hogy mégis használhassák, s fel is használják, akkor a kézműves, aki azt mondta, hogy nem lehet [használni], fizessen két páncélzatnyi bírságot.⁵³⁷

C 16

Tigrisvadászaton két szekér alkot egy egységet. Ha a tigris túljutott a ...⁵³⁸, s követik, [de] a tigris visszafordul, a bírság egy páncélzat.⁵³⁹ Ha a tigris elszökik, és nem sikerül elfogni, a szekér [legénysége] fizessen egy páncélzat bírságot. Ha a tigris éppen támadni akar, a közkatonák jöjjenek elő és lőjék le; ha nem találják el, fizessenek egy páncélzat bírságot.

Ha egy leopárd elszökik, s nem fogják el, fizessenek egy pajzsnyi bírságot.

(Az állami szekerek felügyelőjének vadászati törvénye)

C 17

Ha valaki sérülést okoz az uralkodó szekerét vonó lovaknak, s a [ló] bőrén egy hüvelyknyi sebet ejt, egy pajzsnyi bírságot fizessen; [ha a seb] két hüvelykes, a bírság két pajzs; ha több mint két hüvelyk, a bírság egy páncélzat.

Amikor a csatalovakat osztályozzák, s egy egész év után...⁵⁴⁰ hat ló alatt egészen egy lóig, fizessen egy pajzsnyi bírságot.

⁵³³ *Fei*, lásd a 466. jegyzetet.

⁵³⁴ *Bu fu fei*, „nincsenek kiadások”: a kifejezés nehezen értelmezhető.

⁵³⁵ *Daguan*, szó szerint „nagy hivatalnok”: ismeretlen funkciójú helyi hivatalnok.

⁵³⁶ *Gan*, a döngölt földből készült falak megerősítésére szolgáló faoszlop.

⁵³⁷ A mondat nehezen értelmezhető; a fordítás bizonytalan.

⁵³⁸ A kipontozott helyen két írásjegy áll. Az egyik jelentése ismeretlen, a másik (*xian*) „ingoványt” jelent, de nagyon hasonlít a „nyers, friss hús” jelentésű írásjegyre, könnyen lehet annak elírása; ebben az esetben valamiféle csaliról lehet szó.

⁵³⁹ A mondat értelme nem egészen világos; valószínűleg eredménytelen hajtóvadászatról van szó, amelynek során a tigrist sem lépre csalni, sem valahova – talán a többi vadász fegyverei elé – odaterelni nem sikerül. A tigrisvadászat az arisztokrácia kedvelt szórakozása volt.

⁵⁴⁰ Innen valószínűleg hiányzik egy bambuszcsik (egy csikon körülbelül harminc írásjegy, vagyis jó néhány mondat volt), így a rendelkezés értelmezhetetlen.

A heréletlen lovakat a szekérvonó lovak mögött kell elszállásolni; nem szabad őket ostorral verni. Aki megsérti a rendeletet, fizessen egy pajzsnyi bírságot. Aki vágta után nem fogja ki a lovat a kocsiból [azonnal], fizessen egy pajzsnyi bírságot.

C 18

Ha a hivatalnoki szekeret húzó lovak mérésekor [a lovakat] betegesen soványnak találják, valamint ha [az érintett hivatalnokok] nem jelennek meg a mérés napján, a bírság mindkét esetben egy pajzs. Ha a lovak teherbírását elégtelennek találják, az istállók felügyelője⁵⁴¹ egy páncélzatnyi, a járásfőnök, helyettese, segédek és írnokaik egy pajzsnyi bírságot fizessenek. Ha a lovak teherbírását elégtelennek találják, az állatetető felügyelője⁵⁴² [is] fizessen egy pajzsnyi bírságot.

C 19

Ha tíz kifejlett marhából hatnak nincs borja, a felügyelő és segédek fizessenek egy-egy pajzsnyi bírságot.

Ha tíz juhból négynek nincs kicsinye, a felügyelő és segédek fizessenek egy-egy pajzsnyi bírságot.

Ha a marhák és juhok osztályozásánál...⁵⁴³

C 20

Ha a megtermett ifjakat⁵⁴⁴ elrejtik⁵⁴⁵, valamint ha gondatlanság⁵⁴⁶ [mutatkozik] a fogyatékosok bejelentésében, a falu főnöke⁵⁴⁷ és vénei váltsák meg a szakáll-leborotválást⁵⁴⁸.

Egy közembert nem lenne szabad idősnak⁵⁴⁹ minősíteni [de mégis megteszik], vagy elérte az idős [életkort], de nem kérvényezik [felmentését a közmunka alól] – aki [ilyen]

⁵⁴¹ *Jiu sefu*, „az istállók felügyelője”: valószínűleg az állami lótenyésztésért felelős szervezetrendszer feje.

⁵⁴² *Zao sefu*, „az állatetető felügyelője”: valószínűleg az „istállók felügyelőjének” alárendeltje, aki az egyes istállókban az állatok etetésével foglalkozó személyzetet ellenőrzi.

⁵⁴³ A mondat végét tartalmazó bambuszcsik elveszett.

⁵⁴⁴ *Ao tong*, „megtermett ifjú”: a szó minden bizonnyal a katona- és közmunkaköteles korba lépett férfiakat jelentette. Ebben a korban ez az életkor valószínűleg 15 év volt, ugyanakkor más rendelkezésekből kiderül, hogy a testmagasságot is figyelembe vették.

⁵⁴⁵ *Ni*, „elrejt”. Körzetének katona- és közmunkaköteles férfiairol a helyi hivatalnok nyilvántartást vezetett; a cikkely alapján úgy tűnik, hogy a falufőnök kötelessége volt jelenteni a hivatalnoknak, ha valaki a faluban elérte a korhatárt, így be kellett kerülnie a nyilvántartásba. Ennek elmulasztása volt az „elrejtés”.

⁵⁴⁶ *Bu shen*, lásd a 490. jegyzetet.

⁵⁴⁷ *Dian*, a *li dian*, „falufőnök” rövidítése, amelyről lásd a 430. jegyzetet.

⁵⁴⁸ *Nai*, lásd a 478. jegyzetet. A *Qin*-beli jog egyik sajátossága, hogy a vétkest esetenként lehetett egy bizonyos büntetés megváltására is ítélni.

⁵⁴⁹ *Lao*, „idős, öreg”: a *Han*-korban a közemberek hatvanéves korukban minősültek „idősnek”, vagyis ettől az életkortól mentették fel őket a közmunka alól. A *Qin*-beli korhatárt nem ismerjük, valószínűleg hasonló volt a *Han*-korhoz.

csalást merészel elkövetni, fizessen két páncélatnyi bírságot⁵⁵⁰. Ha az [érintett] falu főnöke és vénei nem tesznek feljelentést [az ügyben], fizessenek egy-egy páncélatnyi bírságot; ötös csoportjának⁵⁵¹ tagjai [fizessenek] háztartásonként egy pajzsot; mindegyiküket száműzzék.⁵⁵²

(Törvény a sorozásról)

C 21

Ha a besorozott közkatonák nem mennek fel örködni, s az őrhelyek ura, a szakaszvezető és a rajparancsnok⁵⁵³ nem jelenti fel őket, [ez utóbbiak] fizessenek egy-egy pajzsnyi bírságot. Ha az őrségben lévők már felmentek őrizni a lépcsőket, de felhatalmazás nélkül⁵⁵⁴ lejönnek, fizessenek fejenként két páncélatnyi bírságot.⁵⁵⁵

C 22

Ha valaki, akit kijelöltek [valamilyen szolgálatra], visszatér, és azt nyilatkozta⁵⁵⁶, hogy [szolgálatának] napjai beteltek, [de az igazoló] iratok még nem érkeztek meg, vagy azok nincsenek összhangban a nyilatkozattal, [akkor az illető] büntetése négy hónapnyi határ-szolgálat [minden elcsalni próbált] napért.

Ha a hadseregben új [jutalmak bevezetéséről] döntenek⁵⁵⁷ egy város megtámadásakor, és a város elesik, de vannak, akik lemaradván nem érkeznek meg a harc helyszínére, s azt vallják, hogy csatában bekerítették őket, de kitörtek – ha [ez a vallomás] hamis, borotválják le a szakállukat⁵⁵⁸. Ha szakaszvezetőjük és rajuk [tagjai] tudtak erről, de nem jelentették, akkor fizessenek egy páncélatnyi bírságot; ötös csoportjuk [tagjai fizessenek] két páncélatot.

(Törvény a csapatokról és jelzőtüzekről)

⁵⁵⁰ A szövegből nem derül ki, hogy kit kell megbírságotni; minden bizonnyal az illetékes hivatalnokról van szó, aki a nyilvántartást vezeti.

⁵⁵¹ *Wu*, „ötös csoport”, fontos jogintézmény, amelyet *Qin*ben a legendás törvényhozó, *Shang Yang* nevéhez kötnek. A lakosságot öt családonként csoportokba, *wukba* osztották, ha ezek tagjai közül valaki bűnt követett el, a kölcsönös felelősség alapján a csoport összes tagját megbüntették. A rendszer *Qin* mellett más ókori kínai államokban is létezett, s valamilyen formában a császárkorban is működött.

⁵⁵² A szövegből nem derül ki, hogy a falufőnököt és a véneket is száműzzék-e, vagy csak az ötös csoport tagjait.

⁵⁵³ *Tunzhang, pushe*, lásd az 510. jegyzetet.

⁵⁵⁴ *Shan*: „hivatalos engedély, felhatalmazás nélkül”. A *shuihudi* szövegekben a szót olyan cselekményekre használják, amelyeket hivatalos engedéllyel el lehet követni, anélkül azonban büntetendők.

⁵⁵⁵ A szóhasználatból úgy tűnik, hogy a cikkely a palotaőrségről szól.

⁵⁵⁶ *Ci*, „kijelentés, vallomás, nyilatkozat”: a *shuihudi* szövegekben a szó a hatóságok előtt, pl. perben tett nyilatkozatokat jelöli. Vö. E 2.

⁵⁵⁷ *Lun*, „döntés, ítélet”: a *shuihudi* szövegekben általában bírói ítéletet, büntetéskiszabást vagy valakinek a megjutalmazásáról szóló hivatalos döntést jelent.

⁵⁵⁸ *Nai*, lásd a 478. jegyzetet.

C 23a

Ha valaki meghal [háborús] szolgálat közben, nem adván meg magát, s döntést⁵⁵⁹ hoznak utóda⁵⁶⁰ [megjutalmazásáról], de később kiderül, hogy nem halt meg, akkor az utódtól vegyék vissza a „nemesi rangot”. Ötös csoportjának tagjait mentesítsék [a büntetés alól]⁵⁶¹. Ha az, aki nem halt meg⁵⁶², hazatér, akkor tegyék őt *közrabszolgává*⁵⁶³.

C 23b

Ha ellenséges katonák⁵⁶⁴ fogságba esnek, tegyék őket *közrabszolgává*.

C 24

A *Törvény a rablók elfogásáról* ezt mondja: „Ha valaki az elfogott embert átadja másnak, hogy [a másik?] „nemesi rangot” szerezzen, annak vágják le a szakállát⁵⁶⁵.”⁵⁶⁶

Nem szabad tolvajfogókat⁵⁶⁷ [vendégek] fogadására, kikísérésére vagy egyéb [feladatokra] kirendelni; ha valaki [vendégek] fogadására, kikísérésére vagy egyéb feladatokra rendel ki [tolvajfogókat], az fizessen két páncélzatnyi bírságot.

⁵⁵⁹ *Lun*, lásd az 557. jegyzetet.

⁵⁶⁰ *Hou*, „utód, leszármazott”: a szó nem minden leszármazottat jelöl, csak a főfeleség legidősebb fiát. *Qin*ben, mint több más kínai államban, a katonák hadi érdemeikért különböző jutalmakat, elsősorban „nemesi rangot” kaptak, amelyet az első számú örökös, a *hou* örökölt. Mint a fenti cikelyből látszik, a hősi halált is érdemnek tekintették, ezért a csatában elesett katona „utóda” jutalmat kapott apja érdemeiért. A *hou* volt az, aki a családfő halála után az áldozatokat bemutatta az ősöknek.

⁵⁶¹ Nem derül ki, hogy milyen büntetés alól mentik fel az ötös csoport tagjait. Elképzelhető, hogy azért járna nekik automatikusan büntetés, mert csoportjuk tagja csalt vagy megszökött; de az is lehet, hogy azért, mert csoportjuk tagja meghalt – a *Shangjun shu* szerint ugyanis ha az ötös csoport egyik tagja csatában meghal, a többi tagot büntetésből megcsonkítják.

⁵⁶² Vagyis a csaló vagy szökevény.

⁵⁶³ *Lichen*, az egyik kényszermunka-fokozat neve. Ez a büntetés a *Han*-korban három évig tartott, a *Qin*-korról nincs adat. A kifejezés jelentését egyesek vitatják, mivel mind a *li*, mind a *chen* szó (magán)rabszolgát is jelent, a *lichen* büntetés tehát értelmezhető „rabszolgává tételként” is. Mivel azonban ez utóbbira a *shuihudi* szövegek egy másik kifejezést használnak, s a rendelkezések közül sok a *lichen*eket felügyelő állami hivatalnokokra vonatkozik, emellett a *Han*-korban a *lichen* egyértelműen meghatározott idejű állami kényszermunka-büntetést jelentett, nagyon valószínű, hogy *Qin*ben is ez utóbbiról volt szó.

⁵⁶⁴ *Kou*, szó szerint „rabló, lator”; ezt a kifejezést használták az ellenséges katonákra is. Arról, hogy mi történt a hadifoglyokkal kényszermunka-büntetésük letelte után, nincs adatunk.

⁵⁶⁵ *Nai*, lásd a 478. jegyzetet.

⁵⁶⁶ A cikkely valószínűleg két ember összejárásáról szól: valaki elfog egy bűnöst, de mivel ezért nem jár neki jutalom (például mert hivatali ember, és éppen a bűnösök elfogása a feladata), átadja valaki másnak, s így az a bűnös feladásáért jutalmat kap.

⁵⁶⁷ *Qiudao*, „tolvajfogó”, a bűnösök őrizetbe vételét végrehajtó hatósági személy, poroszló.

C 25

A *Törvény a katonai szolgálatról* ezt mondja: „Ugyanannak a háztartásnak a tagjait nem szabad egyszerre besorozni.”⁵⁶⁸ Ha a járási felügyelő⁵⁶⁹, a parancsnok⁵⁷⁰ és a harcosok hivatalnoka⁵⁷¹ nem a törvény szerint hajtja végre a sorozást, fizessenek két pánccélzatnyi bírságot.

C 26

Ha katonai szolgálatot teljesítők falat építenek vagy falat javítanak, álljanak jót [az általuk épített] falszakaszokért egy évig.⁵⁷² Ha a falnak, amelyet építettek, egyes részei tönkremennek, akkor az [építőket] vezető járási közmunkák igazgatója⁵⁷³ és az őrhelyek ura fizessen egy-egy pánccélzatnyi bírságot; a járási közmunkák igazgatójának helyettese, aki a [munkálatok] vezetőit irányítja, fizessen egy pajzsnyi bírságot. Ha katonai szolgálatot teljesítőknek elrendelték, hogy minden erejükkel a falakat javítsák, az őrhelyek [vezetői?] ne rendeljék őket más szolgálatra. Ha a [falak hibáit] kijavították, rendeljék ki őket a védművek magasítására és vastagítására. A járási parancsnok gyakran járjon körbe és ellenőrizze a munkájukat és azt, hogy mit csinálnak. Ha más szolgálatra merészelik rendelni őket, az, aki [más szolgálatot] végeztet velük, fizessen két pánccélzatnyi bírságot.

⁵⁶⁸ A rendelkezés nyilván a mezőgazdasági termelést védi; ha ugyanis ugyanannak a családnak több férfitagját egyszerre hívnák be katonának, a föld megműveletlen maradna.

⁵⁶⁹ *Xian sefu*, „járási felügyelő”, valószínűleg a járásfőnököt (*xianling*) jelenti.

⁵⁷⁰ *Wei*, lásd a 473. jegyzetet.

⁵⁷¹ *Shili*, lásd a 471. jegyzetet.

⁵⁷² A falak az ókori Kínában döngölt földből készültek, így folyamatos karbantartásra szorultak.

⁵⁷³ *Sikong*, lásd az 514. jegyzetet.

D
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK *QIN*
TÖRVÉNYEIRŐL
(*Qin lü da wen*)

D 1

„Ha a *poroszlók*⁵⁷⁴ hivataluknak hátat fordítva lopást⁵⁷⁵ követnek el, súlyosbított bűntetést kapjanak.”⁵⁷⁶

– Mit jelent a büntetés súlyosbítása?

– Ha öten követik el a lopást, és a zsákmány több, mint egy garas, vágják le a bal lábukat, tetoválják őket, s válják belőlük *falépítő*⁵⁷⁷. Ha nincsenek öten, s amit raboltak, eléri a 660 garast, tetoválják őket, vágják le az orrukat, s válják belőlük *falépítő*. [Ha a zsákmány] nem éri el a 660 garast, de eléri a 220-at, tetoválják őket, s válják belőlük *falépítő*. Ha [a zsákmány] kevesebb 220 garasnál, száműzzék őket. A *tolvajfogókkal*⁵⁷⁸ is így bánjanak.

D 3

A⁵⁷⁹ kiterveli⁵⁸⁰, hogy B-t rabolni küldi. B egy napon elindul rabolni, de mielőtt odaérne, elfogják. Mindketten tartoznak megváltani a tetoválás-büntetést⁵⁸¹.

⁵⁷⁴ *Haidao*, valószínűleg a *xiandao*, „poroszló, zsandár” elírása; ez utóbbi a bűnösök elfogásáért felelős hatósági személy volt, hasonlóan a tolvajfogóhoz (vö. 567. jegyzet).

⁵⁷⁵ *Dao*, a szó egyaránt jelent „lopást”, „rablást”, „betörést”; a törvények nem tesznek különbséget a három bűncselekményfajta között. A továbbiakban a kifejezést a szövegkörnyezettől függően vagy lopásnak, vagy rablásnak fordítjuk.

⁵⁷⁶ A mondat valószínűleg idézet egy törvényből.

⁵⁷⁷ *Chengdan*, „falépítő”, lásd a 488. jegyzetet. Úgy tűnik, a „csoportos elkövetés” súlyosbító tényező, hiszen, bár a zsákmány nem túl jelentős (1 garas), a büntetés igen súlyos.

⁵⁷⁸ *Qiudao*, „tolvajfogó”, lásd az 567. jegyzetet.

⁵⁷⁹ Az esetleírásokban a szereplőket az „égi törzsek” ciklikus jegyei (*jia, yi, bing*) jelölik (a fordításban: A, B, C), ami igen fejlett absztrakciós képességre utal. Megjegyzendő, hogy hasonló jellegű szövegekben máig ugyanezeket az írásjegyeket használják.

⁵⁸⁰ *Mou*, „kitervel, összeesküszik”. A *Kérdések és válaszok...*-ban a kifejezés a fentén kívül még a D 4, 11, 14, 54, 60 cikkelekben szerepel. Az esetekben az a közös, hogy a büntettekben többen is érintettek, a szó tehát a bűnelkövetés olyan változatát jelöli, amelyben valamiféle közös tervezés történt.

⁵⁸¹ Vagyis a tetoválást és a kényszermunkát. Mivel a megcsonkítás általában együtt járt valamilyen fokozatú kényszermunkával, s egy bizonyos megcsonkítás (a tetoválás is annak számított) általában egy bizonyos kényszermunka-fajtaival járt együtt, ez utóbbi büntetést – mint ami magától értetődik – a rendelkezések gyakran nem említik. Vö. 548. jegyzet.

D 4

Valakinek *A* nevű rabszolgája kiterveli⁵⁸², hogy ugyanannak az embernek *B* nevű rabszolanőjével ellopata a gazdától egy ökröt. [Az ellopott ökröt] eladják, ezután fogják a pénzt, és [megpróbálnak] elmenekülni az országból. A határon elfogják őket.

– Hogyan kell ítélni az egyik, s hogyan a másik felett?

– Ítéljék *falépités*re és tetoválják őket, [majd] adják vissza mindkettőjüket a gazdájuknak⁵⁸³.

D 5

A ellop egy ökröt. A lopás idején [*A*] 6 láb⁵⁸⁴ magas. Miután egy évig fogva tartják, újra megméri, s ekkor már 6 láb és 7 hüvelyk magas⁵⁸⁵.

Kérdés:

– *A* felett hogyan ítéljenek?

– Válják belőle csonkítatlan⁵⁸⁶ *falépitő*.⁵⁸⁷

D 6

Valaki lopva más eperfájáról szed levelet⁵⁸⁸. Zsákmányának értéke nem éri el az egy garast.

– Hogyan ítéljenek felette?

– Bírsága legyen háromszor tíz nap közmunka.⁵⁸⁹

D 8

A lopást követ el, zsákmányának értéke 1000 garas. *B* tudja, hogy [*A*] lopott, s elfogadja a zsákmánynak kevesebb, mint 1 garas értékű részét.

Kérdés:

– *B* felett hogyan ítéljenek?

– Ugyanúgy, [mint *A* felett].

⁵⁸² *Mou*, lásd az 580. jegyzetet.

⁵⁸³ Nyilván a kényszermunka idejének letelte után.

⁵⁸⁴ Kb. 139 cm.

⁵⁸⁵ Kb. 155 cm. Az elkövető nyilvánvalóan növésben lévő fiatal. Az itt nem közölt A 12-es cikely szerint a kényszermunkások esetében a jogilag releváns testmagassághatár férfiaknál 6 láb 5 hüvelyk (kb. 150 cm), nőknél 6 láb 2 hüvelyk (kb. 143 cm). A fentiek alapján úgy tűnik, hogy a közszabad férfiaknál a „nagykorúságot” szintén a 6 láb 5 hüvelyk körüli testmagasság eléréséhez kötötték.

⁵⁸⁶ *Wan*, „teljes, csonkítatlan”: a kényszermunka-büntetések általában különböző csonkításokkal jártak együtt, de egyes esetekben ettől eltekintettek; ilyenkor a rendelkezés közli, hogy az elítélt *wan*, vagyis csonkítatlan marad.

⁵⁸⁷ Tehát az elkövetés, és nem az ítélethozatal időpontja a mérvadó.

⁵⁸⁸ Az eperfalevél a selyemhernyó etetésére szolgál, tehát fontos termés.

⁵⁸⁹ A rendelkezés arra a sajátosságra utal, hogy bírság nemcsak pénz, fegyverzet stb. lehet, hanem munkaszolgálat is.

D 9

A lopást követ el, kevesebb, mint egy garas értékben. [Ezután] *B* házába megy. *B* nincs tudatában [annak, hogy *A* lopott].

Kérdés:

– *B* fölött hogyan ítélnének?

– Ne ítéljék el. Ha viszont látta és tudta, [hogy *A* lopott,] de nem fogta őt el, bírságként fizessen egy pajzsot.

D 10

A pénzt lop, hogy selymet vegyen, majd [a selymet] rábízza *B*-re. *B*, nem tudva a lopásról, elfogadja.

– *B* fölött hogyan ítélnének?

– Ne ítéljék el.

D 11

A és *B* soha nem ismerték egymást. *A* elindul kirabolni *C*-t. Éppen odaér, amikor *B* is *C* kirablására érkezik. *A* és *B* beszélnek egymással, majd külön-külön rabolnak. Zsákmányuk értéke fejenként 400 [garas]. Miután már elhagyták [*C* házat], mindkettőjüket elfogják.

Ha előtte megtervezték⁵⁹⁰ [a rablást], az összesített zsákmány alapján ítélnék el őket. Ha nem tervezték meg, mindkettőről a saját zsákmánya alapján döntsenek.⁵⁹¹

D 13

Egy férj 1000 garast lop, amiből 300-at a feleségénél rejt el.

– Hogyan ítélnének a feleség felett?

– Ha a feleség tudta, hogy a férj lopott pénzt rejtett el, akkor 300 garas összegű „lopásért” ítélnék el. Ha nem tudta, [a bűne:] „megőrzés”.⁵⁹²

D 15

Ha valaki éjjel 110 garas értékben lop, s felesége és gyermekei tudván erről vele együtt húst esznek⁵⁹³, mindannyian ugyanazért a bűnért felelnek.

⁵⁹⁰ *Mou*, lásd az 580. jegyzetet.

⁵⁹¹ A megkülönböztetés a két rabló számára azért rendkívül jelentős, mert a súlyosabb és a kevésbé súlyos büntetés közötti egyik fontos határ (a zsákmány értékét számítva) 660 garas. Ez éppen a két, az ítélezéskor számításba vehető összeg (400, illetve 800 garas) között van.

⁵⁹² Ez a passzus nem tartalmaz szankciót, csak azt, hogy a feleség tette melyik bűncselekmény kategóriájába tartozik (*shou*, „megőrzés”). Az azért járó büntetést valószínűleg maguk a törvények szabták meg. A D 10-ben leírt esettel szemben itt a rábízott szerzemény lopott voltáról nem tudó személy valószínűleg azért büntetendő, mert a tolvaj családtagjaként a kölcsönös felelősségi rendszer alapján felelős annak tettéért.

⁵⁹³ Itt és a következő cikkelyben talán áldozati húsról van szó.

D 16

Ha valaki éjjel 150 garas értékben lop, s ezt elmondja *A*-nak, mire *A*, a felesége és gyermekei, [mindannyian] tudván a [lopásról, a tolvajjal] együtt húst esznek, akkor *A* felesége és gyermekei ugyanazért a bűnért felelnek, mint *A*.

D 17

„Ha apa lop a fiától, az nem számít lopásnak.”⁵⁹⁴

- Ha nevelőapa lop a fogadott fiától, azt hogyan kell megítélni?
- Az lopásnak számít.

D 20

„Ha egy tolvaj lop valamit, azt eladja, és az árán más dolgot vesz, [az így vásárolt dolgokat] mind adják vissza a [meglopott] tulajdonosnak.”⁵⁹⁵

- Ha egy tolvaj ellopja *A* ruháját, s eladván azt, az árából vásznat vesz, de elfogják, akkor mind a ruhát, mind a vásznat vissza kell adni [*A*-nak]?
- A vásznat, valamint minden mást, amit [a tolvaj a ruha árából] vett, vissza kell adni *A*-nak; a ruhát nem kell visszaadni.⁵⁹⁶

D 24

Egy *A* nevű közember ellop egy kecskét, amelynek a nyakán kötél van. A kötél egy garast ér.

Kérdés:

- Hogyan ítéljenek [*A*] felett?
- *A* célja a kecske ellopása volt. A kötél a kecskére volt kötve. Ha *A* a kecskét elvette, az eset megítélésakor ne vegyenek figyelembe mást a kecskén kívül.

D 27

Egy *A* nevű közember lopást követ el. Ha elfogásakor a zsákmányt felbecsülnék, annak értéke 660 garasnál⁵⁹⁷ több lenne. De a hivatalnok nem becsüli fel, csak akkor, amikor bíraskodik [az ügyben]. [Ekkor] a zsákmányt 110 garasra becsüli, ezért [*A*-t] szakálla leborotválására⁵⁹⁸ ítéli.

Kérdés:

- *A* és a hivatalnok felett hogyan kell ítélni?
- *A*-t tetoválják és ítéljék *falépítés*re. A hivatalnok [tette] a „vétkes megbüntetések

⁵⁹⁴ A mondat valószínűleg idézet egy törvényből.

⁵⁹⁵ A mondat valószínűleg idézet egy törvényből.

⁵⁹⁶ Vagyis *A* ruhájának jóhiszemű vásárlóját nem sújtja a törvény.

⁵⁹⁷ A 660, illetve a 110 garas olyan elkövetési összegek, amelyek átlépésekor a büntetés súlyosodik egy fokozattal. Nyilvánvalóan nem valós, hanem fiktív jogesetről van szó: a törvényt magyarázat címzettje számára nem a konkrét összegek a fontosak, hanem az, hogy melyik, a büntetés szempontjából releváns tartományba esnek.

⁵⁹⁸ *Nai*, lásd a 478. jegyzetet.

elkövetett hiba” [kategóriába] tartozik; ha viszont a [tett] tudatos⁵⁹⁹ volt, akkor „igazságtalanság”⁶⁰⁰ történt.

D 28

Egy *A* nevű közember lopást követ el. Ha elfogásakor a zsákmányt felbecsülnék, annak értéke 110 garasnál több lenne. [De] a hivatalnok nem becsüli fel, csak akkor, amikor bíraskodik [az ügyben]. [Ekkor] a zsákmány értékét 660 garasnál többre teszi, ezért *A*-t tetováltatja és *falépitővé* teszi.

Kérdés:

– Hogyan ítéljenek *A* és a hivatalnok felett?
– *A* szakállát borotválják le és tegyék *közrabszolgává*. A hivatalnok [tette] a „vétkes megbüntetésekor elkövetett hiba” [kategóriába] tartozik.

– *A* [meghatározott] bünt követ el...⁶⁰¹ A hivatalnok tudja ezt, de tudatosan súlyosabb vagy enyhébb [büntetést szab ki, mint ami járna]. Hogyan ítéljék el?

– Ez az „igazságtalanság”⁶⁰² [esete].

D 30

Feljelentenek egy embert 110 garas ellopásáért. A vallatáskor [kiderül, hogy csak] 100 garast lopott.

– A feljelentő felett hogyan kell ítélni?
– Bírsággként fizessen két pánccélzatot.

100 garast lopnak el, de tudatosan⁶⁰³ 10 garassal több ellopását jelentik.

Kérdés:

– A feljelentő felett hogyan ítéljenek?
– Bírsággként szolgáltatasson be egy pajzsot; az egypajzsnyi bírság felel meg a törvényeknek. De a hivatal⁶⁰⁴ gyakorlata⁶⁰⁵ az, hogy „gondatlanság”⁶⁰⁶ miatt ítélik el [az ilyen feljelentőt], s a bírság két pánccélzat.

⁵⁹⁹ *Duan*, „tudatos, szándékos, megfontolt”: a szót a *shuihudi* szövegek a szándékosan rosszul ítélező hivatalnokokra vagy a hamis feljelentést tévőkre használják (kivétel a D 104). A továbbiakban „tudatosnak” fordítjuk. Megkülönböztetendő a *zei*, „bűnös szándékkal” kifejezéstől (lásd a 608. jegyzetet).

⁶⁰⁰ *Bu zhi*, szó szerint „nem egyenes”: a *shuihudi* szövegekben a kifejezés mindig a szándékosan törvénysértően ítélező hivatalnokbíróra vonatkozik, ezért fordítjuk – jobb megoldás híján – igazságtalanságnak. Meghatározását lásd a D 77-ben.

⁶⁰¹ Itt a bambuszcsikon 3-4 írásjegynyi hely üres, írás nyoma nem látszik.

⁶⁰² *Bu zhi*, lásd a 600. jegyzetet.

⁶⁰³ *Duan*, lásd az 599. jegyzetet.

⁶⁰⁴ *Ting*: a szó ma bíróságot jelent, de az újkor előtt különféle szintű közigazgatási hivatalokat jelölt. Ezekben folyhatott törvénykezés is, de ez nem volt a *ting* fogalmának lényegi eleme.

⁶⁰⁵ *Xing shi*: precedens, ítélezési gyakorlat. Érdekes, és a legista elveknek ellentmondó jelenség, hogy a bírósági gyakorlat felülbírálhatja az írott törvényt.

⁶⁰⁶ *Bu shen*, lásd a 490. jegyzetet.

D 31

Valakit feljelentenek 1000 garas ellopásáért. A vallatáskor [kiderül, hogy csak] 670 garast lopott⁶⁰⁷.

- Hogyan kell ítélni a feljelentő felett?
- Nem kell elítélni.

D 35

A feljenti *B*-t egy ökör ellopásáért vagy egy ember bűnös szándékú⁶⁰⁸ megsebesítéséért. *B* [azonban] nem lopott ökröt, illetve nem sebesített meg senkit.

Kérdés:

- *A* felett hogyan ítéljenek?
- Ha tudatosan⁶⁰⁹ tette, akkor ez a „hamis vádaskodás” [esete]. Ha nem tudatosan, akkor [a bűne:] „gondatlan feljelentés”⁶¹⁰.

D 36

A feljenti *B*-t egy ökör ellopásáért. *B* azonban egy embert sebesített meg bűnös szándékkal, nem ökröt lopott.

Kérdés:

- *A*-t el kell-e ítélni?
- Nem kell elítélni, [de] nem is kell megjutalmazni⁶¹¹. Mások szerint ez a „gondatlan feljelentés” [esete]⁶¹².

D 38

A ellop egy birkát, *B* ezt megtudja, de tudatosan⁶¹³ ökörlopásért jelenti fel *A*-t.

Kérdés:

- *B* tette „hamis vádaskodás”⁶¹⁴ vagy „gondatlan feljelentés”⁶¹⁵?
- Ez a „tolvaj feljelentése a zsákmány eltulzásával” [esete].⁶¹⁶

⁶⁰⁷ A 670 garas jelentése egyértelműen: a kritikus 660 garast meghaladó összeg. Ez a törvények szempontjából ugyanabba a tartományba tartozik, mint 1000 garas, tehát a feljelentőt, akit más esetben hamis vádért megbüntetnének, itt mentesítik a büntetés alól.

⁶⁰⁸ *Zei*: szó szerint „tolvaj, gonosz, bűnöző”. A *shuihudi* szövegekben a szónak speciális értelme van: az előre megfontoltságot jelenti személy elleni bűncselekményeknél. A továbbiakban „bűnös szándéknak” fordítjuk. Ellentéte a *dou*, „verekedés [közben]”, ami a harc hevében, „hirtelen felindulásból” elkövetett, előre nem eltervezett cselekményekre vonatkozik (lásd D 53, D 71.) A *zei* megkülönböztetendő a *duan*, „tudatosan” kifejezéstől (lásd az 599. jegyzetet).

⁶⁰⁹ *Duan*, „tudatosan”, lásd az 599. jegyzetet. Itt: ha tudta, hogy vádja hamis.

⁶¹⁰ *Gao bu shen*. A „gondatlanságról” lásd a 490. jegyzetet.

⁶¹¹ *Gou*: bűnös elfogásáért járó jutalom.

⁶¹² *Gao bu shen*. A „gondatlanságról” lásd a 490. jegyzetet.

⁶¹³ *Duan*, lásd az 599. jegyzetet.

⁶¹⁴ *Wu*, „rágalom, hamis vád”: különbözik a „gondatlan feljelentéstől”, mert itt a feljelentő tudja, hogy vádja hamis.

⁶¹⁵ A „gondatlanságról” lásd a 490. jegyzetet.

⁶¹⁶ Nem tudjuk, hogy ezért a bűncselekményért milyen büntetés járt.

D 39

A birkát lop. B tudja, hogy [A] birkát lopott, de nem tudja a birkák számát. Feljelentést téve a hivatalnoknál, azt állítja, hogy [A] három birkát lopott.

Kérdés:

– B felett hogyan ítélnének?

– Ez a „tolvaj feljelentése a zsákmány eltűlésével” [esete].

D 46

„Ha valaki felnyit egy hamisított levelet, s nem veszi észre, [hogy hamis], az két páncélat bírságot tartozik fizetni.”⁶¹⁷

– *Xianyangban*⁶¹⁸ felbontanak egy hamisított úti okmányt⁶¹⁹, s nem veszik észre, [hogy hamis], majd újra lepecsételik és továbbengedik egy másik járásba; a másik járás is továbbengedi a következő járásokba. A határon elfogják [a hamis okmánnyal utazót]. Csak a *Xianyang* [-beli hivatalnokokat] kell megbírságotolni, vagy az összes többi járás [hivatalnokait] is?

– *Xianyang* és a többi járás, ahol felnyitották [az okmányt], és nem vették észre, [hogy az hamis], mind megbírságolandó.

D 48

A hivatal gyakorlata szerint ha valaki egy száműzéssel büntetendő bűnt követ el, s az ítéletet már meghozták, a parancsokat már kiadták [az ítélet végrehajtására, de] indulás előtt az illető meghal vagy megszökik, akkor azok, akik felelősséggel⁶²⁰ tartoztak érte, [továbbra is] kötelesek a száműzetés helyére költözni.

D 53

Egy *tolvajfogó*⁶²¹ üldöz és elfog egy bűnözőt, [de] a bűnöző agyonveri.

Kérdés:

– A tettest „bűnös szándékú emberölés” vagy „emberölés verekedés közben” [bűne] terheli?

– „Emberölés verekedés közben”; de a hivatali gyakorlat „bűnös szándékú” [emberölésként] kezeli.

⁶¹⁷ A mondat valószínűleg idézet egy törvényből.

⁶¹⁸ *Xianyang Qin* állam, majd a birodalomegyesítés után rövid időre egész Kína fővárosa volt.

⁶¹⁹ *Zhuan*, itt: az állam által kiadott utazási engedély. A legista szellemű *Qin*ben a lakosság helyhez volt kötve, egy másik járásba való utazáshoz hivatalos engedély kellett.

⁶²⁰ Itt minden bizonnyal családjának tagjairól, illetve azokról van szó, akikkel a bűnös egy kölcsönös felelősségi csoportba tartozott.

⁶²¹ *Qiudao*, lásd az 567. jegyzetet.

D 54

A kitervel⁶²², hogy elküldi *B*-t kirabolni és megölni valakit; részesedésként 10 garast kap.⁶²³

Kérdés:

- *B* még nincs 6 láb magas⁶²⁴; *A* felett hogyan ítéljenek?
- Végezzék ki és tegyék közszemlére⁶²⁵.

D 56

„Aki felhatalmazás nélkül⁶²⁶ megöli [saját] gyermekét, azt tetoválják és tegyék *falépitővé* vagy *gabonaőrlové*⁶²⁷. Ha viszont a gyermek újszülött, és furcsa dolgok vannak a testén vagy hiányzik valamije⁶²⁸, [s ezért] megölik, az nem számít bűnnek.”⁶²⁹

– Gyermek születik, akinek nem hiányzik semmije, és nincsenek rajta furcsa dolgok. Csak azért, mert [a családban már] sok gyerek van, s nem kívánták az ő születését, nem emelik fel⁶³⁰ és megölik. Milyen ítélet jár [ezért]?

- Ez „gyermekgyilkosságnak” számít.

D 57

Egy *A* nevű közembernek nincs fia, [ezért] öccse fiát teszi meg utódjává⁶³¹. [Ezután] egy háztartásban él vele⁶³², [de] felhatalmazás nélkül megöli. [Büntetése:] fejezzék le a piacon⁶³³.

D 63

„Ha valaki megveri nagyszüleit, azt tetoválják és tegyék *falépitővé*, illetve *gabonaőrlové*.”⁶³⁴

⁶²² *Mou*, lásd az 580. jegyzetet.

⁶²³ A szövegből nem derül ki, hogy a 10 garast *A* vagy *B* kapja.

⁶²⁴ Kb. 139 cm. Vö. 585. jegyzet.

⁶²⁵ *Zhe*: nyilvánosan kivégezni, majd a holttestet közszemlére tenni, ami különösen megszegénítendő büntetés volt.

⁶²⁶ *Shan*, lásd az 554. jegyzetet.

⁶²⁷ A két legsúlyosabb kényszermunka-büntetés (a *falépités* a férfiak, a *gabonaőrítés* a nők büntetése).

⁶²⁸ *Bu quan*, szó szerint: „nem teljes”.

⁶²⁹ A rendelkezés valószínűleg idézet egy törvényből.

⁶³⁰ *Ju*, „felemelés”: a születése után életképesnek talált gyermek befogadása a családba a családfő által. Vö. a korai római jog „*tollere*” jogcselekményével.

⁶³¹ *Hou*, „utód”: nem egyszerűen örökös, hanem az a személy, aki az ősök áldozatát bemutatja a mostohaapának annak halála után. Lásd még az 560. jegyzetet.

⁶³² *Tong ju*, „akik együtt, egy háztartásban laknak”: a kifejezés jogi kategóriát takar, amelynek a bűnössel együtt elítélendő körének kijelölésekor van jelentősége.

⁶³³ *Qi shi*, szó szerint: „kivetni a piacra”; a gyakorlatban a nyilvános lefejezést jelentette. A *qi shi* volt a leggyakoribb kivégzési mód.

⁶³⁴ A mondat valószínűleg idézet egy törvényből.

- Ha valaki a dédszüleit veri meg, hogyan ítélnének felette?
- Hasonlóan⁶³⁵, mint a nagyszülők [esetében].

D 64

Egy feleség házsártos, ezért a férj megveri, [annyira, hogy] leszakad a füle, eltörik egy végtagja vagy ujjja, vagy kiugrik egy ízülete.

Kérdés:

- Hogyan ítélnének a férj felett?
- Borotválják le a szakállát.⁶³⁶

D 70

Ha *pi*-lándzsát, alabárdot vagy lándzsát⁶³⁷, [vagy olyan fegyvert, amelynek] hüvelye van, húznak elő, és azzal harcolnak, ha nem történik is sebesülés, [akkor is] úgy ítélnének, mint „kard” [kivonása esetén].

D 71

Verekedés közben valaki tűt, *shu*-tűt⁶³⁸, árt használ. Ha a tű, *shu*-tű, ár megsebesíti a másikat, akkor hogyan kell ítélni az egyes [esetekben]?

– „Verekedés” esetén kétpáncélatnyi bírságot kell fizetni; „bűnös szándék”⁶³⁹ esetén [a tettest] tetoválják és ítélik *falépitésre*.

D 77

– Ítélethozatalkor [mit neveznek] „igazságtalanságnak”⁶⁴⁰? Mit neveznek a „fogoly elengedésének”?

– Ha a bűnért súlyos büntetés járna, de tudatosan⁶⁴¹ enyhét [szabnak ki], [vagy] ha enyhe járna, de tudatosan súlyosat szabnak ki: ezt nevezik „igazságtalanságnak”. Ha [valakit] el kéne ítélni, de tudatosan nem ítélik el, vagy enyhítik a büntetést, s tudatosan [úgy ítélnék, hogy a büntetés] ne érje el [a bűnért járó fokozatot], vagy az ítéletben felmentik [a bűnöst]: ezt nevezik a „fogoly elengedésének”.

⁶³⁵ *Bi*, „hasonló”: a *shuihudi* szövegekben az *analógia* alkalmazását jelenti az ítélkezésnél.

⁶³⁶ A férjet emellett minden bizonnyal kényszermunkával is sújtották.

⁶³⁷ A *pi*-lándzsa (*pi*) szűrő- és vágófegyver, amely leginkább hosszú nyélre erősített kardra emlékeztet.

⁶³⁸ Hosszú tűfajta, pontos szerepe nem ismert.

⁶³⁹ A *zei* („bűnös szándék”) és *dou* („verekedés közben”) kifejezésekről lásd a 608. jegyzetet.

⁶⁴⁰ Vö. D 27, D 28 és 600. jegyzet.

⁶⁴¹ *Duan*, „tudatos, szándékos, megfontolt”: lásd az 599. jegyzetet.

D 80

„Ha egy ötös csoport tagja feljelenti a csoport másik tagját, hogy elkerülje a büntetést, [de a feljelentés] »gondatlan«, sújtsák a [feljelentéssel] elkerülni [kívánt] büntetéssel.”⁶⁴²

[A törvényben] emellett ez áll:

„Ha [valaki] nem tudja meghatározni a bűnöst [egy bűnesetnél, de] feljelent egy másik embert, az a »gondatlan feljelentés«⁶⁴³ [esete].”

– A bejelenti: „Ötös csoportom tagja, B, bűnös szándékkal megölt valakit.” B-t azonnal elfogják, de a vallatáskor [kiderül, hogy] nem ölt meg senkit. A [tehát] gondatlanul tett feljelentést. [A-t] „gondatlan feljelentés” [bűnéért] ítélik el, vagy az elkerülni [kívánt] büntetéssel sújtsák?]

– Az elkerülni [kívánt büntetésre] ítélni: [ez a] megfelelő [döntés].

D 104

– Amikor [éppen] elfognak [egy embert, akinek] a bűne bírsággal büntetendő, [de] valaki karddal vagy éles fegyverrel tudatosan⁶⁴⁴ megsúrja vagy megöli, akkor [a tettes] felett hogyan ítélenek?

– Ha megölte [az illetőt], tegyék csonkítatlan *falépitővé*. Ha megsebesítette, borotválják le a szakállát és tegyék *közrabszolgává*.⁶⁴⁵

D 109

– [Ha valaki] fogja a kölcsönkapott eszközöket⁶⁴⁶ és megszökik velük, [de] elfogják vagy feladja magát, akkor az lopásnak számít?

– Ha feladja magát, akkor szökésért kell elítélni. Ha elfogják, akkor a zsákmány [nagysága] alapján kell elítélni, [s tette] lopásnak számít. Ha a lopásért járó büntetés kisebb, mint a szökésért járó, akkor a szökésért ítélik el.⁶⁴⁷

⁶⁴² A mondat valószínűleg idézet egy törvényből. Minden bizonnyal arról van szó, hogy az illető tudja, ötös csoportja (*wu*) valamelyik tagja elkövetett egy bűncselekményt, de feljelentésében tévedésből nem az elkövetőt nevezi meg.

⁶⁴³ A „gondatlanságról” lásd a 490. jegyzetet.

⁶⁴⁴ *Duan*, lásd az 599. jegyzetet.

⁶⁴⁵ Az ítélet igen enyhének tűnik, hiszen a tettest a tudatos emberölésért ugyanúgy csonkítatlan *falépitővé* tétellel bünteti, mint például a D 5-ben a fiatalok ökörtolvajt vagy az itt nem idézett D 66-ban azt az embert, aki verekezés közben kitépte a másik szemöldökét és szakállát. Talán arról van szó, hogy a letartóztatás bonyodalmi közben maga az illetékes *hivatalnok* súrja le a vádlottat. Ezt a feltételezést megerősíti a *duan*, „tudatos” szó használata (lásd az 599. jegyzetet), amelyet máskor általában a szándékosan rosszul ítélező hivatalnokra alkalmaznak.

⁶⁴⁶ Itt állami tulajdonú szerszámokról vagy fegyverekről van szó, ezek közembereknek történő kölcsönadásáról részletes szabályok rendelkeztek. (Lásd pl. A 8.)

⁶⁴⁷ Itt tehát az *abszorpció* esetével találkozunk, vagyis a halmazati büntetés kiszabásának azon módszerével, amikor a több bűncselekményért (itt: szökés és lopás) elítélendő vádlottat csak a leg súlyosabbért ítélik el.

D 112

– *A* feljeleni *B*-t egy ember bűnös szándékú megsebesítéséért, [de] a vallatáskor [kiderül, hogy] *B* bűnös szándékkal megölt egy embert, nem pedig megsebesített. *A*-nak jutalom jár: mekkora legyen a jutalom?

– Kétunciányi jutalom jár neki.⁶⁴⁸

D 117

Egy alhivatalnoki⁶⁴⁹ [rangú] hivatalnok elfog valakit, aki vakmerően megszökött⁶⁵⁰. Az illetőt átadja *B*-nek, s megparancsolja neki, hogy vigye el [a hivatalba]. Megegyeznek, hogy a jutalmon osztoznak.⁶⁵¹

Kérdés:

– A hivatalnok és *B* felett hogyan ítéljenek?

– Mindkettő fizessen be bírságként két páncélzatot, s ne kapjanak jutalmat.

D 120

– Mit jelent a „rendeletek megszegése” és a „rendeletek félretétele”⁶⁵²?

– Amit a törvény ezeken ért, [az a következő]: ha a rendelet azt mondja, „ne tedd”, és megteszik, az a „rendeletek megszegése”; ha a rendelet azt mondja, „tedd meg”, és nem teszik meg, az a „rendeletek félretétele”. A hivatal gyakorlata az, hogy mindkettőt a „rendeletek megszegéseként” ítéli meg.

D 129

Ha egy üres magtárban [a földön] gyékényfonat⁶⁵³ van, s a gyékényfonat alatt egy véka⁶⁵⁴ vagy annál több gabonát találnak, a hivatal gyakorlata szerint [a felelősnek] egy páncél-

⁶⁴⁸ *Liang*, „uncia”, lásd a 448. jegyzetet. Elképzelhető, hogy a jutalom arany volt.

⁶⁴⁹ *You zhi*, szó szerint: „tisztsséggel rendelkező”. A kifejezés helyben kinevezett, alacsony rangú hivatalnokokat jelölt.

⁶⁵⁰ A *lan wang*, „engedély nélkül, vakmerően megszökök” kifejezés pontos értelmét nem ismerjük, nem tudni, hogy kire vonatkozhat. A kifejezés a fentén kívül még az itt nem közölt D 93, illetve a D 146 cikkelyekben szerepel, az előbbiben az országból történő megszökésre vonatkozik, az utóbbiban viszont a fenti esethez hasonlóan nem derül ki, hogy az illető honnan szökött meg. Két lehetőséget látunk: 1. a *lan wang* ugyanazt jelenti, mint a *wang*, vagyis egyszerűen: „megszökni”, nincs specifikus értelmezési tartománya; 2. a *lan wang* arra vonatkozik, amikor egy közember hivatalos engedély nélkül elhagyja lakóhelyét (tehát kényszermunkára ítélték, közmunkások, feleségek stb. vonatkozásában a *lan wang* nem használatos).

⁶⁵¹ Valószínűleg az alhivatalnok azért nem maga adja át a szökevényt a hatóságnak, mert neki nem járna jutalom – hiszen, lévén hivatalnok, kötelessége a szökevényeket elfogni.

⁶⁵² A *ling*, amit itt „rendeletnek” fordítunk, jelenthet „utasítást”, „parancsot” is. A „rendeletek megszegése”: *fàn ling*. A „rendeletek félretétele”: *fei ling*. A *fei* írásjegy – amelyet itt hibásan írtak – a következőket jelenti: „eldob, elvet, kidob, félretesz; meneszt”.

⁶⁵³ *Jian*, „gyékényfonat”: a magtárban a földre szalmát vagy gyékényfonatot fektettek szigete-lésképpen, s arra szórták a gabonát. Vö. A 4.

⁶⁵⁴ *Shi*, kb. 20 liter.

zat bírságot kell fizetnie, a járási írnok⁶⁵⁵ pedig, aki felügyeli [a magtárat], egy pajzs bírságot fizessen.

D 130

– A magtárban hány patkánylyuknak kell lenni ahhoz, hogy [a felelőst] elítéljék vagy megróják?

– A hivatal gyakorlata szerint ha három vagy több patkánylyuk van, akkor a bírság egy pajzs, ha kettő vagy kevesebb [patkánylyuk van], akkor [a büntetés] megrovás. Három egérlyuk egy patkánylyuknak számít⁶⁵⁶.

D 146

Egy *A* nevű asszony elhagyja a férjét és megszökik. Egy *B* nevű férfi szintén vakmerően megszökik⁶⁵⁷. Egymással férj és feleség lesznek. *A* nem mondja el [előéletét] a férjének. Együtt élnek két évig, gyermekük születik, s [*A*] csak ekkor mondja el a történeteket. *B* nem taszítja el [őt magától]. [Végül] elfogják őket.

– Hogyan ítélnének felettük?

– Tetoválják és tegyék őket *falépítővé*, illetve *gabonaőrlové*.

D 151

– Ha ugyanannak az anyának más-más apától való [gyermekai] paráználkodnak egymással, hogyan ítélnének felettük?

– Fejezzék le őket a piacon⁶⁵⁸.

D 152

A és *B* ugyanazzal a nővel, *C*-vel paráználkodnak. *A* és *B* emiatt megszúrják és megsebesítik egymást, [de] *C* nem tud erről.

– *C* felett hogyan ítélnének?

– Ne ítélnék el.

⁶⁵⁵ *Lingshi*, „járási írnok”. Ezt a tisztséget viselte a *shuihudi* sír tulajdonosa.

⁶⁵⁶ *A* „patkánynak” fordított *shu* egyszerre jelent patkányt és egeret; a *xi* kis méretű, szürke egér.

⁶⁵⁷ *Lan wang*, „engedély nélkül, vakmerően megszökik”: lásd a 650. jegyzetet.

⁶⁵⁸ *Qi shi*, lásd a 633. jegyzetet.

E

MINTÁK PECSÉTELÉSHEZ ÉS NYOMOZÁSHOZ

(*Feng zhen shi*)

E 1

Bűnügyek tárgyalása. Ha bűnügyek tárgyalásakor iratok segítségével ellenőrizni lehet a [vádlott] vallomását, és botozás nélkül kideríthetők az illetővel kapcsolatos körülmények, az a magasabb rendű [eljárás]. A botozás alkalmazása alacsonyrendű; a megfélemlítés kudarc.

E 2

Kihallgatás a tárgyaláson. Minden tárgyaláson először végig kell hallgatni [a vádlott és a tanúk] szavait, s le kell azokat jegyezni, hogy mindegyik megtehesse vallomását⁶⁵⁹. Ha [a bírő] tudja is, hogy az illető hazudik, nem kell azonnal nyomást gyakorolnia⁶⁶⁰. Ha az egész vallomást lejegyezték, de maradtak tisztázatlan pontok, [a bírő] gyakoroljon nyomást. Ha a nyomásgyakorlást követően [a bírő] ismét végighallgatta és lejegyezte a magyarázó vallomást, újból szemügyre kell vennie a mondottak érthetetlen [pontjait], s megint nyomást kell gyakorolnia. Ha [a bírő] a végletekig vitte a nyomásgyakorlást, de [a vallatott illető] újból és újból hazudik, szavait megváltoztatva, nem adva be a derekát, akkor azokat, akiket a törvény szerint meg kell botozni, botozzák meg. A botozás alkalmazásakor le kell jegyezni: „Beszámoló: Mivel *X* újból és újból megváltoztatta szavait, s zavaros volt a vallomása, a vallatás folyamán *X* megbotoztatott.”

⁶⁵⁹ *Ci*, lásd az 556. jegyzetet.

⁶⁶⁰ *Jie*, „nyomást gyakorol, faggat, sürget” stb. Nem tudjuk, hogy ez pontosan mit jelentett, járt-e testi fenyegetéssel, ezért fordítjuk a semleges „nyomásgyakorlás” kifejezéssel.

SZEMELVÉNYEK AZ ÓKORI KELET JOGFORRÁSAIBÓL

Először olvashatóak magyarul azok az ókori forrásszövegek, melyek e gyűjteményben helyet kaptak. Az ókori India, Irán (Perzsia) és Kína civilizációjának számos területe ismert már az érdeklődő magyar közönség előtt, de a jog, mely a mindennapok, a társadalmi konfliktusok és a vallási ideák világába nyújt betekintést, kivételt jelent ez alól. Ezért is hiánypótló e munka, mely eredeti források fordítása útján ismerteti meg az olvasóval e három kiemelkedő ókori kultúra szövevényes belső életét.

Mindhárom területnek külön fejezetet szentel a könyv. Az egyes fejezetek elején összefoglaló tanulmány segít eligazodni a szövegek keletkezésének történeti körülményeiben, külön kitérve a források tartalmának társadalmi, vallási és jogi hátterének magyarázatára. Az egyes szöveghelyekhez bőséges kommentár is tartozik, mert e magyarázatok nélkül az olvasottak nem lennének érthetőek.

E hasábkokon a perzsa és az indiai családok belső élete, a rituális tisztáltságság és a kereskedelem etikai problémái éppúgy megelevenednek az olvasó előtt, mint a kasztok közötti érintkezés vagy a szigoráról híres kínai büntetőjogi gondolkodás részletes szabályai. A fordítás az eredeti szanszkrit, perzsa és kínai nyelvű szövegek alapján készült.

A kötet szerkesztője és a perzsa nyelvű források fordítója Jany János, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar Ókortörténeti Tanszékének tanára, akinek kutatási területe a zoroasztriánus jog története.

A szanszkrit nyelvű szövegek fordítója Dezső Csaba, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Indoeurópai Nyelvtudományi Tanszékének tanára, aki a szanszkrit filológia és filozófia történetével foglalkozik.

A kínai nyelvű szövegek fordítója Salát Gergely, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Kelet-ázsiai Tanszékének tanára, akinek kutatási területe a kínai történelem és jogtörténet.

STUDIA ORIENTALIA 2

ISBN 963 9296 76 7

9 789639 1296763